

publisher.agency
Belgium

January, 2025

No 8

Brussels, Belgium
2-3.1.2025

International
Scientific
Conference

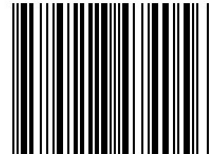
Progress
in Science

UDC 001.1

P 97

Publisher.agency: Proceedings of the 8th International Scientific Conference «Progress in Science» (January 2-3, 2025). Brussels, Belgium, 2025. 119p

ISBN 978-92-1-847405-6

9 789218 474056 >

ISBN 978-92-1-847405-6

DOI 10.5281/zenodo.14602671

Editor: Kamil Thys, Professor, University Brussel

International Editorial Board:

Noah Timmermans

Professor, University of Antwerp

Sophie Timmermans

Professor, Ghent University

Hannah Vermeulen

Professor, University of Hasselt

Amelie Claes

Professor, University of Namur

Milan Janssen

Professor, University of Louvain

Mila Dupont

Professor, University of Liège

Leon Segers

Professor, University of Mons

Jules Lambert

Professor, Saint-Louis University, Brussels

Naël Martens

Professor, Catholic University of Leuven

Eleanor Dubois

Professor, European College for Liberal Studies

Zoé van de Velde

Professor, International Management Institute

Féline Lemaire

Professor, Charles Péguy Institute

Sophia Smet

Professor, SAE Institute

Cloé Aerts

Professor, European Communication School

editor@publisher.agency

<https://publisher.agency/>

Table of Contents

Pedagogical Sciences

ТОҒЫЗҚҰМАЛАҚ НЕГІЗІНДЕ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ.....	5
<i>АНУАРБЕКОВ ДАРХАН СУЛТАНБЕКҰЛЫ</i>	
КӨПЖЫЛДЫҚ ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІНДЕ ПАУЭРЛИФТИНГТЕ КҮШ ЖАТТЫҒУЛАРЫ.....	9
<i>ШЫНБОЛАТОВА ЗАРИНА ӘБИЛСЕЙТҚЫЗЫ</i>	
ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕ ҮЙІРМЕ ЖҰМЫСЫНДА ЖАС ФУТБОЛШЫЛАРДЫ ДАЙЫНДАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ .	13
<i>ХАЛИМЕДЕНОВ ЖИГЕР АЖИГЕРЕЙҰЛЫ</i>	
ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ӨЗІН-ӨЗІ РЕТТЕЙТІН ЗИЯТКЕРЛІК ОҚЫТУ ОРТАСЫН ДАМУЫТУ МЕН БАҒАЛАУДЫҢ ЖАҢА МОДЕЛІ .	16
<i>АЛДАБЕРГЕНОВА АЙГУЛЬ ОНАЛБЕКОВНА</i> <i>МУКАНОВА АСЕЛЬ ЕСЕЕВНА</i>	
ИНТЕГРАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ ФОРТЕПИАННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ МУЗЫКАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ.....	21
<i>ЕЛЕНА ПАВЛОВНА ПЕРШИНА</i> <i>ГУЛЬНАРА БАЗАРБАЕВНА ДЖАКСИЕВА</i>	

Sociological Sciences

THE SOCIOLOGY OF AFROFUTURISM IN THE NEW DISNEY PRINCESSES: FROM PINOCCHIO AND ANASTASIA, TO TIANA.....	28
<i>LEJLA MUŠIĆ</i>	
SOCIAL POLICY TOWARDS OLDER ADULTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF APPROACHES IN DIFFERENT COUNTRIES	33
<i>ASSAUBEK SAMAT</i>	

Philosophical Sciences

SOUTH CAUCASUS: PROBLEMS OF STATES AND SOCIETIES.....	42
<i>ALI ABASOV</i>	

Economic Sciences

THE ROLE OF SUSTAINABLE AGRICULTURAL POLICIES IN FOOD SECURITY.....	49
<i>ELCIN NESIROV</i>	
THE ACCOUNTING UTILITIES ON ASIA AND EMERGING MARKETS: APPLYING METHODOLOGY EDGEWORTH BOX.....	52
<i>MIGUEL ANGEL PÉREZ-BENEDITO</i>	
ECONOMIC SECURITY OF THE COUNTRY AS A STRATEGIC PRIORITY IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRANSFORMATION	67
<i>N. KHUDABAIEVA</i>	
İŞGÜZAR BAZARLARDA İSTEHLAKÇI DAVRANIŞI İLƏ MARKETİNQ STRATEGİYALARI ARASINDA QARŞILIQLI ASILILIQ.....	74
<i>İBRAHİMOV RAMİZ</i> <i>HACIYEVA NÜŞABƏ</i> <i>MƏMMƏDOVA AYŞƏN</i>	

Agricultural Sciences

PLANT PROTECTION IN THE WETLANDS OF KOLKHETI LOWLAND	78
<i>O. KHARAISHVILI</i> <i>TINATIN GOGISHVILI</i> <i>L. BAIDAURI</i> <i>TINATIN DARSVELIDZE</i> <i>S. ZALISHVILI</i> <i>P. LORTKIPANIDZE</i> <i>L. TOKLIKISHVILI</i> <i>N. SUKHISHVILI</i> <i>L. GIORGAZE</i>	

Geographic Sciences

ЭКОЛОГО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СИНЬЦЗЯНСКОЙ АВТОНОМНОЙ ПРОВИНЦИИ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ.....	83
<i>МАХЛУГА ЮСИФОВА</i> <i>ЧЖЭН СИНЬЮЙ</i>	

Psychological Sciences

ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ РИСКИ У ПИЛОТОВ: ПРИЧИНЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И МЕТОДЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ	88
<i>МЫРЗАЛИЕВА Б.Б.</i>	
СТРЕСС И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛОВ В УСЛОВИЯХ ВЫСОКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ.....	91
<i>МЫРЗАЛИЕВА Б.Б.</i>	

Philological Sciences

GENRE DIFFERENTIATION OF AGATHA CHRISTIE'S SHORT STORIES	94
--	----

ZHANARKA IBRAYEVA
GIBADAT ORYNKHANOVA
ZHANAR ZHARDAMALIYEVA
GULMIRA KARIMOVA
ZHAINA KASSYMOVA

Medical Sciences

ЕВОЛЮЦІЯ МЕДСЕСТРИНСЬКОЇ СПРАВИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ТА ПІДГОТОВКА МАГІСТРІВ	104
---	-----

ЮЛЯ КАРПЕНКО
ЛЮДМИЛА СЕРГЕЄВА

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ НАВИЧОК У МЕДСЕСТРИНСТВІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	106
--	-----

ЮЛЯ КАРПЕНКО
ВІТА ОРЕЛ

ОСОБЛИВОСТІ ЛІКУВАННЯ ТРАВМАТИЧНИХ АМПУТАЦІЙ НИЖНІХ КІНЦІВОК ВНАСЛІДОК ВИБУХОВОЇ ТРАВМИ	109
---	-----

ШАПРИНСЬКИЙ ЄВГЕН ВОЛОДИМИРОВИЧ
ЛИПКАНЬ ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ

Pedagogical Sciences

Тоғызқұмалақ негізінде ұлттық ойындардың бастауыш сынып оқушыларына дене тәрбиесінің құралы ретінде

Ануарбеков Дархан Султанбекұлы

Өтемісұлы атындағы Батыс Қазақстан университеті дене шынықтыру және спорт факультетінің магистранты, Орал, Қазақстан

Аннотация: Ғылыми жұмыстың мақсаты - бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесі сабағына тоғызқұмалақ ойынын енгізу арқылы балалардың зияткерлік қабілетін арттыру әрі ұлттық құндылықтарды бойына дарыту.

Аталмыш мақсатқа жету үшін төмендегі ғылыми жұмыста алдымен тоғызқұмалақ тарихы мен қазіргі заманды байланыстыра отырып, ойынның маңыздылығы атап өтілді. Келесі кезекте педагогикалық практикада тоғызқұмалақ ойынын қолданудың пайдалары жайлы әрі ойынның баланың ұлттық санасын қалыптастырудағы орны баяндалды. Сонымен қатар тоғызқұмалақтың әлемдік деңгейдегі орны зерттелді.

Кілт сөздер: Тоғызқұмалақ, ойын, бастауыш, педагогика

Аннотация: Цель научной работы - повышение интеллектуальных способностей детей и привитие национальных ценностей путем внедрения игры тогызкумалак на уроках физической культуры начальных классов.

Для достижения данной цели в следующей научной работе была отмечена важность игры, связывающей, прежде всего, историю тогызкумалак и современность. Далее было рассказано о преимуществах использования игры тогызкумалак в педагогической практике и о роли игры в формировании национального сознания ребенка. Также было изучено уровень тогызкумалак на мировой арене.

Ключевые слова: Тогызкумалак, игра, начальная школа, педагогика

Annotation: The purpose of the scientific work is to increase the intellectual abilities of children and instill national values by introducing the togyzkumalak game in primary school physical education lessons.

To achieve this goal, in the following scientific work, the importance of the game was noted, linking, first of all, the history of togyzkumalak and modernity. Then it was told about the advantages of using the togyzkumalak game in pedagogical practice and about the role of the game in the formation of the national consciousness of the children. The level of togyzkumalak on the world stage was also mentioned.

Keywords: togyzkumalak, game, primary school, pedagogy

Жан-жақтылық жоғары бағаланылатын қазіргі кез - нағыз ұлттық құндылықтың қыр-сырын толығырақ ашу арқылы келешек ұрпақтың қызығушылығын оятатын уақыт. Қарқынды даму үстіндегі әлемдік тенденцияға ілесіп өз орнын алу үшін білімге аса назар аударған

еліміздің мектептерінде оқушылар ана тілімен қоса орыс, ағылшын тілдерін де меңгеріп жатыр. Ал бұл өз кезегінде халқымыздың әлемдік аренаға шығып, ғылыми зерттеулерді түпнұсқада оқып, білім алмасу арқылы қоғамның әрі мемлекеттің дамуына жол ашады. Бойында ұлттық құндылықтар терең тамыр жайған жастарымыз батыс ғылым-білімін, мәдениетін зерттеп, қазақ халқына, тарихына, құндылықтарына сай өңдеу арқылы қолданады. Сондықтан жастарымыздың бойына ұлттық құндылықтарды сіңіру өте маңызды. Бірінші елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың жолдауындағы «Қазақстан-2050» стратегиясына сәйкес халықтың ұлттық моделі мен салт-дәстүрлерін есепке ала отырып, білімі мен білігі жағынан өркениетті елдердегі замандастарымен қатар тұра алатын, бойында ұлттық, отаншылдық рухы мықты қазақстандықтардың жаңа ұрпағын тәрбиелеу үшін бастауыш сынып оқушыларына ұлттық ойындар арқылы ұлттық құндылықтарды түсіндіре аламыз.

Тәрбие мен білім қатар жүретіні белгілі, ендігі кезекте оқушыларымыздың ой-өрісін кеңейтіп әрі денінің саулығын қамтамасыз ету үшін бастауыш сыныптан бастап физикалық белсенділік пен зияткерлікті арттыру өте маңызды. Ал ойын форматы - бастауыш сынып оқушыларына арналған таптырмас құрал. Себебі мектеп жасына дейін балалардың негізгі қызығушылығы ойын болатын және де ойынның сан алуан түрлілігі біздің негізге алып отырған екіжақты белсенділікті де қамтиды. Сонымен қатар ойын оқушылардың демалуына, көңіл көтеруіне, жалпы сабақты жеңіл қабылдауына септігін тигізеді әрі балалардың қарым-қатынасын жақсартып, топтық мүддені де көздеуді үйретеді. Барлық ойынның ережесі болатыны себепті оқушылар белгілі бір реттілікті сақтауды, тәртіпті де үйренеді.

Педагогикалық практикада ойынның ұжымдық қозғалмалы, индивидуалды, яғни жеке және спорттық әрекеттерге негізделген түрлері қолданылады және бұл баланың денесі дұрыс жетілуі, шынығуы, бала ағзасының белсенді дамуына әсер етеді. Сонымен қатар баланың зияткерлік дамуына да мән беріледі. Осы тұста қазақ халқының ұлттық ойындарының атқаратын ролі үлкен. Себебі ұлттық ойындарымыз жоғарыда айтылған барлық даму процесстерін қамти отыра баланың жан-жақты жетілуіне орасан үлес қосады. Жалпы ұлттық ойындар адамдардың өмірінде дене шынықтыруды қалыптастырған негізгі факторлардың бірі десек те болады. Себебі білім беру жүйесі толық қалыптасып бірізділікке түспей тұрған бұрынғы заманда көшпенді халқымыз ұлттық ойындар ойнау арқылы денінің саулығы мен ақылының шыңдалуына мән берген. Қазақ халқы қыздарының басынан сипаса, ер балаларының арқасынан қаққан. Ұлттық ойындар осындай әр әрекетін ойланып, астарлы мағына үстеп жасаған дана халқымыздың тәрбие құралы да болған, неге десеміз, әр ойында үлкен мән-мағына жатыр. Бұл тұста халқымыздың ежелден ұшқыр ойын, даналығын, тереңінен түсініп, әр іс-қимылға назар аударғанын байқай аламыз. Ұлттық ойындар арқылы баланың мінез-құлқы да ұлттық санада қалыптасқан.

Ұлттық ойын баланы тек тарихымен ғана байланыстырмайды, сонымен қатар ата-бабамыздан мұра болып қалған адамгершілік, ізеттілік, сыйластық, әділеттілік сынды жақсы қасиеттерді бойына сіңіреді, әдет-ғұрпымызды, тілімізді, дінімізді, салт-дәстүрімізді құрметтеуді үйретеді. Жалпы ойындар баланы сергітіп, уақытын қызықты өткізу функциясымен ғана шектелмей, баланың жан-жақты дамып, жетілуіне, дүниені тануына, тұлға болып қалыптасуына да әсер етуі керек. Сондықтан да мектеп программасында ұлттық ойындарды қолданудың пайдасы зор.

Ойынның да түрлері әралуан. Кейбір ғалымдарымыз ұлттық ойынның 100-ге жуық түрі бар екенін айтады. Соның ішінде табиғи заттарды қолдану арқылы ойналатын асық, ақсүйек, жылмаң сияқты ойындар, жануарлар бейнесіне салып ойналатын соқыр теке, түйе-түйе, ақ байпақ, мүліктік бұйымдарды қолданып ойнайтын түйілген шыт, бөрік жасырма, орамал тастау, тақия телпек және де құрал-жабдықсыз ойналатын шымбике, мөлке тотай, жасырынбақ, бұғынай сынды көптеген ойындарды атап өтуге болады. Негізінен ұлттық ойындар - мектептегі барлық пәнге практикалық тапсырмаларға қолдануға болатын ерекше

көпфункционалды қосымша. Осы орайда баланы жылдамдыққа, зеректікке, ізденімпаздыққа, ұқыптылық пен тапқырлыққа баулитын бестас, тартыс, соқыртеке, күрес, арқан тартыс, айгөлек, ақшамшық, ақсүйек, асық ойындары, ханталапай, тоғызқұмалақ, теңге ілу сияқты көптеген ойындарды мысалға келтіре аламыз. Оның ішінде баланың ақыл-ойын дамытуға негізделген қазіргі кезде әлемге танылған тоғызқұмалақ ойынын ерекше атап өткен жөн.

Тоғызқұмалақ - қазақ халқының қымбат қазынасы, баға жетпес байлығы, таптырмас мұрасы. Бұл ойын бізге тарихтан сыр шертеді, сонымен қатар қазіргі заманға да сай маңыздылығын жоймаған. Кейбір ғалымдарымыз ойынның төрт мың жылдық тарихы барын айтады. Қаратау қаласына таяу Ақшұқыр деген тас төбенің үстінде тегіс тасқа отаулары мен қазандары қашалып салынған табиғи тоғызқұмалақ тақтасы сөзімізге дәлел бола алады. Тоғызқұмалақ Абай атамның да сүйікті ойыны болғанын ұлы ақынның Шығыс Қазақстандағы мұражайында сақталған тоғызқұмалақ тақтасынан біле аламыз. Тоғызқұмалақта халқымыздың тарихы, этнографиясы, ұлттық дүниетанымы көрініс табады.

"Спорттың да өнер ретінде таңдап алар түрі көп. Бір түрі – бұла күштің толысуына әкелсе, екінші – жылдамдыққа, үшіншісі – табандылыққа бастайды. Ал төртінші бір спорт түрі жас адамды ойлылыққа, күрделі бір істің күрмеу жібін тез шешуге дағдыландырады. Мұндай спорт түрлерінің қатарына шахмат, дойбы, тоғызқұмалақ сынды спорт түрлері жатады" - деп ҚР еңбек сіңірген жаттықтырушысы Ә.Ақшораев айтқандай тоғызқұмалақтың жастарға берер орасан зор пайдасы бар. Тоғызқұмалақтың адам миына, ойлауына тікелей әсері бар және де сол себепті халқымыз бұл ойынға үлкен маңыз берген. Тек қана қазақ халқы зияткерлік дамуға осынша ғасыр бұрын мән бермеген, сонымен қатар өзге ұлттар да тоғызқұмалаққа ұқсас зияткерлік ойындар ойнаған. Неге десеңіз, түріктердің мангала, қырғыздардың тоғыз коргоол, алтайлықтардың шатра, тіпті африкалықтардың овари деген тоғызқұмалаққа ұқсас үстел ойындары бар.

Тоғызқұмалақты "Ойшылдардың ойыны" деп те атайды. Себебі бұл ойын ойналғанда ойыншылар терең ойда болады, әр әрекетін ойланып, жоспармен, аса ұқыптылықпен жасайды. Оның үстіне әр құмалақты ұстаған сайын ойыншының саусақ ұштары жанданып, мидың жақсы жұмыс жасауына әсер етеді. Бұл ойынның адамға берер пайдасының маңыздылығын түсінген еліміздің спортшылары тоғызқұмалақты әлемге таныту үстінде. Осыған дейін бірнеше рет әлем чемпионаты, Азия чемпионаттары, Европа біріншіліктері осыған куә. Әлемнің жан-жағынан зияткерлік ойынсүйерлер, ақыл-ойды дамытудың жанашырлары тоғызқұмалаққа қызығушылық танытып, Қазақстаннан арнайы оқу жаттығу семинарларын, жиындарын өз елдеріне сұратып жатады. Қазіргі кезде Европаның біраз мемлекетінің тоғызқұмалақтан хабары бар, спортшыларымыз Қытай, Гонконгқа да барып, ұлттық ойынымызды насихаттап келді. Ал Ресей, Монғолия, Қырғызстан, Өзбекстан мемлекеттерінде тоғызқұмалақтан тұрақты түрде жарыстар ұйымдастырылып келе жатыр. Ендігі кезекте осындай әлемге танылып жатқан ұлттық ойынымызды жасөспірімдеріміздің арасында жоғары деңгейде насихаттауды жалғастыру үшін бастауыш сынып оқушыларына дене шынықтыру пәні арқылы тоғызқұмалақтың жоғарыда айтылған жан-жақты пайдасын практикалық тұрғыда жүзеге асыру - басты мақсат.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. "Білім айнасы" газеті, "Бала тәрбиесіндегі ұлттық ойындардың маңызы" мақаласы
2. М.Шотаев "Тоғызқұмалақ негіздері", Астана, 2017 ж
3. С. Тайжанов, А. Кулназаров "Дене тәрбиесі" Алматы, "Атамұра", 2002 ж
4. Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, "Қимыл-қозғалыс ойындары" мақаласы, 2020 ж
5. stud.kz сайты, "Бастауыш сыныпта дене тәрбиесі сабақтарында ұлттық ойындардың тәрбиелік мәні"
6. М.И.Адамбеков, М.Ш.Тұяқбаева, Е.Қ. Уанбаев "Жалпы білім беретін мектептерде дене тәрбиесі сабағын жүргізу әдістемесі" Әдістемелік ұсыныстар, 2012 ж
7. Тұрыскельдина М.Т "Қимыл-қозғалыс ойындары" Алматы "Атамұра", 1998 ж

КӨПЖЫЛДЫҚ ЖАТТЫҒУ ПРОЦЕСІНДЕ ПАУЭРЛИФТИНГТЕ КҮШ ЖАТТЫҒУЛАРЫ

Шынболатова Зарина Әбілсейтқызы

2 курс магистранты

Аннотация: Мақалада дайындықтың әртүрлі кезеңдерінде пауэрлифтингпен айналысатын жастардың күш қабілеттерін дамыту әдістемесі ғылыми негізделген. Эксперименттік жолмен ағзаның анатомиялық-физиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, оқу-жаттығу жаттығуларының қарқындылығын ғылыми негізделген басқару күш қасиеттерін дамытудың тиімді құралы болып табылатындығы расталды.

Өзектілігі. Пауэрлифтингте көпжылдық спорттық дайындық жүйесі-бұл мақсатты қозғалыс белсенділігіне негізделген барлық жастағы топтардың спортшыларын даярлау міндеттерінің, құралдарының, әдістерінің, формаларының сабақтастығын қамтамасыз ететін бірыңғай ұйымдастырушылық жүйе: жаттығу процестерінің оңтайлы арақатынасы, дене қасиеттерін тәрбиелеу және моториканы, дағдыларды және дайындықтың әр түрлі жақтарын қалыптастыру; жалпы және арнайы дене шынықтыру құралдарының көлемінің өсуі, олардың арақатынасы үнемі өзгеріп отырады; жүктемелерді арттыру процесінде біртіндеп қатаң сақтау; бұл үшін ең қолайлы жас кезеңдерінде жеке қасиеттерді бір уақытта дамыту.

Пауэрлифтинг (ағылш. powerlifting; power — «күш» + lift — «көтеру») немесе күштік үшсайыс — күштік спорт түрі, оның мәні спортшы үшін ең ауыр салмақтың қарсылығын жеңу болып табылады.

Пауэрлифтинг -бұл күштік спорт түрі, оның мәні спортшы үшін ең ауыр салмақтағы қарсылықты жеңу болып табылады. Пауэрлифтинг үнемі танымал болып келеді және жастар арасында жаңа жанкүйерлер табады. Пауэрлифтингпен айналысу үшін өзінің физикалық дамуын жетілдіруге, өзінің күштік қабілеттерін жетілдіруге деген ұмтылысты білдіреді.

Пауэрлифтингті күштік үштік деп те атайды. Бұл бәсекеге қабілетті пәндер ретінде үш жаттығуды қамтитындығына байланысты: арқадағы штангамен отырып-тұру (дәлірек айтқанда, иық жауырынының жоғарғы жағында), көлденең орындықта жатып штанганы көтеру және штангані көтеру - бұл спортшының біліктілігін анықтайды.

И. А. Коваленконың [1] ғылыми әдебиеттерінде күш жаттығуларын құрудың белгілі бір заңдылықтары ерекшеленеді. Спортшылардың арнайы күш жаттығуларының кез-келген кезеңінде, біліктілігіне қарамастан, айқын шаршау пайда болғанға дейін шексіз салмақты көтеру болып табылады. Спорттық әдебиеттерде күш қабілеттерін дамыту үшін сериялар мен қайталанулар санын таңдау бойынша бірыңғай және нақты ұсыныстар жоқ. Жүктемелерді таңдағанда спортшының жеке ерекшеліктерін, оның физикалық дайындық деңгейін, жеке бұлшықеттердің күйін, жалпы физикалық жағдайын, жоғары жүйке қызметінің түрін және басқа факторларды ескеру ұсынылады. Жарысқа дайындық процесінде спортшылардың барлық күш-жігері нәтижені арттыруға және «абсолютті күш» деп аталатындарға ғана бағытталғандығы өкінішті, оның қалыптасуы спортшыларда қайталанулардың аздығына және жаттығулардың қысқаруына негізделген басқа әдістемелік жорықты қолдану арқылы жүзеге асырылады, ал күш қасиеттерін дамыту, жүрек-қан тамырлары мен тыныс алу жүйесін жаттықтыру жеткіліксіз назар аударады.

Пауэрлифтингке кіретін негізгі спорттық пәндер: арқадағы зілтемірмен отырып-тұру; жатып зілтемір көтеру; зілтемір көтеру. Бәсекелестік Ережеге сәйкес, әр жаттығу үш

жиынтықта орындалатыны белгілі. Егер спортшы мәлімделген салмақпен тәсілді орындай алмаса, ол жарыстан шығарылады. Үшсайыстан басқа, үшсайыстың әр түрі бойынша жеке-жеке жарыстар өткізіледі.

В. А. Куксовтің [2] еңбегіне сай өскін жасындағы адамның өмірлік цикліндегі жас кезеңіне сәйкес ұлдарда 13 жастан 16 жасқа дейінгі кезең деп аталады. Салмақпен пауэрлифтингтің кәсіби сабақтары туралы 11-13 жылдан ерте емес. Мамандандыру 14 жастан басталуы керек. Онтогенездің өсу кезеңінде белсенді өсу мен дамумен, ауыр гормоналды өзгерістермен, күштің қалыптасуының сезімтал кезеңімен сипатталатындығына байланысты, осы кезеңдегі жаттығу жүктемесі дененің ерекшеліктеріне мүмкіндігінше бейімделуі керек.

Жас пауэрлифтингшілерге арналған жаттығуларда максималды салмақтың жұмыс салмағының көп пайызы таңдалды. Максималды салмақ-бұл спортшы әр жаттығуда бір немесе басқа жаттығуды орындау кезінде бір рет көтере алатын салмақ (снарядтың салмағы). Негізгі жұмыс максималды салмақтың 80-90% аралығында болды. Сабақ барысында міндетті шарт сақталды: әр жаттығуда жұмыс салмағының жоғарылауы.

Пауэрлифтинг-ең танымал күш спорт түрлерінің бірі, ол үш негізгі жаттығуды қамтиды: арқадағы зілтемірмен отырып-тұру, жатып зілтемір көтеру, зілтемір көтеру.

Бітімге тарту -бұл күш қабілеттерін дамыту үшін ең қауіпті, бірақ сонымен бірге тиімді жаттығулардың бірі. Осы мақсатқа жету үшін жастардың пауэрлифтингтегі күш қабілеттерін дамыту тақырыбына арналған мақалалар, жарияланымдар мен зерттеулерді қоса алғанда, ғылыми әдебиеттерге талдау жасалды. Сондай-ақ жаттығу әдістері, жүктемені жоспарлау тәсілдері және күш қасиеттерін дамыту үшін тиімді деп танылған жаттығу бағдарламалары зерттелген.

Сонымен, іргелі авторлар Б. Шейко [3] еңбектерінде пауэрлифтинг жаттықтырушыларында бәсекеге қабілетті жаттығулар техникасын жекелеңдіру ерекше қиындық тудыратынын, пауэрлифтинг спортшыларының анатомиялық және физиологиялық ерекшеліктері әрдайым ескерілмейтінін және бұл оқушылардың дамуын тежейтінін атап көрсетеді.

Жетекші отандық және халықаралық жарыстардағы спорттық нәтижелердің үнемі өсіп келе жатқан деңгейі, күрестің шиеленісуі спортшы мен оның жаттықтырушысы нәтижелерді жетілдіру үшін шешуі керек міндеттерді қиындатады. Спортта жетістікке жетудің және медаль алудың кілті-жалпы және арнайы жүктеменің көлемі мен қарқындылығының ұтымды арақатынасы бар көпжылдық жаттығу.

Белгілі бір әдістемелік ережелерге сүйене отырып, спортшының жаттығулары мен жарыстарының көпжылдық процесі құрылады. Бұл ережелерге барлық топтарды дайындаудың бірыңғай педагогикалық жүйесі, құралдары, әдістері, ұйымдастырушылық формалары жатады. Дайындық тиімділігінің негізгі критерийі таңдалған спорт түрі үшін оңтайлы жаста қол жеткізілген ең жоғары спорттық нәтиже болып табылады.

Келесі ереже-арнайы бағыт негізгі жас топтары үшін дайындық процесінде жоғары спорттық шеберлікке қол жеткізу және жаттығу процесінде спортшының дайындығының барлық аспектілерінің оңтайлы арақатынасы.

Тағы бір тәсіл-арнайы дайындық құралдарының үнемі өсуі. Бұл өсу жаттығу процесінің құрылымын өзгертеді, өйткені жалпы жүктеме көлемінде арнайы дайындықтың үлес салмағы артқан кезде жалпы спорттық дайындықтың үлесі азаяды.

Жаттығу және бәсекелестік жүктемелердің көлемі мен қарқындылығын біртіндеп және жүйелі түрде арттыру қажет. Жаттығу жүктемесінің өсуі жаңа жаттығу макроциклінің басталуымен байланысты болуы керек [4].

Көпжылдық оқу процесі ұтымды құрылады және егер мерзімдер ескерілсе, ең жоғары нәтижелерге қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Мысалы, спортшылардың алғашқы үлкен

жетістіктері әдетте 4-6 жылдық дайындықта пайда болады, ал 7-9 жылдық дайындықтан кейін жоғары жетістіктер болуы мүмкін.

Көп жағдайда жаттығу процесі осы спорт түріндегі төмен нәтижелерге әкеледі, онда спортшының жеке сипаттамалары жеткілікті түрде ескерілмейді.

Пауэрлифтингтегі спорттық дайындықтың әртүрлі кезеңдерінде біз жүргізген эксперименттік зерттеу спортшылардағы пауэрлифтинг жаттығуларындағы күш қасиеттерінің көрсеткіштерін, егер көп жылдық дайындықтың алғашқы жылдарында жүктемелердің көлемі мен қарқындылығын бір мезгілде арттырса, ал спортшы жаттығу жүктемесінің жеке көлеміне жеткенде қол жеткізілген жүктеме көлемін сақтап қалса, бірақ қарқындылық көрсеткішін арттырса, арттыруға болады деген болжамға негізделген.

Дайындықтың алғашқы кезеңінде жүктемелердің көлемі мен қарқындылығын бір уақытта арттырудың маңыздылығы 14-16 жас аралығындағы сезімтал кезеңнің ерекшеліктерімен байланысты, оның барысында күш әсіресе тез дамиды, бірақ салмақтардың мұқият мөлшерленуі мен жүктемелердің қарқындылығы жағдайында жүзеге асады.

Бұлшықетті алдын ала созу үдеу жолын, сондай-ақ бұлшықет қуатын арттырады. Жылдамдық-күш жаттығуларын қолдану «жылдам» бұлшықет талшықтарымен белсендіріледі, олардың энергетикалық қуаты спортшылардың күш мүмкіндіктерін анықтайды.

Эксперименттік зерттеу жүргізу кезінде жаттығу жүктемесінің қарқындылығын басқару тек салмақтың салмағын, қайталану санын жоспарлау және бақылау арқылы ғана емес, сонымен қатар жаттығулардың орындалу уақытын жоспарлау және бақылау арқылы да жүзеге асырылды, өйткені жаттығулардың орындалу уақыты қысқарған кезде және қайталанатын жиынтықтар арасындағы кідірістер қысқарған кезде қарқындылық артады. Сонымен қатар, қарқындылықты түзету эксперименттік топтарға қатысушылардың изокинетикалық жаттығуларды орындауы арқылы жүзеге асырылды.

Тәжірибе арқылы жаттығу процесінде арнайы әзірленген жаттығу әдісін қолдану күш қасиеттерін дамытудың тиімді құралы екендігі расталды.

Педагогикалық эксперименттің соңында алынған нәтижелерді талдау жаттығу жүктемесінің қарқындылығын ескере отырып, күш көрсеткіштерін дамытуға бағытталған сабақтар жұлқу, арқадағы зілтемірмен отырып-тұру және тарту нәтижелерінің артуына ықпал еткенін көрсетті.

Барлық үш эксперименттік топта сынақтар бойынша сенімді өзгерістер болды.

Қолданылатын әдістеменің сәттілігінің негізгі факторлары:

- жас спортшылардың сезімтал жасын есепке алу, өйткені ерте дайындық кезеңіндегі жүктемелердің көлемі мен қарқындылығының бір мезгілде артуы 14-16 жас аралығындағы сезімтал кезеңнің ерекшеліктерімен байланысты, оның барысында күш әсіресе тез дамиды, бірақ салмақтарды мұқият мөлшерлеу және жүктемелердің қарқындылығы жағдайында;

- жаттығу кезінде физикалық белсенділікті өлшенген мөлшерлеу,

соңғы ғылыми зерттеулердің нәтижелеріне негізделген: қайталау санын негіздеу, жаттығулардағы жиынтықтар арасындағы демалыс уақытының ұзақтығын анықтау;

- жаттығу процесінде изокинетикалық жаттығуларды қолдану, бұл жаттығу жүктемелерін біркелкі реттеуге ғана емес, сонымен қатар жаттығулардың тиімділігіне оң әсер ететін шамадан тыс жаттығулар мен жарақат алу мүмкіндігін айтарлықтай азайтуға мүмкіндік береді.

Осылайша, эксперимент нәтижесінде көпжылдық дайындықтың үш түрлі кезеңіндегі спортшылардың дайындық деңгейін зерттей отырып, эксперименттік топтарда қолданылатын әдіс оны әртүрлі деңгейдегі жарыстарда жүзеге асыруда жақсы нәтиже

береді деп айтуға болады. Тестілеу нәтижесінде анықталған спортшылардың күш қасиеттерін арттыру статистикалық маңызды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Коваленко И.А. Особенности силовой подготовки мальчиков-подростков, занимающихся пауэрлифтингом / И. А. Коваленко, О. А. Шубина // Актуальные проблемы и перспективы развития физической культуры, спортивной тренировки, рекреации и фитнеса, адаптивной и оздоровительно-восстановительной физической культуры: Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Липецк, 11–12 апреля 2024 года. – Липецк: Липецкий государственный педагогический университет имени П.П. Семенова-Тян-Шанского, 2024. – С. 32-35.
2. Куксов В. А. Воспитание силовых способностей в становой тяге при подготовке спортсменов-юниоров 20-23 года (на примере пауэрлифтинга) / В. А. Куксов, Б. Эркаев // Место и роль междисциплинарных связей в сфере социально-гуманитарных, естественных и технических исследований : Сборник статей. – Ульяновск: ИП Кеньшенская Виктория Валерьевна (издательство "Зебра"), 2024. – С. 117-119.
3. Шейко Б.И. Пауэрлифтинг: от новичка до мастера / Б. И. Шейко, П. С. Горюлев, Э. Р. Румянцева, Р. А. Цедов; под общ. ред. Б. И. Шейко. - Москва, 2013. - 560 с.
4. Тюнина Ю. С. Индивидуализация силовой подготовки в пауэрлифтинге в процессе многолетней тренировки / Ю. С. Тюнина, Н. Т. Строшкова // Colloquium-Journal. – 2019. – № 23-3(47). – С. 61-62.

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕ ҮЙІРМЕ ЖҰМЫСЫНДА ЖАС ФУТБОЛШЫЛАРДЫ ДАЙЫНДАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Халимеденов Жигер Ажигерейұлы

2 курс магистранты

Футбол - (ағылш. foot - аяқ, ball - доп) спорттың командалық ойын түрі. Футбол - әлемге аса танымал ойындардың бірі. Ойынның негізгі мақсаты қарсылас команданың қақпасына аяқпен немесе басқа да дене мүшелерімен (қолдан басқа) қарсылас команда салған саннан көбірек доп салу болып табылады. Футбол ойынының тарихы XII ғасырдан басталды. Бұл ойын алғаш рет Англияда дами бастады. Француздық саяхатшы Гастон де Фуаз заманында футболды бар ынтасымен бақылап, «ағылшындар футболды ойын деп есептесе, онда төбелесті не дейді?» деп жазған екен. Футболды ойнауға қарсылық көрсеткендер де болды. Мысалы, шіркеудегі діндарлар, феодалдар футболға тыйым салынуын талап еткен. Өйткені олар футбол өте қауіпті ойын деп санаған. 1313 жылы Англияда қала ішінде футбол ойнауға шектеу қойылған. Тіпті, Лондон қаласында футболға қарсы шаралар қолданылғаны туралы деректер бар. Сонымен қатар ойыншыларға шектеу қойып қана қоймай, алаң иелеріне тыйым салып, салық салған. Алайда, мұндай қағидаларға мойымаған халық футбол ойнаудан бас тартқан жоқ.

1863 жылы Лондонда футболдың жаңа шарттары белгіленді. Жобаға енгізілген ережелерді арнайы комиссия жіті қараған. 1872 жылдан бастап футболдан халықаралық кездесулер өткізілді. Доданы Англия мен Шотландия футболшылары ашты. 1884 жылы Ұлыбританияда футболдан алғашқы ресми кездесу өтті. Жарысқа Англия, Шотландия, Уэльс және Ирландия командалары қатысып, бақ сынасты. 1908 жылы футбол олимпиадалық ойындардың тізіміне кіргізілді. XIX ғасырдың аяғында футбол барлық елдерде қарқынды дами бастады.

Футбол – атлетикалық ойын, бүкіл дүние жүзі халқының жан тәнімен құмарта шұғылданатын үлкен спорт түрі. Ол адамның дене қасиеттерін, жылдамдықтың, ептіліктің, төзімділіктің, күштің дамуына ықпал жасайды. Адамның ерік – жігерін шыңдайды. Біздің бұл зерттеуіміз олимпиадалық ойындардың қатарындағы футбол ойыны Қазақстан футболшыларының дене – күш, техникалық және тактикалық дайындығын жетілдіру, жаттықтыру әдістемесіндегі әлі пайдаланылмаған қордағы жаңа мүмкіндіктерді іздестірумен тығыз байланысты. Сондай футболшылар ағзасының оқу-жаттығу жүктемесіне жеке бейімделуі.

Футболдан оқу-жаттығу, жарыстар жыл бойы әртүрлі климаттық және метрологиялық жағдайлардың лезде өзгеріп отыруына қарамастан өткізіліп, соған ағзаның бейімдігін, мүмкіншілігін және қарсы тұру қабілеттілігін арттыруы қажет.

Біздің елде де қазіргі уақытта футбол өнері күн сайын даму үстінде. Елімізде футбол өнерін дамыту, дене-күш, техникалық, тактикалық, психологиялық және функционалды дайындықтарын жетілдірудің жаңа әдістері құралдарын пайдалануға септігін тигізуде. Елімізде 90-шы жылдарға қарағанда қазіргі уақытта балалар мен жасөспірімдер арасында футбол өнерінің бұқаралық бірнеше есе өсіп отыр. Балалар мен жасөспірімдер спорт мектебіндегі жаттықтырушыларға талап күшейіп келеді. Балалар мен жасөспірімдер спорт

мектебінде бірінші кезекте шұғылданушылардың дене – күшінің және техниканың дамуына ерекше назар аударылады [1].

Оқу – жаттығу сабағында берілетін жүктеменің деңгейі шұғылданушылардың дене – күшінің ерекшеліктеріне жүктемені көтеру қабілеттілігіне қарай берілуі тиіс. Футболдан оқу жаттығу және жарыстар жыл бойы өтетін болғандықтан, климаттық және метрологиялық жағдайлардың жиі өзгеріп отыруы, дененің шынығуына ағзаның қарсы тұруын көтеріп және бейімделу мүмкіншілігін кеңейтуге септігін тигізеді. Спорттың басқа түрінен өткізілетін жаттығуларда, көбінесе қосымша спорт түрі ретінде футбол ойынын қолданылады. Бұл дегеніміз футбол дененің дамуына ерекше әсер етеді, таңдаған спорт түрі бойынша жақсы дайындыққа септігін тигізеді. Сондықтан да оқу – жаттығу процесінде шұғылданушыларды жоғарыдағы ерекшеліктеріне қарай бірнеше топқа бөлуге болады. Жаттығу барысында жүктемені топтағы шұғылданушыларға бірдей деңгейде беру үлкен қате болып саналады. Әрбір берілген жүктемеге ағзасының жауап беру қабілеттілігін қатаң түрде бақылауымызда ұстау қажет. Бұл жерде жаттықтырушылар дәрігер және психологтармен тығыз байланыста жұмыс атқарулары қажет.

Жиналған мәліметтер бойынша шұғылданушылардың берілген жүктемеге бейімделуі олардың оқу – жаттығу процесінде және жарыстарда түрлі іс – әрекеттерді, күшті жылдамдықты, ептілікті қажетті жерде қажетті мөлшерде пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл жұмыста автордың әдістемелік эксперименталды зерттеулерінің тәжірибесі көрсетілген [2].

Футбол ойынындағы ойыншылардың жүктемелерің орнықтыру спорттың жаттығу әдістемелеріне кіргізіле отырып дене тәрбиесінің жаңа қолайлы түрлері мен жолдарын іздестіру болып табылады.

Зерттеу барысында жоғарғы дәрежедегі футболшылардың және жаңадан бастаған шұғылданушылардың жүктемеге бейімделу тәсілдерін тәжірибеде қолдану жиілігі мен ол тәсіл туралы бар білімдері анықталады.

Футболшылардың түрлі қозғалыстарының тәсілдері, әдістері жиынтығы техника ұғымын құрайды. Футбол ұғымындағы техника қозғалыстарды, аялдауды, қайырылуды, секіруді, финтті, допты алуды, сонымен қатар спецификалық-техникалық қабылдауларды ұсынады. футболда ойыншының техникалық шеберлігі оның алаңдағы әріптестерінің қарсылығына төтеп беруді, техникалық қабылдауларды дұрыс орындауы қабылдаулар мөлшерімен сипатталады. Қазіргі футболға ойыншының техникалық дамуы, универсалдығы тән. Бұл бірінші кезекте барлық техникалық қабылдауларды меңгеруі және жоғары деңгейде орындай алуы керек. Жоғары класста ойыншыларды дайындау үшін футболдың барлық техникалық арсеналын балалық шақтан бастау қажет. Мұнда үйрету әдістері ұл балалар мен қыз балалар үшін бірдей.

Техникалық қабылдауларда оқыту практикада келесі түрде күрделеніледі. Алдымен аяқпен допқа соққы беру және допты тоқтатумен танысады. Осы қабылдауды жүзеге асырып меңгерген соң 3x3, 4x4, 5x5, 6x6 ойындарына қатысуға болады. Әрі қарай үйренілген қабылдаулар негізінде әр түрлі техникалық қабылдауларды үйренуге кіріседі.

Техникалық қабылдауларды меңгермеген ойыншы футбол ойнауға жіберілмеуі керек. Алдымен, бар күшімен әдіс үйренуге кіріседі.

Баспен соққы беруде әлсіз жел берілген допты қолдану керек. Оқытылып отырған техникалық қабылдаулардың дұрыс орындалуын қамтамасыз ету үшін, қозғалыстың әрбір деталін білу қажет. Табанмен допты тебуге соққы беретін аяқ табаны жанына бұрылып тұру қажет. Табанның ішкі жағымен берілген соққы табысты болып табылады. Бұл соққылар күшті емес, бірақ дәлдігімен ерекшеленеді. Қабылдаулармен танысқаннан кейін оны практикада жасап көрумен аяқталады. Техникалық қабылдаулар бірыңғай жинақы және дара әдістер көмегімен жүзеге асырылады.

Техникалық қабылдауларды үйрету барысында жаттығушының әрбір уақытта тактикалық есептілігі де қалыптасады. Мұнда келесі тәуелділік орын алады. Ойыншының техникалық қабылдаулары түрлі болған сайын, оның тактикалық потенциалы да көп болады. Техникалық қабылдауларды бекіту жаттығулар мен қозғалыстарды ойын кезінде жасаумен жүзеге асырылады. Осыған байланысты басты назарда футболшының ойын қимылдарына көңіл бөлу керек. Олардың үйренген техникалық қабылдауларды дұрыс жүзеге асыра білуі олардың ептілігін арттыра түседі, мысалы, бір қабылдау басқа да сапалардың артуына себепші болады. Секіріп баспен соққы беру, соққы беруді де сонымен қатар, секіргіштікті де арттырады.

Футбол ойынының басты техникасы допқа аяқпен соққы беру болып табылады. Орындау қабілетіне қарай ол соққылар ішкі табанмен, табан сыртымен, орта, ішкі және сыртқы т.б. болып бөлінеді. Қабылдауда жаттығу күші бар аяқпен бастау алады. Одан соң барып әлсіздеу аяққа көшеді. Бұл қабылдауды жаттығуда келесі әдісте есте сақтаған жөн: қимылсыз тұрған допқа соққы беру, қадам басып, қимылды допқа соққы беру, жүгіріп келіп қимылсыз допқа, жүгіріп келіп қимылды допқа соққы беру. Бұл жағдайларда доп бағытының дұрыстығына назар аудару керек. Сонымен қатар берген соққылардың техникалық қабылдауларға сәйкес келуін қамтамасыз етуі керек.

Қабылдауларды жүзеге асыруда соққының дәлдігі, сонан соң күші ескеріледі.

Жалпы зерттелген жұмыстың нәтижесінде өткізілген оқу-жаттығудың қай саласын алсақ та, ол дене-күш, техникалық, тактикалық, функционалдық және психологиялық дайындықты дамыту сабағы болып топтап өткізу әдісімен, жекелей дәріс берудің тиімділігі өте маңызды. Әрине тактикалық әдісті үйрету және жетілдіру сабағында және футболшыға жеткілікті түрде сабақ өткізу мүмкін емес.

Зерттеудің тәжірибелік маңызы футболшылардың оқу-жаттығу үрдісінің ары қарай дамуы теориялық және ғылыми - әдістемелік негіздегі бағытта болуды көздейді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

Қанғожина Қ.М. Жас футболшылардың қозғалыс қаблетін дамыту ерешеліктері / Қ. М. Қанғожина, Ә. И. Касенова, Н. С. Низаметден // М. Қозыбаев атындағы СКУ Хабаршысы. – 2020. – №. 2(47). – Р. 216-222.

Жумабеков Р.Қ. Футбол ойынын үйрету үрдістерінің ерекшеліктері және әдістері / Р. Қ. Жумабеков, М. Исаков // Quality Management: Search and Solutions : Materials of the II International scientific-practical conference. In 2 volumes, Shanghai, China, 23–25 ноябрь 2016 года. Vol. II. – Shanghai, China: Общественный фонд "Региональная Академия Менеджмента", 2016. – Р. 185-190.

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ӨЗІН-ӨЗІ РЕТТЕЙТІН ЗИЯТКЕРЛІК ОҚЫТУ ОРТАСЫН ДАМУЫ МЕН БАҒАЛАУДЫҢ ЖАҢА МОДЕЛІ

Алдабергенова Айгуль Оналбековна

педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент),
«І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» КЕ АҚ, Талдықорған қаласы, Қазақстан

Муканова Асель Есеевна

7M01510 «Сандық педагогика» білім беру бағдарламасы бойынша 1 курс
магистранты, «І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» КЕ АҚ, Талдықорған
қаласы, Қазақстан

Аннотация

Бұл мақалада жоғары білім беру жүйесінде өзін-өзі реттейтін зияткерлік оқыту ортасын дамыту мен бағалаудың жаңа моделі ұсынылған. Модель студенттердің өзін-өзі реттеу қабілеттерін дамытуға, олардың танымдық және зияткерлік әлеуетін арттыруға бағытталған. Зерттеуде зияткерлік оқыту ортасының теориялық негіздері, оның құрылымдық элементтері, сондай-ақ тиімділікті бағалау әдістері қарастырылады.

Модельдің негізгі құрамдас бөліктері – мазмұндық, технологиялық, ұйымдастырушылық және бағалау компоненттері – студенттердің жеке оқу траекторияларын жоспарлау мен жүзеге асыруға ықпал етеді. Цифрлық және педагогикалық құралдардың үйлесімді қолданылуы арқылы модель білім беру процесінің сапасын арттырып, логикалық және аналитикалық ойлау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері зияткерлік оқыту ортасының студенттердің дербес білім алу және өзін-өзі дамыту қабілеттерін жетілдіруге айтарлықтай әсер ететінін көрсетті. Мақала жоғары білім беру жүйесінде инновациялық оқыту тәсілдерін енгізу мен қолдану үшін практикалық ұсынымдар береді.

Қазіргі таңда жоғары білім беру жүйесі жылдам өзгерістерге ұшырап, білім беру процесін жаңғырту қажеттілігі туындап отыр. Бұл өзгерістердің басты себебі – цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы, білім алушылардың дербестігі мен өзін-өзі дамыту қабілеттеріне қойылатын талаптардың артуы. Жоғары оқу орындарында дәстүрлі оқыту тәсілдері жаңа, зияткерлік оқыту орталарын құрумен толықтырылуда. Мұндай орталар студенттердің өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға бағытталған, себебі бұл қабілет тек кәсіби дайындықта ғана емес, сонымен қатар өмір бойы оқуда да маңызды рөл атқарады.

Өзін-өзі реттейтін зияткерлік оқыту ортасын құру студенттердің оқу процесіне белсенді қатысуына, жеке білім беру траекторияларын жоспарлауына және оқу нәтижелеріне жауапкершілікпен қарауына мүмкіндік береді. Бұл жоғары білім беру жүйесін халықаралық деңгейдегі бәсекеге қабілетті ету үшін қажетті шарттардың бірі болып табылады. Осыған орай, жаңа модельді әзірлеу қажеттілігі туындап отыр.

Зерттеудің мақсаты

Мақалада жоғары білім берудегі өзін-өзі реттейтін зияткерлік оқыту ортасын дамыту және оның тиімділігін бағалаудың жаңа моделін ұсыну көзделеді. Бұл модель оқыту

процесінің сапасын жақсартып қана қоймай, студенттердің дербес білім алу мүмкіндіктерін кеңейтуге, олардың зияткерлік және кәсіби әлеуетін арттыруға бағытталған.

Зерттеудің негізгі міндеттері:

- Өзін-өзі реттейтін оқыту ортасының теориялық негіздерін зерттеу;
- Жаңа модельдің құрылымдық элементтерін анықтау;
- Бұл модельді білім беру процесіне енгізу үшін бағалау критерийлері мен әдістерін

әзірлеу;

- Жаңа модельдің тиімділігін тексеру және тәжірибеде қолдану жолдарын ұсыну.

Зияткерлік оқыту ортасының мәні мен анықтамасы

Зияткерлік оқыту ортасы – бұл білім алушылардың танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған, заманауи технологияларды, әдістемелерді және білім беру ресурстарын біріктіретін кешенді жүйе. Мұндай орта білім беру процесін дербестендіруді, білім алушылардың белсенділігін арттыруды және олардың өздігінен білім алуға деген ынтасын қолдауды мақсат етеді.

Бұл ортаның ерекшелігі – оқыту мазмұны мен технологияларының үйлесімділігінде. Зияткерлік оқыту ортасы интерактивтілік, адаптивтілік және өзін-өзі реттеуге бағытталу сияқты маңызды қасиеттерге ие. Интерактивтілік оқу материалдарымен, оқытушылармен және студенттер арасында үздіксіз байланыс орнатуды қамтамасыз етеді. Адаптивтілік студенттердің жеке қажеттіліктеріне және оқу деңгейіне бейімделуге мүмкіндік береді, ал өзін-өзі реттеуге бағытталу студенттердің оқу процесін дербес ұйымдастыруына жағдай жасайды.

Бұл ұғымның әртүрлі зерттеушілердің еңбектерінде түрліше түсіндірілетініне қарамастан, олардың барлығы зияткерлік оқыту ортасын технологиялық қолдау, педагогикалық мазмұн және білім алушылардың белсенділігі негізінде анықтайды. Бұл қасиеттер жоғары білім беру жүйесін жаңғыртуда және оның сапасын арттыруда шешуші рөл атқарады.

Өзін-өзі реттеудің білім беру процесіндегі рөлі

Өзін-өзі реттеу – бұл студенттердің оқу процесіне саналы түрде қатысуы, оның ішінде оқу мақсаттарын анықтау, материалды меңгеру әдістерін таңдау, уақытты тиімді басқару және оқу нәтижелерін бағалау қабілеті. Бұл дағды ХХІ ғасырда студенттердің кәсіби және жеке дамуы үшін маңызды факторға айналып отыр.

Өзін-өзі реттеу студенттерге дербестік пен жауапкершілік деңгейін арттыруға мүмкіндік береді. Олар оқу процесін тиімді ұйымдастырып, өз мақсаттарына жету үшін нақты жоспар құра алады. Сонымен қатар, өзін-өзі реттеу оқу мотивациясын күшейтіп, студенттердің шығармашылық және танымдық қабілеттерін дамытады. Бұл қабілеттер өз кезегінде кәсіби біліктілікті арттырып, күрделі мәселелерді шешуде маңызды рөл атқарады.

Білім беру процесінде өзін-өзі реттеуді дамыту үшін оқытушылар студенттерді оқу мақсаттарын дұрыс анықтауға, оқу барысын бақылауға және нәтижелерді бағалауға үйретуі қажет. Зияткерлік оқыту ортасы дәл осы дағдыларды дамытуға қажетті цифрлық және педагогикалық құралдар ұсынады.

Қазіргі жоғары білім берудегі оқыту ортасының ерекшеліктері

Қазіргі заманғы жоғары білім беру жүйесі қарқынды өзгерістер кезеңін бастан өткеруде. Бұл өзгерістер оқыту ортасының цифрландыру, дербестендіру, интерактивтілік және өмір бойы білім алу сияқты маңызды ерекшеліктерімен сипатталады.

Цифрландыру оқыту процесін заманауи технологиялармен жабдықтауға мүмкіндік береді. Бұл студенттерге оқу ресурстарының қолжетімділігін арттырып қана қоймай, жаңа әдістемелерді енгізуге де жол ашады. Дербестендіру әрбір студенттің жеке қажеттіліктері мен қабілеттеріне сәйкес білім беру траекториясын құруға жағдай жасайды. Интерактивтілік

пен коллаборация оқытушылар мен студенттер арасындағы байланысты нығайтып, оқу процесін командалық жұмыс пен бірлескен жобалар арқылы жандандырады.

Қазіргі жоғары білім беру жүйесі студенттердің үздіксіз білім алуына бағытталған. Бұл олардың өзін-өзі жетілдіруіне және өмір бойы оқу қабілетін дамытуға ықпал етеді. Сонымен бірге, қазіргі оқу ортасы студенттердің өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға ерекше назар аударады. Осы қасиеттер зияткерлік оқыту ортасының негізгі талаптарын айқындайды және білім беру сапасын жаңғыртуды қамтамасыз етеді.

Модельді құрудың ғылыми және әдістемелік тәсілдері

Зияткерлік оқыту ортасының жаңа моделін құру ғылыми және әдістемелік тәсілдерге негізделеді. Ғылыми тәсілдер жүйелі, құрылымдық-функционалдық және педагогикалық әдістерді қамтиды. Жүйелі тәсіл оқыту ортасын біртұтас жүйе ретінде қарастырып, оның барлық элементтері арасындағы байланысты анықтайды. Құрылымдық-функционалдық тәсіл модельдің элементтері мен олардың функцияларын нақтылап, оның тиімділігін арттыруға ықпал етеді.

Әдістемелік тәсілдер модельді практикалық түрде жүзеге асыруға бағытталған. Инновациялық тәсіл заманауи технологияларды қолдану арқылы оқыту процесін жаңғыртуды қарастырады. Практикалық бағдарланған тәсіл модельдің нақты оқу процесіне сәйкестігін қамтамасыз етеді. Дербестендіру тәсілі әрбір студенттің жеке қажеттіліктерін ескеріп, оқу траекториясын бейімдеуге мүмкіндік береді.

Модельді құруда зерттеулердің нәтижелері, халықаралық тәжірибелер және цифрлық технологиялардың заманауи құралдары негізге алынады. Бұл тәсілдер модельдің мазмұны мен құрылымын тиімді түрде анықтап, оның білім беру процесіне интеграциялануын қамтамасыз етеді.

Зияткерлік оқыту ортасының құрамдас бөліктері

Жаңа модель бірнеше негізгі құрамдас бөліктерден тұрады. Мақсаттық компонент студенттердің өзін-өзі реттеу қабілеттерін дамытуға және жеке оқу траекторияларын құруға бағытталған. Мазмұндық компонент оқыту мазмұнын тәжірибеге бейімдеп, студенттердің танымдық әрекеттерін ынталандыруды көздейді.

Технологиялық компонент цифрлық платформалар, жасанды интеллект, виртуалды зертханалар және симуляциялар сияқты құралдарды пайдалануды қамтиды. Ұйымдастырушылық компонент студенттер мен оқытушылар арасындағы тиімді өзара әрекеттесуді қамтамасыз етеді. Бағалау компоненті студенттердің жетістіктерін сандық және сапалық тұрғыда бағалауға бағытталған.

Бұл компоненттердің үйлесімді жұмысы зияткерлік оқыту ортасының тиімділігін қамтамасыз етіп, студенттердің оқу процесін жаңа деңгейге көтереді.

Өзін-өзі реттеудің цифрлық және педагогикалық құралдары

Өзін-өзі реттеуді дамыту үшін цифрлық және педагогикалық құралдардың үйлесімі маңызды. Цифрлық құралдарға онлайн платформалар (Stepik, Moodle), жасанды интеллект, виртуалды зертханалар және мобильді қосымшалар жатады. Бұл құралдар оқу процесін басқаруға, уақытты тиімді жоспарлауға және оқу материалдарын игеруге көмектеседі.

Педагогикалық құралдар ретінде жобалық оқыту, рефлексия әдістері, менторлық қолдау және тренингтер қолданылады. Бұл әдістер студенттердің оқу белсенділігін арттырып, олардың шығармашылық және аналитикалық ойлау қабілеттерін дамытады.

Цифрлық және педагогикалық құралдардың үйлесімі білім беру процесін сапалы түрде жаңғыртып, студенттердің дербес даму мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Бұл құралдар студенттерге дербес оқу әрекетін ұйымдастыруға, оқыту процесін басқаруға және кәсіби дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді. Цифрлық және педагогикалық құралдардың үйлесімі өзін-өзі реттеу мен білім сапасының артуына ықпал етеді.

Жаңа модельдің басты мақсаты – жоғары білім беру жүйесінде студенттердің өзін-өзі реттеу қабілеттерін дамыту арқылы олардың зияткерлік және танымдық әлеуетін арттыруға бағытталған заманауи зияткерлік оқыту ортасын құру. Бұл модель студенттердің оқу процесінде дербес шешім қабылдау дағдыларын қалыптастыруға, өз білім траекторияларын жоспарлауына және тиімді басқаруына жағдай жасайды. Сонымен қатар, модель заманауи цифрлық құралдарды оқу процесіне біріктіру арқылы оқытудың тиімділігін арттыруды және студенттердің танымдық белсенділігін дамытуды көздейді.

Модельдің міндеттері студенттердің өзін-өзі реттеу стратегияларын дамытуға және олардың рефлексия жасау қабілеттерін жетілдіруге бағытталған. Оқыту мазмұнын жаңғырту арқылы студенттердің логикалық және аналитикалық ойлау қабілеттерін арттыру көзделеді. Сонымен бірге, модельдің тиімділігін бағалау және оны жетілдіру әдістері әзірленіп, білім беру процесінде қолдану ұсынылады.

Зияткерлік оқыту ортасының құрылымдық элементтері модельдің тиімділігін қамтамасыз етеді. Бірінші кезекте, оқыту ортасының мақсаты анықталып, мазмұндық компоненттер әзірленеді. Бұл мазмұн студенттердің танымдық әрекеттерін ынталандыруға және олардың жеке оқу қажеттіліктеріне бейімделуге бағытталады. Білім беру мазмұны интерактивті, икемді және студенттердің зияткерлік әлеуетін ашуға мүмкіндік береді.

Технологиялық компонент заманауи цифрлық платформаларды пайдалануды көздейді. Оқу процесінде LMS (Moodle, Stepik) платформалары, виртуалды зертханалар мен симуляциялар, сондай-ақ жасанды интеллект құралдары қолданылады. Ұйымдастырушылық компонент студенттер мен оқытушылар арасындағы тиімді қарым-қатынасты қамтамасыз етеді, ал бағалау компоненті студенттердің жетістіктерін объективті түрде талдауға және олардың өзін-өзі бағалау дағдыларын дамытуға негізделеді.

Модельдің іске асырылу кезеңдері

Модельді енгізу бірнеше кезеңнен тұрады. Алдымен дайындық жұмыстары жүргізіледі, оған оқытушыларды жаңа әдістемеге дайындау және қажетті ресурстарды әзірлеу кіреді. Кейін модельді енгізу барысында студенттер жаңа құралдармен және әдістермен жұмыс істеуге үйретіледі. Сабақтар интерактивті форматта ұйымдастырылып, студенттердің өздігінен жұмыс істеу қабілеті ынталандырылады.

Бағалау кезеңінде студенттердің оқу нәтижелері мен өзін-өзі реттеу дағдыларының деңгейі талданады. Жинақталған деректер негізінде модельдің тиімділігі тексеріліп, оның нәтижелілігін арттыру мақсатында қажетті түзетулер енгізіледі. Соңғы жетілдіру кезеңінде модель заманауи әдістер мен технологиялармен толықтырылады.

Бағалау критерийлері мен әдістемесі

Өзін-өзі реттеудің даму деңгейлерін бағалау

Өзін-өзі реттеудің даму деңгейлерін бағалау студенттердің оқу процесін дербес ұйымдастыру және нәтижелерін бақылау қабілеттерін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл қабілеттер бірнеше деңгейде қарастырылады. Бастапқы деңгейде студенттер сыртқы қолдауға тәуелді болып, оқу барысында өз бетімен шешім қабылдай алмайды. Орташа деңгейде олар оқу процесін ішінара бақылап, өз жоспарларын құра алады. Ал жоғары деңгейде студенттер оқу мақсаттарын өздері анықтап, тиімді стратегияларды қолдана отырып, нәтижелерді дербес бағалайды.

Бұл деңгейлерді бағалау үшін сауалнамалар, GALT тесттері және рефлексиялық күнделіктер сияқты құралдар пайдаланылады. Осы әдістер арқылы студенттердің өзін-өзі реттеу дағдыларының дамуы туралы нақты деректер жиналады.

Зияткерлік оқыту ортасының тиімділігін талдау әдістері

Ортаның тиімділігін талдау үшін сандық және сапалық әдістер үйлесімде қолданылады. Сандық талдау арқылы студенттердің оқу нәтижелері, тест нәтижелері және

үлгерім көрсеткіштері зерттеледі. Бұл тәсіл логикалық және аналитикалық дағдылардың даму деңгейін анықтауға мүмкіндік береді.

Сапалық әдістер студенттердің пікірлерін жинауға негізделеді. Сауалнамалар мен сұхбаттар арқылы олардың модельге деген көзқарасы зерттеледі. Сонымен қатар, оқытушылардың ұсыныстары мен кері байланысы талданады. Эксперименталды және бақылау топтарының нәтижелерін салыстыру арқылы модельдің тиімділігі туралы нақты қорытындылар жасалады.

Сандық және сапалық бағалау құралдары

Бағалау процесінде сандық және сапалық құралдар бірдей маңызды рөл атқарады. Сандық құралдарға LMS платформаларынан алынған деректер, GALT тесті және оқу жетістіктерін бағалау шкалалары жатады. Бұл құралдар арқылы студенттердің оқу нәтижелері мен өзін-өзі реттеу дағдыларының деңгейі нақты сандармен көрсетіледі.

Сапалық бағалау құралдары ретінде студенттердің портфолиолары, рефлексия жазбалары және сұхбаттар пайдаланылады. Бұл әдістер студенттердің оқу барысын толық түсінуге және олардың модельге деген көзқарасын бағалауға мүмкіндік береді. Осы екі тәсілдің үйлесімі арқылы зияткерлік оқыту ортасының тиімділігі жан-жақты зерттеліп, оның жетілдіру жолдары анықталады.

Қорытынды

Жоғары білім беру жүйесінде өзін-өзі реттейтін зияткерлік оқыту ортасын дамыту – қазіргі заманның маңызды міндеттерінің бірі. Бұл зерттеуде студенттердің зияткерлік және танымдық әлеуетін арттыруға бағытталған жаңа модель ұсынылды. Аталған модель өзін-өзі реттеудің даму деңгейін қолдауға, студенттердің дербестік, жауапкершілік және рефлексия қабілеттерін жетілдіруге ықпал ететін заманауи цифрлық және педагогикалық құралдарды тиімді біріктіреді.

Зерттеу нәтижелері зияткерлік оқыту ортасының тиімділігі студенттердің дербес оқу траекторияларын құруға және олардың логикалық, аналитикалық ойлау қабілеттерін дамытуға мүмкіндік беретінін көрсетті. Ортаның құрылымдық компоненттері – мазмұндық, технологиялық, ұйымдастырушылық және бағалау элементтері – модельдің кешенді және жүйелі түрде жұмыс істеуін қамтамасыз етті.

Бағалау әдістемесі арқылы модельдің тиімділігі сандық және сапалық құралдар негізінде анықталды. Сандық көрсеткіштер студенттердің білім сапасының артуын дәлелдесе, сапалық деректер олардың оқу процесіне деген оң көзқарасын және өзін-өзі реттеуге деген қызығушылығын анықтады.

Қорыта айтқанда, ұсынылған модель жоғары білім беру жүйесінде студенттердің дербес білім алу қабілеттерін дамытуға бағытталған инновациялық шешім болып табылады. Бұл модель білім беру сапасын арттырудың және студенттердің кәсіби әлеуетін толық ашудың тиімді тәсілі ретінде ұсынылады. Алдағы зерттеулерде модельді жетілдіру және оны әртүрлі білім беру бағдарламаларында кеңінен қолдану мүмкіндіктерін қарастыру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Беспалько, В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. Москва: Издательство педагогической литературы, 2008.
2. Zimmerman, B. J. Self-Regulated Learning and Academic Achievement: Theoretical Perspectives. New York: Routledge, 2002.
3. Anderson, T., & Elloumi, F. Theory and Practice of Online Learning. Edmonton: Athabasca University Press, 2004.
4. Pintrich, P. R. The Role of Motivation in Promoting and Sustaining Self-Regulated Learning. International Journal of Educational Research, 31(6), 2000.

Интеграция современных фортепианных произведений в обучение студентов музыкальной направленности

Елена Павловна Першина

старший преподаватель. НАО Атырауского университета им. Х. Досмухамедова (г. Атырау Казахстан)

Гульнара Базарбаевна Джаксиева

старший преподаватель. НАО Атырауского университета им. Х. Досмухамедова (г. Атырау Казахстан)

Аннотация: в данной статье рассматриваются проблемы интеграции современных фортепианных произведений в обучение; показано важное значение для всестороннего развития студентов, расширения их музыкального репертуара, развитию творческих, аналитических и исполнительских навыков; приведены примеры современного нотного репертуара, рассмотрены новые техники исполнения и формирование критического восприятия современной музыки; предложены способы решения задач стать профессиональными музыкантами, готовыми к работе в условиях современного музыкального мира.

Выбирая программу по курсу «фортепиано», педагог испытывает определенные трудности в подборе репертуара, и одна из них, стоит ли вводить в учебный материал современные произведения или ограничиться классическим репертуаром. С учетом требований современного образования, интеграция современных фортепианных произведений в учебный процесс имеет важное значение для развития профессиональных навыков студентов. Она способствует расширению музыкального горизонта, творческому подходу к обучению и подготовке учащихся к работе в условиях современного мира. Цели и задачи интеграции современных фортепианных произведений должны быть четко определены для достижения эффективного результата. Целью может быть расширение музыкального репертуара, что способствует знакомству студентов с новыми музыкальными направлениями, стилями и техниками исполнения. Это важно для развития их исполнительского мастерства и понимания современного музыкального языка. Так же целью интеграции современных произведений является развитие творческих и исполнительских навыков, так как современные фортепианные произведения часто требуют от исполнителя нестандартных техник и подходов к интерпретации. Включение таких произведений в учебный процесс развивает у студентов гибкость, креативность и индивидуальный подход к музыке, что помогает сформировать уникальный исполнительский стиль. А если учесть, что основной целью обучения является подготовка к музыкальной практике и педагогической деятельности, то знание и способность исполнять современную музыку необходимы будущим педагогам для того, чтобы они могли эффективно преподавать и передавать школьникам актуальные музыкальные тенденции.

Если педагог решил вводить в учебный репертуар современные произведения и обозначил цели, то надо обозначить задачи, которые помогут их достигнуть. Это и обучение

новым техникам исполнения, ведь современная музыка часто использует необычные техники игры на фортепиано, такие как: использование альтернативных звуковых эффектов, сложные ритмические рисунки. В этом случае задача преподавателей – научить этим новым методам и техникам, чтобы обучающиеся могли успешно исполнять современные произведения. Современные произведения часто требуют более свободного подхода к интерпретации музыки, включая импровизацию и нестандартные подходы к исполнению. В этом задача преподавателей: развивать у студентов способность к импровизации и гибкости в интерпретации, что важно для успешного исполнения современных произведений. Важно, чтобы студенты знакомились с произведениями различных стилей и направлений современной музыки: от авангарда до электронной и экспериментальной музыки. Это поможет им понять разнообразие современного музыкального языка и овладеть различными исполнительскими приемами. Как следствие, необходимо разработать методические рекомендации по обучению студентов современному репертуару, что позволит улучшить обучение.

Роль современных произведений в музыкальной культуре и их актуальность для студентов, обучающихся по дисциплине «Учитель музыки», заключается в их способности не только отразить текущие музыкальные и культурные тенденции, но и вооружить будущих педагогов необходимыми знаниями и навыками для преподавания актуальной музыки в образовательных учреждениях. Рассмотрим несколько ключевых аспектов этой роли. Современные музыкальные произведения служат зеркалом для отражения культурных, социальных и политических изменений, происходящих в обществе. Для студентов, обучающихся по программе «Учитель музыки», знание таких произведений помогает лучше понимать текущие музыкальные и культурные тренды. Будущий преподаватель музыки должен быть в курсе, как музыка отражает дух времени, чтобы успешно передавать эти знания своим ученикам и обсуждать с ними актуальные проблемы. Современные произведения часто затрагивают важные социальные, экологические, политические и культурные вопросы. Такие произведения могут быть использованы как средство формирования у обучающихся критического мышления и социальной ответственности. Для будущего учителя музыки это предоставляет возможности через музыку обсуждать такие темы, как толерантность, равенство, экологическое сознание, права человека. Это важно для воспитания гармонично развитых личностей, ориентированных на активную гражданскую позицию. Современная музыка часто является более доступной и привлекательной для молодежи, чем классическая. Включение современных произведений в учебный процесс позволяет привлекать внимание обучающихся, а также вдохновлять их на занятия музыкой. Когда студенты изучают музыку, с которой они знакомы или которая им нравится, это может повысить их мотивацию и заинтересованность на уроках. Современная музыка зачастую подразумевает творческий подход. Студенты на уроках должны развивать творческие способности и уметь импровизировать, а также создавать музыку. Включение современных произведений, особенно тех, которые имеют элементы импровизации или открыты для интерпретации, помогает развивать такие навыки и делает процесс обучения более живым и интересным. Хотя современная музыка отличается от классической, она продолжает традицию музыкального образования, преобразуя ее в новое русло. Для будущего учителя музыки – это важный момент, потому что интеграция современных произведений позволяет сохранить связь с историей и эволюцией музыкального искусства. Это дает студентам возможность глубже осмыслить развитие музыки и ее влияние на общество.

Фортепианный репертуар включает в себя множество произведений с различной сложностью и техникой исполнения. От классической музыки до произведений современного авангарда, каждый жанр требует специфической техники. Например, барочная музыка (И.С.Бах) развивает четкость исполнения и внимание к фактуре,

классическая музыка (Бетховен, Моцарт) улучшает контроль над динамикой и акцентами, а романтическая музыка (Ф.Шопен, Ф.Лист) требует более выразительного исполнения и контроля над педалью. Современные произведения могут включать элементы импровизации или использование нестандартных техник, что также важно для формирования гибкости и универсальности техники будущего педагога. Включение разнообразных произведений в репертуар фортепианного обучения помогает развивать слуховые способности и аналитическое восприятие музыки. Студент учится различать различные музыкальные формы, гармонические структуры, ритмические схемы, а также особенности тембров и динамики. Эти навыки позволят ему эффективно анализировать произведения. Например, современные ученики могут быть более заинтересованы в популярной или джазовой музыке, и знание таких жанров поможет преподавателю эффективно работать с этой аудиторией. В то же время, знание классической музыки позволит преподавателю передать ученикам фундаментальные музыкальные ценности, такие как чувство структуры и гармонии. Разнообразие репертуара помогает учителю музыки быть психологически гибким в отношении учеников с разными потребностями и уровнями подготовки. Некоторые студенты могут чувствовать себя более комфортно с более легкими произведениями, в то время как другие могут быть заинтересованы в более сложных и технически требовательных композициях. Возможность выбора произведений из разных музыкальных традиций и стилей позволяет учителю гибко адаптировать программу обучения под потребности каждого обучающегося. Многогранность фортепианного репертуара способствует формированию широкого культурного кругозора, может играть ключевую роль в поддержании интереса студентов к музыке. Знание музыки разных эпох, стилей и стран позволяет углубленно подходить к вопросам культуры и музыки. Студенты, исполняющие произведения различных стилей, от барокко до современности, чувствуют, что музыка многогранна и открывает для них новые горизонты. Это помогает поддерживать высокий уровень интереса к учебному процессу и стимулирует учащихся к дальнейшему музыкальному развитию. Будущий педагог, который освоил различные музыкальные стили и подходы, будет более конкурентоспособен на рынке труда, поскольку сможет адаптировать учебный процесс к изменениям в музыкальной культуре и образовательной среде. Отбор фортепианных произведений для учебного процесса в музыкальных вузах - важный аспект музыкального образования, который определяет развитие обучающихся, как музыкантов и педагогов. Процесс выбора репертуара требует соблюдения ряда принципов, чтобы обеспечить гармоничное развитие технических, творческих и интеллектуальных навыков обучающихся.

Вот основные принципы отбора фортепианных произведений для учебного процесса:

Соответствие уровня подготовки студентов. Прежде всего, произведения должны соответствовать уровню технической и исполнительской подготовки студентов. Важным критерием является сложность произведения, которая должна быть посильной для обучающегося в данный момент времени, но в то же время стимулировать его к развитию. Например, на начальном и среднем уровнях лучше выбирать произведения с четкой структурой и умеренной технической сложностью, а на более высоких уровнях — произведения с более сложными гармониями, ритмами и техническими элементами.

Разнообразие стилей и эпох. Фортепианный репертуар должен охватывать широкий спектр музыкальных эпох и стилей, от барокко и классицизма до романтизма, импрессионизма и современной музыки. Это способствует более глубокому пониманию музыкальной истории и культуры, развитию исполнительской гибкости и готовности работать с различными музыкальными формами. Например, произведения Баха, Бетховена, Шопена, Рахманинова и современных композиторов позволяют студентам освоить различные стилистические особенности и подходы к интерпретации.

Развитие технических навыков. Произведения должны способствовать развитию различных технических навыков, таких как: точность и чистота исполнения, развитие рук, управление динамикой, координация, работа с педалью и т.д. Например, произведения, написанные для пианино в стиле барокко, требуют внимания к фактуре и точности, в то время как романтические композиции могут развивать выразительность и контроль над динамическими изменениями.

Развитие музыкального слуха и восприятия. Выбирая произведения, важно учитывать их влияние на развитие музыкального слуха и восприятия. Произведения с ярко выраженными гармоническими или мелодическими особенностями помогают студентам развивать чувство гармонии и музыкального контекста. Например, классические произведения с четкой гармонической структурой (Моцарт, Гайдн) способствуют укреплению музыкального слуха, а современные произведения могут развивать восприятие нестандартных гармоний и тембров.

Применение современных произведений. Включение произведений современных композиторов в учебный процесс важно для того, чтобы студенты были подготовлены к музыкальной культуре XXI века. Современные фортепианные произведения могут включать элементы джаза, авангарда, электронной музыки, что позволяет студентам развивать нестандартные исполнительские навыки и применять современные музыкальные технологии. Такие произведения способствуют развитию гибкости в исполнительской практике и расширяют горизонты музыкального восприятия.

Учет музыкальных интересов студентов. Важно учитывать личные интересы и предпочтения студентов. Отбор произведений, которые интересны и близки ученику, способствует его мотивации и вовлеченности в учебный процесс. При этом важно, чтобы преподаватель направлял студентов к более сложным произведениям, которые способствуют их развитию и выходу за пределы привычного репертуара.

Соответствие учебной программе и образовательной цели. Произведения должны соответствовать целям и задачам конкретного этапа обучения, учебной программе и образовательным стандартам. На каждом уровне обучения (начальном, среднем, продвинутом) студенты должны осваивать произведения, которые соответствуют их текущим образовательным целям: от освоения базовых технических приемов до выполнения более сложных композиций с разнообразными стилистическими и эмоциональными аспектами.

Современная музыка включает в себя широкий спектр жанров, включая элементы классической музыки, джаза, авангарда, минимализма, а также музыку с использованием технологий. Приведенные ниже примеры произведений охватывают различные направления современной фортепианной музыки и могут быть полезны на уроках фортепиано для студентов музыкальных учебных заведений.

Организация регулярных концертов и музыкальных проектов, в которых студенты смогут исполнять как классический, так и современный репертуар, даст студентам практический опыт работы с новыми произведениями, а также позволит развить навыки выступления на сцене и работы с публикой. Ниже приведены примеры концертных программ, которые могут быть использованы во время обучения с участием современных произведений.

Пример 1: "Современная фортепианная музыка: от минимализма до авангарда"

Цель концерта: Знакомство студентов с разнообразными течениями в современной фортепианной музыке.

1. Филип Гласс – "Фрагменты для фортепиано"

Стиль: минимализм

Описание: Это произведение олицетворяет минималистическую музыку, основанную на повторяющихся мелодиях и ритмах, что поможет развить чувство ритма и точности.

2. Людмила Улабишева – "Письма из прошлого"

Стиль: современная классическая музыка

Описание: Это произведение сочетает традиционные элементы с современными, создавая интересный контекст для анализа переходов между стилями.

3. Йоханн Кристиан Бауманн – "Три пьесы для фортепиано"

Стиль: авангард

Описание: Экспериментальные гармонии и нестандартные ритмические структуры, характерные для авангарда, позволяют студентам развивать гибкость в интерпретации.

4. Чарльз Айвз – "Пьеса для фортепиано"

Стиль: американский авангард

Описание: Композитор применяет различные техники, такие как полиритмия и сложные гармонии, что позволяет развивать творческую интерпретацию и слух.

Пример 2: "Музыка XXI века: Изыскания и эксперименты
Цель концерта: Показать, как современные композиторы используют нетрадиционные методы и технологии в своих произведениях.

1. Макс Рихтер – "Время"

Стиль: минимализм с элементами электроники

Описание: Прекрасное сочетание классических традиций и современных технологий. Это произведение поможет студентам освоить особенности работы с электроникой и новые способы взаимодействия с фортепиано.

2. Оливер Осборн – "Пять миниатюр для фортепиано"

Стиль: экспериментальная музыка

Описание: Миниатюры Осборна представляют собой образцы современной музыки с интересными тембровыми и ритмическими особенностями, что позволяет студентам развивать гибкость в исполнительских решениях.

3. Людвиг Шпор – "Небо и земля"

Стиль: современные тенденции

Описание: Работа, которая использует элементы джаза и синкопированного ритма. Отличный материал для студентов, интересующихся экспериментами с джазовыми формами.

4. Джон Адамс – "Наяди"

Стиль: минимализм с элементами постмодернизма

Описание: Это произведение исследует минималистские подходы и может служить отличным примером для студентов, изучающих повторяющиеся мотивы и вариативность в музыке.

Пример 3: "Эмоции и выражения: Современные интерпретации"

Цель концерта: Развитие выразительности и интерпретации музыки через современные произведения.

1. Шон Саймон – "Жаркий вечер"

Стиль: современная классика с элементами импровизации

Описание: Композитор использует выразительные мелодии и гармонии, что помогает развивать навыки эмоционального и творческого исполнения.

2. Микаэль Каплан – "Стихии"

Стиль: современный авангард

Описание: Вдохновленный природой, это произведение использует динамичные изменения в музыкальной текстуре, создавая вызовы для студентов в области выразительности и контроля тембра.

3. Эсфирь Нейман – "Соната"

Стиль: авангард и неоклассицизм

Описание: Это произведение с необычной структурой и сильной эмоциональной нагрузкой, подходящее для студентов, стремящихся развивать эмоциональную выразительность в исполнении.

4. Пьер Булез – "Пьеса для фортепиано"

Стиль: французский авангард

Описание: В этом произведении используется разнообразие тембров и структурных решений, что позволяет студентам изучить новые подходы к музыкальной интерпретации.

Пример 4: "Музыкальная палитра нашего времени: Современные композиторы"

Цель концерта: Показать разнообразие современной фортепианной музыки через творчество различных композиторов.

1. Филип Гласс – "Метаморфозы"

Стиль: минимализм

Описание: Произведение с повторяющимися мотивами, где важна точность и внимание к деталям. Помогает развить чувство ритма и формы.

2. Йоханн Кристиан Бауманн – "Три пьесы для фортепиано"

Стиль: авангард

Описание: Работа с нестандартной гармонией и ритмами, которая позволяет студентам расширять свой репертуар.

3. Чарльз Айвз – "Пьеса для фортепиано"

Стиль: американский авангард

Описание: Использование полиритмии и неожиданных гармоний в произведении развивает творческую интерпретацию и гибкость.

4. Луис Андриессен - "Пьесы для фортепиано"

Стиль: постмодернизм

Описание: Экспериментальные подходы в музыке с нестандартными ритмами и звуковыми эффектами дают студентам возможность развивать творческое исполнение и адаптацию к новым музыкальным языкам.

Пример 5: "Мир современных фортепианных композиторов"

Цель программы: Знакомство с работами ведущих современных композиторов.

1. Макс Рихтер - "Время"

Стиль: минимализм с элементами электроники

Описание: Эмоционально насыщенная работа, которая поможет студентам понять, как технологии могут интегрироваться в классическое фортепианное исполнение.

2. Джон Адамс – "Штрихи"

Стиль: минимализм

Описание: Использование повторяющихся мотивов с изменяющейся ритмической текстурой помогает студентам освоить технику интерпретации минималистических произведений.

3. Оливер Осборн – "Пять миниатюр для фортепиано"

Стиль: экспериментальная музыка

Описание: Миниатюры, которые исследуют современные подходы в музыке, являются отличным материалом для технического и творческого роста.

4. Людвиг Шпор – "Синкопированные тени"

Стиль: джаз и авангард

Описание: Это произведение с элементами джаза и авангарда позволяет студентам развивать исполнительские навыки в нетрадиционных жанрах.

Концертные программы с участием современных произведений могут быть разнообразными по стилю, сложности и концепции. Необходимость включения современных музыкальных произведений в учебный и концертный репертуар обусловлена

рядом факторов, которые напрямую влияют на развитие Обучающихся и соответствие образовательного процесса современным реалиям музыкальной индустрии. Вот основные аргументы: соответствие современным тенденциям музыкальной культуры, развитие профессиональных навыков и многосторонность исполнения, развитие творческих и аналитических навыков, стимулирование интереса и мотивации обучающихся, разнообразие репертуара и его доступность. Культурные и методические барьеры в восприятии современных музыкальных произведений представляют собой важную проблему в образовательном процессе, особенно в музыкальных колледжах и вузах. Эти барьеры могут существенно ограничивать понимание и интерпретацию современной музыки студентами, а также затруднять их развитие как исполнителей и педагогов. Культурные и методические барьеры в восприятии современных произведений могут значительно затруднить процесс обучения, однако с учетом правильно подобранных методов и подходов они преодолимы. Важным шагом является постепенное вовлечение студентов в процесс восприятия современной музыки, как через теоретические занятия, так и через практическое освоение произведений. Многие преподаватели фортепиано, особенно те, кто имеет длительный опыт работы в традиционной системе, могут быть скептически настроены к новаторским методам. Классическая методика, ориентированная на детальное изучение канонических произведений и технических аспектов игры, сложилась за столетия и воспринимается как наиболее эффективная для формирования исполнительских навыков. Некоторые преподаватели могут воспринимать новаторские методы как рискованную практику, поскольку они требуют отхода от привычных и проверенных способов работы. Педагогам необходимо создать пространство для профессиональных экспериментов. Важно предоставлять преподавателям возможность осваивать новые методики через мастер-классы, семинары и курсы повышения квалификации, где они могут обмениваться опытом. Современная музыка занимает важное место в музыкальном образовании, она расширяет границы восприятия, стимулирует творчество и критическое мышление, готовит обучающихся к работе в условиях быстро меняющегося мира. Интеграция новаторских методов и произведений в учебный процесс способствует более глубокому пониманию музыки, развивает уникальные исполнительские и педагогические навыки, а также помогает быть конкурентоспособными. Включение современной музыки в репертуар и учебные планы играет решающую роль в подготовке профессионалов, готовых к успешной карьере и педагогической деятельности.

Sociological Sciences

The sociology of Afrofuturism in the new Disney princesses: from Pinocchio and Anastasia, to Tiana

Lejla Mušić

Faculty of Political Sciences , Sarajevo University, Bosnia and Herzegovina

Afro-American Music, Dance, and culture, inspired entire movement afrofuturism, afrofabulist Nyong, Tavio, Vincent Joslin, and John Szwed “ Space is the place”, support the ideas of Yasha L. Womack, that can be found in the representation of blackness, as a new model of Princess and the Frog. Pinocchio, Anastasia and Tiana, were left out on the streets, but only one of the three becomes restaurant owner. Investigation on Gender dimension of comparison in between the Anastasia, and Pinocchio characters in cartoons, was conducted in group of BA students, of Sociology, at Faculty of Political Sciences, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, at Sociology of Gender I classes. The opinions about the issues of social inequalities, homelessness, and rising to the positive role model in Disney characters. Student showed high interest, and responded, and discussed, all of the offered questions. Interest in the analysis of cartoons, especially Disney characters, or post-feministic Disney masculinities(Michael Macaluso(2018), and femininities, was higher than in the other themes. Focus on to the theme of the gender dimensions of Youth homelessness, influenced very wider aftermath discussion. What types of the femininities are globally celebrated inside the Disney. The opinions about the issues of social inequalities, homelessness, and rising to the positive role model in Disney characters. Key terms: Afrofuturism, Gastro food, Dark Princess, Tiana in Princess and the Frog, New Blackness, Jazz culture, Gastronativism

Gastronativism , represents “ the ideological use of the food in politics, to advance the idea who belongs to the community”(Parasecoli, 2022:9) , as it provides with the “rootedness , and comfort”, “counteracts against widespread sense of the world as we know breaks down” Parasecoli, 2022: 14) The sociology of Afrofuturism in the new Disney princesses, in analyses of the student opinion on the themes from homelessness, to getting back home, from Pinocchio and Anastasia, to Tiana, show great differences, in the sense of belonging, and achievements. While as Pinocchio, and Anastasia, only come back home, after being left on the streets, as a royal youth femininity, and working class youth masculinity, Tiana as a black youth femininity becomes businesswomen, that owes her own restaurant, celebrating the main principle of gastronativism, in offering good creole dishes, in New Orleans, as her native town.

In the following empirical investigation there is a comparison in between Anastasia, Pinocchio, and the Tiana(Princess and the Frog), inside the opinion of the students, that will be used to check the theoretical framework ideas. Disney new blackness presented in Tiana, in Princess and the Frog, unlike the Anastasia, and Pinocchio, who only came back home, after being left outside alone, on the street, builds her own restaurant, called Tiana’s palace. There are several important themes, for the analysis from Music(Jazz , and Creole culture motifs), New Orleans as a touristic destination, and popular culture of the town, in Mardi Gras carnival celebrations around the town, with multiple colour costumes.American Mardi Gras started in 1699, when French

explorers Pierre Le Moyne d'Iberville and Sieur de Bienville landed near present-day Advanced Orleans, Louisiana. Inside the decades that taken after, Unused Orleans and other French settlements begun checking the event with street parties, hidden balls and excessive dinners. When the Spanish took control of Present day Orleans, be that because it may, they invalidated these unruly traditions, and the bans remained in drive until Louisiana ought to be a U.S. state in 1812. On Mardi Gras in 1827, a bunch of understudies wore colourful out ts and moved through the streets of Present day Orleans, imitating the party they'd observed though going by Paris. Ten a long time a while later, the essential recorded Present day Orleans Mardi Gras parade took put, a tradition that continues to this day."(Open at <https://www.history.com/topics/us-states/louisiana>, page gone by on 11.02.2024.). Tiana, and Naveen stayed on the streets, as homeless , during the Mardi Gras celebration, by the mistake. They later on tried to find help through the searching for Voodoo magicians, of both genders, that are blacks, too. Creole culture, and creolisation dominates in Food, and Music, of the New Orleans, USA, and it inscribes this culture inside the touristic representation of the city, in which the possibility of achieving the “ dream come true”, idea.I.Music in Princess and the Frog vs. Music in Anastasia, and Pinocchio Afrofuturism idea of dream coming true, in new Disney Heroin, Tiana, songs, in New Orleans, seen as Dream where Dreams come true, involving descriptions of city, on the water, lovely girls, and working men, music, listening, playing, paintbrush to use, fulfilling the dreams. (New Orleans Exhibition hall(NOMA): accessible at.<https://labellesplanade.com/blog/dreams-come-true-in-new-orleans/>, goneto 11.02.2024.). The difference in between the songs, is in the notion of the achievement, after being lost without everything, and coming of the age of dark princess Tiana, in not only coming back home, but becoming the Tiana's palace restaurant owner.

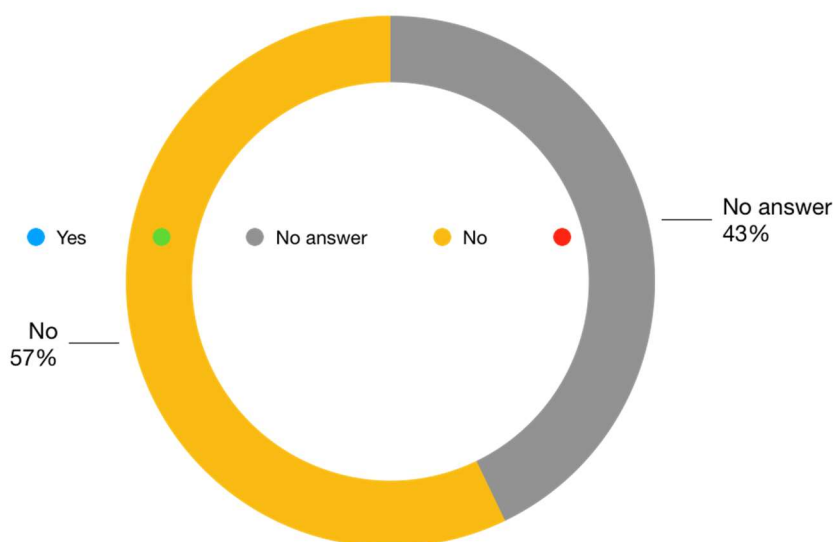
Responses:

1. The songs from the films about Anastasia and Pinocchio have some similarities, but also significant differences in content. Similarities: emotional performance, self actualisation team, an element that follows the journey of the main characters and how they face different challenges and obstacles. Differences: messages and lessons, musical styles, context and setting. Anastasia uses songs that are inspired by Russian culture and tradition, while Pinocchio uses songs that are more focused on childhood and imagination. Also, both songs are aimed at children and have different genres, rhythms and styles. In Pinocchio, the poems are directed towards children's world, while in Anastasia, the poems are more focused on more serious topics. The similarity between the songs from the movie Anastasia and Pinocchio is that they are both full of emotion and meaning. The most important theme in the film Anastasia is the question of identity and finding one's place in the world. The main character, Anastasia, faces the question of her own past and the truth about her identity. The film explores her inner struggle as she tries to discover her roots and face the challenges ahead. The most important theme in the movie "Pinocchio" is development and maturation. The film emphasises the importance of moral values, self-responsibility and making the right decisions. The most important theme in Pinocchio is growing up and taking responsibility. In the film, Pinocchio fights his desire to have fun and accepts his responsibility to be a good boy. Through Pinocchio's struggle, the film highlights the importance of growing up and taking responsibility. The main character, the wooden puppet Pinocchio, goes through a journey of discovery and learning how to behave properly, be honest and responsible. The most important theme in Anastasia is empowerment and discovering the truth about the main character. In the film, Anastasia fights her insecurities and gradually discovers her true identity. Through Anastasia's struggle, the film highlights the importance of finding one's truth and empowerment. The most important theme of both films is salvation and freedom. The difference in between the songs, is in the notion of the achievement, after being lost without everything, and coming of the age of dark princess Tiana, in not only coming back home, but becoming the Tiana's palace restaurant owner.

2. Are there differences in between the families Romanov and Pinocchio? Students responses involve direct answers about the questions, describing the different origins of the characters, and upbringing relationships, to differences in the cartoons, movies and documentaries. Some of the students, identified villains with the former royals, not answering about two characters. The others confirmed that the stories are more focusing to villains. When it comes to Anastasia's animation, she was born into the Romanov Royal Family. Anastasia is a girl of royal blood who grew up in a stable and wealthy family. What are the differences in between the documentary movie the "Ultimate Fate of the Duchess Anastasia Revealed(History Channel)", and the Anastasia cartoon(20 th Century Fox, Directed by Goldman Gary, and Bluth Don) While on the other hand we have the cartoon Anastasia, "The film is based on a speculative story; it is assumed that when Russia's ruling Romanov family was killed in the revolution, one child escaped the carnage and survived to legitimately claim the throne. It was Anastasia, the granddaughter of Empress Maria, who herself fled to Paris and is now tiredly rejecting one swindler after another. "Documentary movie, described student from the focus group, is investigating the possibilities wether the Anastasia Romanov, was killed/dead in family massacre, whether she lives after them, did she stay alive, and diapason of perspectives, and theories about that, around year of 1917, during the Russian Revolution. Animation Anastasia, by Fox Animations Studio, is a avoiding the death as a tragical end, and it is not based ,fully, on authentic story, and events. Opinions about what did happen to Anastasia, are different, from believing that she did survived the family massacre, to she was killed with her family. Graphically presented, the question wether Anastasia survived, is in the following statistical equation. Around 57 % of the student think that she did not survived, around 43% did not respond to the question.

Question 1a. Did Anastasia Romanov survive?

Question 1. a.

3. Disney princesses and their importance for socialisation of Young femininities, and masculinities

1. This research was conducted among the group of MA students, at Faculty of political Sciences, Sarajevo University. The comparison is focused onto the evolution of the Female emancipated Disney characters, and widespread criticism over the traditional position of Women, in Society.

Disney Princesses importance for the Socialization(2018, and 2022)

Table 1. Role of Princesses 2018/2022

Disney Princess	Role (2018)	Role(2022)
Cinderella	Negative	Negative
Sleeping Beauty	Negative	Negative
Snow White	Negative	Negative
Alice on the Wonderland	Positive and Negative	Negative
Ariel	Negative	Negative
Beauty and the Beast	Negative	Negative
Princess and Frog	Positive/Responsibility	Positive

Conclusion

The most positive Disney princes is Tiana, from Princess and the Frog, and it is identified with responsibility, and gastronativity, in fulfilling the dream of becoming a real **Tiana Palace** restaurant owner, after being left out on streets. The investigation on the theme Disney Princesses , had shown that full example of students, considered the Tiana positive model, in both years of the examinations, being done, in 2018, and 2022. Tiana, Anastasia, and Pinocchio, all were left out on the streets, but what they become at the end, is more globally evaluated as a appropriate model, in Tiana’s refusing to be homeless, and depending person. Tiana, as new black princess becomes successful businesswoman, by selling Creole’ s cuisine food, such as Tiana’s Gumbo, celebrated in Disney Parks, and Restaurants around the World(Sanders 2020), but in culinary book on over 100 tantalising dishes inspired by the Princess and Frog(2023),and plurality of different colourful books about the creole cuisine, celebrated inside the jazz culture. Afro-American Music, Dance, and culture, inspired entire movement afrofuturism, Afro fabulist Nyong, Tavio, Vincent Joslin, and John Szwed “ Space is the place”, support the ideas of YTasha L. Womack, that can be found in the representation of blackness, as a new model of Princess and the Frog. In terms of partnership, Tiana model is more accomplished, too, “In fulfilling many of the same postfeminist tropes,Naveen often portrayed as the butt of jokes (with frying pans to the face)and as the female protagonists’ unwilling and unwittingly travel partners who eventually fall for her charm and charisma.”(Macaluso 2018,). Naveen, is a real post feministic masculinity, while as Pinocchio represents youth masculinity that learns to become a boy, and Dimitri is low class traditional worker masculinity. The new black princess Tiana, was released in” 2009, during the presidency

of the first Afro-American President, and feminist, Obama”(Chowdhury 2009) and there is furtherance of this idea globally celebrated in forthcoming of the Princess and the Frog movie, in 2024, along with Disney animated series Tiana.

Literature

Wertenbruch, Anne (2012), The Representation of Blackness in Walt Disney's "The Princess and the Frog", Munich, GRIN Verlag, <https://www.grin.com/document/208449>.

Parasecoli, Fabio(2022), *Gastronativism:Food, Identity, and the Politics*, New York: University Press.

Sanders, Maggie(2020), “Tiana’s Gumbo”, in *The Disney Cook Book: Magical Recipes from your Favourite Disney Films, and Parks*, Walt Disney Company: Disney Funs: Maggie Sanders.

Szwed, John(2020) “Space is the place”, *The lives and times of the Sun Ra*, London:Duke University Press.

Fairy Tales Feasts:100 culinary marvels Inspired by the Princess and Frog(2023), Available at (https://www.amazon.com/Fairy-Tale-Feasts-Culinary-Inspired-ebook/dp/B0CS1S57RK/ref=mp_s_a_1_1?dib=eyJ2IjoiMSJ9.YCieDz cc-sMKpuw84M7SQ.xKxdg6qzLbyMnq-R4_1tHXc3_NjE3kWtyH8jBRCrt3s&dib_tag=se&qid=1708258523&refinements=p_27%3AGrilled+Goodness+Green+Goddess++Salad&s=digital-text&sr=1-1&text=Grilled+Goodness+Green+Goddess++Salad)

Anastasia, Once upon a December(Available at: <https://www.stgpresents.org/images/education/DEP/Once Upon a December lyrics.pdf>)

Princess and the Frog, Dreams come true <https://labelleesplanade.com/blog/dreams-come-true-in-new-orleans/>,

Chowdhury, Radhiah “Dreams do come true in New Orleans”: American fairy tales, Post-Katrina New Orleans, and Disney’s *The Princess and the Frog* (2009) , (Available at <https://ojs.deakin.edu.au/index.php/pecl/article/view/1144/1119>, visited at 17.02.2024.)

Mardi Grass carnival ”(Available at <https://www.history.com/topics/us-states/louisiana>, page visited on 11.02.2024.)

Macaluso, Michael(2018)Postfeminist Masculinity: The New Disney Norm?, <https://www.mdpi.com/2076-0760/7/11/221>,

SOCIAL POLICY TOWARDS OLDER ADULTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: A COMPARATIVE ANALYSIS OF APPROACHES IN DIFFERENT COUNTRIES

Assaubek Samat

PhD candidate, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Abstract

The ageing population presents significant global challenges, amplified by globalization's complex socio-economic dynamics. This study examines the influence of globalization on social policies for older adults through comparative analysis, highlighting diverse approaches across developed and developing nations. The findings reveal both opportunities and disparities, emphasizing the need for culturally sensitive, technologically inclusive, and equitable policies to address ageing-related challenges. The study provides evidence-based recommendations for policymakers to balance global trends with local needs, fostering sustainable and inclusive solutions for enhancing older adults' well-being.

Keywords: social policy, globalization, ageing population, eldercare, comparative analysis, technological innovation, equity, sustainable development

Introduction

Social policy concerning older adults is becoming increasingly significant in the context of globalization, characterized by rapid demographic shifts, intensified migration, and complex socio-economic challenges. Modern societies grapple with critical issues such as population ageing, rising life expectancy, and the imperative to secure a decent standard of living for elderly citizens. These trends necessitate adapting existing social systems to evolving realities and pursuing effective solutions in social protection for older adults. Globalization further diversifies approaches to social policy across nations, shaped by differences in economic development, cultural traditions, and social system structures. Comparative analysis of these approaches enables the identification of effective practices and their limitations, contributing to developing more robust models of social support for the elderly. The growing importance of international cooperation in addressing demographic ageing underlines the need for strategies that balance global trends with the specific characteristics of individual countries. Examining this issue offers insights into how states adapt to these changes and apply mechanisms to achieve social equity and sustainable development. Consequently, studying social policy for older adults in the context of globalization addresses contemporary challenges and lays a scientific foundation for practical solutions to enhance the quality of life for elderly populations worldwide. The demographic transition associated with ageing populations poses urgent global challenges. Increased life expectancy and declining birth rates are straining social systems in many countries. Despite existing research on ageing and social protection, comprehensive studies on globalization's impact on social policy for older adults remain scarce. This gap is problematic, as nations must navigate global influences while addressing local needs and cultural particularities. The absence of a unified framework for understanding and responding to these challenges underscores the need for targeted research.

This research is motivated by the insufficient examination of globalization's impact on social policies for older adults. While previous studies have addressed national strategies and

regional trends, they often neglect the comparative dimension for understanding diverse socio-economic contexts. Emerging global dynamics, such as international migration and economic interdependence, require a novel approach to analyzing this issue. This study seeks to identify effective practices and assess their adaptability by comparing approaches from various countries. *The relevance of this research* lies in its theoretical and practical contributions. Theoretically, it enhances understanding of how globalization shapes the development and implementation of social policies, bridging the gap between global trends and localized practices. Practically, the study provides evidence-based recommendations for policymakers to improve older adults' well-being and ensure social protection systems' sustainability in an era of rapid change.

The research object is social policies for older adults. *The research subject* is the comparative analysis of social policy approaches under the influence of globalization.

The research aims to examine globalisation's influence on older adults' social policy and identify effective practices that can be adapted across different socio-economic contexts.

The research objectives are:

- to analyze the demographic and socio-economic challenges ageing populations face globally.
- to study the impact of globalization on existing social protection systems.
- to compare and evaluate social policy approaches from selected countries.
- to identify best practices and develop recommendations for their implementation in other contexts.

The research hypothesis is that globalization introduces opportunities and challenges for social policy development. Countries that effectively balance global trends with local needs achieve better outcomes in supporting ageing populations.

Methods of the research. This study employs a multidisciplinary approach and comparative analysis to explore the impact of globalization on social policies for older adults. The primary methods include:

1. Secondary Data Analysis. Statistical and demographic data from international organizations (e.g., the United Nations, the World Bank), and national governments were analyzed to identify trends in ageing populations and social protection systems.
2. Literature Review. A comprehensive review of academic articles, policy documents, and reports was conducted to assess existing research on social policy approaches and innovations in eldercare.
3. Comparative Analysis. Social policies from selected countries were compared, focusing on their structures, implementation mechanisms, and outcomes in addressing challenges associated with ageing populations.
4. SWOT Analysis. Strengths, weaknesses, opportunities, and threats of social policies for older adults in globalization were evaluated to identify best practices and strategic opportunities.
5. Case Studies. Specific examples of policy innovations and their implementation in diverse socio-economic and cultural contexts were examined to highlight practical and adaptable practices.

This methodological framework allows for a comprehensive understanding of global trends and the contextual factors shaping social policies for older adults.

Literature review

The ageing population presents significant challenges in a globalized world, influencing social policies, healthcare systems, and intergenerational dynamics. Globalization impacts these areas by promoting interconnectedness and the exchange of policy frameworks while exacerbating inequalities. The reviewed articles address key topics, such as pension reforms, eldercare innovations, the role of intergenerational relationships, and healthcare disparities. A

comparative analysis of 15 articles highlights the diversity of approaches across nations and the importance of cultural and economic contexts in shaping policies. This review explores the shared challenges and innovative solutions for enhancing the well-being of older adults in the context of globalization. Diverse social policy approaches reflect the economic and institutional contexts of different countries. Esping-Andersen's (1999) welfare regime theory categorizes nations into liberal, conservative, and social-democratic regimes, offering a foundation for comparative analysis. Nordic countries like Sweden and Norway employ universal welfare policies that promote equity through progressive taxation and comprehensive eldercare. Johansson and Hvinden (2020) highlight the role of these policies in reducing inequalities. These systems provide extensive public funding for eldercare services, ensuring accessibility and reducing socioeconomic disparities.

In contrast, countries like India and Brazil rely heavily on familial and community support due to resource constraints (Almeida et al., 2018). In these nations, the state's role in eldercare is minimal, and the burden predominantly falls on families, often exacerbating existing economic and gender inequalities. China represents a transitional economy where rapid urbanization and demographic shifts are challenging traditional family-based care structures (Wang & Zhang, 2021). The Chinese government's gradual shift toward a mixed care model—incorporating public, private, and familial elements—illustrates an adaptive response to these changes. The analysis underscores that globalization fosters policy exchange and learning among nations. However, its effectiveness depends on the alignment of imported frameworks with local cultural, economic, and institutional factors. Countries with robust institutional capacities and cultural adaptability are better positioned to implement and sustain innovative policy solutions for ageing populations. Technological advancements are reshaping eldercare, mainly in high-income countries. Germany and Japan have pioneered digital inclusion initiatives, such as the “Silver IT” programs that empower older adults to engage with digital tools, reducing social isolation and improving healthcare services (Tanaka et al., 2019). These initiatives include tailored digital literacy training and support systems for older populations.

Innovative city initiatives in South Korea provide another example of technological innovation. Utilizing IoT-based health monitoring systems, these programs enable real-time tracking of chronic conditions among older adults, significantly enhancing healthcare accessibility and preventive care (Lee et al., 2020). These advancements improve individual well-being and alleviate systemic healthcare burdens by promoting early intervention and efficient resource allocation. However, the benefits of these innovations are unevenly distributed. Dutta and Mishra (2021) highlight the digital divide in developing nations, where older adults often lack access to technology due to socioeconomic barriers. For instance, in rural areas of India and sub-Saharan Africa, limited infrastructure and digital literacy hinder the adoption of telemedicine and other digital healthcare solutions. Addressing this gap requires inclusive policies integrating technological advancements with broader socio-economic considerations, such as subsidies for digital tools and investments in digital literacy programs targeted at older populations.

Intergenerational relationships significantly influence the design and implementation of social policies for older adults. Traditional societies, such as those in South Korea and China, heavily rely on family members to provide primary care for the elderly, reflecting deep-rooted cultural norms of filial piety (Huang et al., 2021). However, rapid economic growth and urbanization have increasingly strained these traditional caregiving structures. For example, in urban China, younger generations face heightened economic pressures that limit their capacity to care for ageing parents, leading to a growing demand for institutional eldercare services. In Europe, innovative programs designed to foster intergenerational solidarity complement the shift toward institutionalised eldercare. Intergenerational housing projects, for instance, encourage mutual support between younger and older residents, promoting social cohesion and reducing loneliness among older adults (Ranci & Pavolini, 2015). These projects also provide affordable

housing solutions for younger generations, creating a mutually beneficial dynamic. Educational initiatives that promote respect and understanding between generations further strengthen these bonds. Alesina and Giuliano (2011) argue that cultural education programs emphasizing the value of older adults can mitigate age-based prejudices and foster intergenerational cooperation. These findings suggest that flexible policies capable of adapting to societal changes while maintaining cultural values are essential for sustaining intergenerational solidarity in an ageing world.

Healthcare disparities among older adults represent a critical global challenge, reflecting broader inequities in resource distribution and systemic capacity. Cheng et al. (2020) examine stark healthcare access and quality differences between developed and developing nations. In Scandinavian countries, integrated healthcare models ensure comprehensive and equitable services for older adults, including specialized geriatric care and long-term support systems. These models exemplify the benefits of prioritizing accessibility and continuity in healthcare design. Conversely, in nations like India and Nigeria, limited healthcare infrastructure and inadequate geriatric training pose significant barriers to effective eldercare (Dutta et al., 2020). These challenges are compounded by high out-of-pocket healthcare costs, which disproportionately affect older adults from lower-income groups. As a result, many older individuals in these regions lack access to essential healthcare services, exacerbating existing vulnerabilities. Global collaboration and knowledge transfer are critical for addressing these disparities. Hjort et al. (2018) advocate for adopting integrated care systems tailored to the needs of older adults, highlighting successful examples in Nordic countries. Such systems prioritize patient-centred care, streamline service delivery, and promote collaboration across healthcare providers. For developing nations, investments in healthcare infrastructure, capacity building, and international partnerships are essential for reducing inequalities and improving outcomes for older populations.

The reviewed articles demonstrate that social policies for older adults in the context of globalization require a balance of cultural sensitivity, technological innovation, and equitable resource distribution. While globalization facilitates policy exchange and technological advancement, resource availability and digital access disparities persist, particularly in developing nations. Addressing these challenges necessitates interdisciplinary research and international cooperation in creating inclusive policies that meet the diverse needs of ageing populations. Recognizing the contributions of older adults and ensuring their dignity remains central in addressing the complexities of ageing in a globalized world. Policies prioritising equity, adaptability, and cultural relevance can enhance the well-being of older individuals while promoting intergenerational solidarity and social cohesion. Future research should focus on integrating technological advancements with inclusive strategies, fostering global collaboration, and exploring innovative approaches to eldercare that respect cultural contexts and economic realities. Through these efforts, societies can better navigate the challenges and opportunities of an ageing world.

Result and Discussion

Elderly care policies worldwide are shaped by diverse socio-economic, cultural, and demographic contexts, especially in the era of globalization. The growing ageing population demands innovative strategies to ensure social security, healthcare, and integration. Developed nations like France and Germany emphasize universal welfare systems while developing countries like India and South Africa grapple with resource constraints and inequality. Globalization fosters technological advancements, international collaboration, and multicultural approaches, transforming traditional elderly care systems (Table 1). This analysis explores the elderly care policies of selected countries, focusing on their unique characteristics, challenges, and globalization's impact, providing a comparative overview of different approaches to supporting older populations.

Table 1. - Comparison of approaches to social policy for the elderly across different countries in the context of globalization

Country	Key Features	Challenges	Impact of Globalization
Sweden	Universal rights, individualized needs assessment, comprehensive welfare system, digitalized services.	Labor shortages in caregiving.	Integration of technologies like telemedicine; skilled immigrant workforce.
Japan	Long-Term Care Insurance (LTCI), robotics in caregiving, traditional family-based care integrated with formal systems.	Rapidly aging population, rural disparities.	Adoption of caregiving technologies, cross-border collaborations.
United States	Market-driven approach, Medicare and Medicaid programs, diverse housing solutions, public-private partnerships.	Inequities in access and affordability.	Innovations in healthcare technologies, multicultural caregiving approaches.
Kazakhstan	Pension reforms, "Active Longevity" program, focus on regional equity, digitalized healthcare services.	Resource limitations, regional disparities.	Adoption of international best practices, digital health innovations.
Brazil	Community-based initiatives, contributory/non-contributory pensions, social inclusion programs.	Socio-economic inequalities, regional disparities.	Integration of technologies and international collaborations to improve care.
Germany	Long-Term Care Insurance (LTCI), emphasis on caregiver support, choice-oriented care system.	Labor shortages, increasing demand for services.	Incorporation of migrant workers in caregiving, e-health advancements.
China	Basic rural pension scheme, urban eldercare facilities, community-based support networks, integration of AI and health technologies.	Urban-rural disparities, cultural shifts in caregiving.	Adoption of global caregiving innovations and technologies.
Australia	Mixed public-private model, means-tested subsidies, multicultural and person-centered care.	Balancing public and private responsibilities.	Emphasis on telehealth and digital tools for inclusivity and efficiency.
France	Robust welfare state, Allocation Personnalisée d'Autonomie (APA), active aging and independence-focused programs.	Financial sustainability in aging populations.	Adoption of EU collaborative practices, healthcare technology innovations.
India	National Old Age Pension Scheme (NOAPS), family-based care, community and NGO-driven initiatives.	Limited formal systems, urban-rural disparities.	Introduction of telemedicine and elder-friendly technologies in urban areas.

<p>South Africa</p>	<p>Older Persons Grant, NGO and community-based care, intergenerational engagement programs.</p>	<p>Resource limitations, healthcare access inequalities.</p>	<p>Adoption of international practices and technology with limited reach.</p>
----------------------------	--	--	---

Globalization has profoundly influenced the social policies of nations concerning elderly care, fostering the exchange of best practices and the integration of technologies. The table highlights the diversity of strategies shaped by each country's economic, cultural, and demographic characteristics. A detailed analysis of key features, challenges, and globalisation's impact reveals common trends and unique approaches.

Developed Countries: Sweden, Germany, France, and Australia

Developed countries prioritize comprehensive welfare systems with an emphasis on universality and equity. For instance, Sweden's universal rights model ensures access to healthcare, pensions, and social services for all elderly citizens. Individualized assessments of needs and the integration of telemedicine underscore Sweden's commitment to innovation. Similarly, Germany employs a choice-oriented system under its Long-Term Care Insurance (LTCI) program, which allows individuals and families to select care options with flexibility. Germany also addresses labor shortages by including migrant workers in the caregiving sector. France combines robust state support with an emphasis on autonomy through programs like the Allocation Personnalisée d'Autonomie (APA), which encourages independent living and active aging. Australia balances public and private sector involvement, ensuring inclusivity through means-tested subsidies and culturally sensitive care for its diverse elderly population. Globalization has facilitated these countries' adoption of technological advancements such as telemedicine and e-health, enhancing efficiency and access.

Technologically Advanced Asian Countries: Japan and China

Japan and China face unique demographic challenges with rapidly aging populations and declining birth rates. Japan's Long-Term Care Insurance (LTCI) program integrates robotics and AI to support caregiving, ensuring efficiency in addressing the needs of an aging society. The formal care sector is expanding while traditional family caregiving roles remain significant. Community-based networks complement institutional support, providing a hybrid model of care. Conversely, China deals with urban-rural disparities by prioritizing urban-based eldercare facilities and community programs. Global innovations such as wearable health devices and AI enhance care quality, particularly in urban centers. However, rural areas lack access to these advancements, highlighting a key challenge for equitable care delivery.

Market-Oriented Countries: United States and Australia

The United States and Australia demonstrate a market-driven approach, with public-private partnerships playing a central role. The United States relies on federal programs like Medicare and Medicaid, alongside private entities offering housing and assisted living solutions. However, inequities in access and affordability, particularly for marginalized groups, remain persistent challenges. Australia, with its mixed model, ensures fairness through subsidies and contributions, focusing on person-centred care. Both nations leverage globalization to introduce multicultural caregiving approaches and technological innovations, creating a diverse and adaptive elderly care system.

Transition Economies and Developing Nations: Kazakhstan, Brazil, India, and South Africa

Transition economies and developing nations face resource constraints that limit the scope of their elderly care policies. Kazakhstan's dual pension system and "Active Longevity" program aim to modernize care delivery while addressing regional disparities. Adopting digital health solutions and international practices illustrates Kazakhstan's efforts to align with global trends. Brazil, India, and South Africa rely on community initiatives and NGO-driven programs to

supplement state resources. Brazil emphasizes social inclusion through lifelong learning and volunteerism, while India’s family-based care model faces challenges from urbanization and changing family dynamics. South Africa’s Older Persons Grant provides essential financial support, yet healthcare access remains uneven, especially in rural areas. Globalization introduces innovations like telemedicine and international collaborations, but their reach is often limited to urban or resource-rich areas.

Global Trends and Disparities

Globalization has unified elderly care strategies by fostering the integration of technologies, cross-border collaboration, and international policy learning. Technological advancements such as AI, telemedicine, and digital health platforms are reshaping care systems globally, offering scalable and efficient solutions. However, disparities persist between developed and developing nations regarding access, quality, and resources. Developed countries leverage robust welfare systems and technology to address ageing population challenges, while developing nations grapple with limited funding, regional inequalities, and reliance on traditional care models. Despite these differences, globalization catalyzes innovation, enabling nations to adopt and adapt best practices for elderly care.

To delve deeper into these dynamics, the SWOT analysis provides a structured framework to evaluate the Strengths, Weaknesses, Opportunities, and Threats of social policies for the elderly within the context of globalization (Table 2). This approach highlights the internal and external factors shaping policy effectiveness and offers insights into global trends and disparities. By linking the comparative analysis to the SWOT framework, policymakers can better understand how to leverage strengths and opportunities while addressing weaknesses and mitigating threats, thereby paving the way for equitable and sustainable elderly care worldwide.

Table 2. - SWOT Analysis of Elderly Care Policies

Aspect	Details
Strengths	<ul style="list-style-type: none"> - Comprehensive welfare systems in developed countries. - Integration of technology (telemedicine, AI) for efficiency. - Multicultural caregiving approaches in diverse societies.
Weaknesses	<ul style="list-style-type: none"> - Resource limitations in developing nations. - Urban-rural disparities in access to services. - Over-reliance on family support in some regions.
Opportunities	<ul style="list-style-type: none"> - Global collaboration and knowledge-sharing. - Adoption of innovative technologies. - Rising focus on active aging and community-based care.
Threats	<ul style="list-style-type: none"> - Demographic pressures from aging populations. - Economic disparities between countries. - Labor shortages in caregiving sectors.

Developed countries exhibit robust strengths in their elderly care policies, such as universal welfare systems and advanced healthcare infrastructures. Sweden, for example, ensures equitable access through individualized needs assessments, while Germany and France prioritize autonomy and quality of life. Integrating technology, including telemedicine and AI, has significantly improved efficiency and accessibility in countries like Japan and Australia. Furthermore, multicultural approaches in caregiving, particularly in nations like the United States and Australia, enhance inclusivity and adaptability to diverse populations.

Resource limitations and urban-rural disparities represent significant weaknesses, particularly in developing nations such as India, Brazil, and South Africa. These countries often

struggle with inadequate funding, insufficient healthcare infrastructure, and unequal service access. Over-reliance on family-based caregiving, as seen in India and China, places additional burdens on families and limits the scalability of formal care systems. Even in developed nations, disparities in affordability and access, particularly for marginalized groups, remain persistent challenges.

Globalization presents numerous opportunities to improve elderly care policies. Cross-border collaboration and knowledge-sharing enable countries to adopt successful practices and adapt them to their contexts. Technological advancements, such as wearable health devices and AI, offer scalable solutions to address demographic pressures. The increasing global focus on active aging promotes social inclusion and well-being, creating opportunities for community-based care programs and lifelong learning initiatives.

Demographic shifts, including rapidly aging populations, pose a critical threat to sustainability. Countries like Japan and Germany face labor shortages in the caregiving sector, exacerbating the pressure on existing systems. Economic disparities between developed and developing nations create significant gaps in resource availability and service quality. Additionally, the reliance on global labor markets for caregiving staff in some countries, such as Germany, makes them vulnerable to changes in migration policies and international labor dynamics. This SWOT analysis illustrates the complex landscape of elderly care policies in a globalized world. While strengths and opportunities provide a foundation for improvement, addressing weaknesses and mitigating threats is essential for ensuring sustainable and equitable support for aging populations worldwide.

Conclusion

The study highlights globalization's profound impact on social policies for older adults, revealing both opportunities and challenges. Developed countries benefit from robust welfare systems and advanced technologies, whereas developing nations face significant resource constraints and inequalities. Globalization fosters innovation and policy exchange and amplifies disparities between urban and rural areas and across economic strata. Effective social policy for older adults requires balancing global trends and local needs, emphasizing cultural adaptability, equitable resource distribution, and technological inclusivity. Comparative analysis underscores the importance of context-sensitive approaches, such as community-based initiatives in resource-limited regions and technologically advanced care in high-income countries. Future efforts should focus on integrating innovative technologies, fostering international collaboration, and developing inclusive strategies that address the diverse needs of ageing populations. By prioritizing equity, sustainability, and cultural relevance, policymakers can enhance the quality of life for older adults while promoting intergenerational solidarity and social cohesion.

References

1. Alesina, A., & Giuliano, P. (2011). Preferences for redistribution. *Handbook of Social Economics*, 1, 93–131.
2. Almeida, R., Silva, T., & Santos, M. (2018). Social policy for aging populations in Brazil. *Journal of Aging Studies*, 34, 112–124.
3. Cheng, S., Liu, Y., & Zhang, J. (2020). Global disparities in elder healthcare. *Lancet Aging*, 4(5), 345–357.
4. Dutta, A., & Mishra, P. (2021). The digital divide in eldercare: Global perspectives. *Journal of Public Health Policy*, 42(2), 123–139.
5. Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford University Press.

6. Hjort, M., Albrekt, L., & Skov, T. (2018). Integrated healthcare models for aging populations. *Scandinavian Journal of Public Health*, 46(6), 619–627.
7. Huang, X., Li, J., & Zhang, W. (2021). Intergenerational care and policy challenges in China. *Asian Social Work Journal*, 12(1), 25–37.
8. Johansson, H., & Hvinden, B. (2020). Welfare states and aging: Comparing Nordic models. *Journal of Social Policy*, 49(3), 545–563.
9. Lee, S., Kim, H., & Park, J. (2020). Smart cities and eldercare: A case study of South Korea. *Urban Studies*, 57(9), 1849–1867.
10. Ranci, C., & Pavolini, E. (2015). *Reforms in long-term care policies in Europe*. Springer.
11. Tanaka, T., Suzuki, K., & Saito, T. (2019). Digital inclusion for aging societies: Case studies from Japan. *Journal of Aging Research*, 27(4), 987–1003.
12. Wang, X., & Zhang, Y. (2021). Challenges of eldercare in modern China. *Asian Social Work Journal*, 12(1), 1–15.

Philosophical Sciences

SOUTH CAUCASUS: PROBLEMS OF STATES AND SOCIETIES

Ali Abasov

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Modern Problems of Philosophy, Institute of Philosophy and Sociology, National Academy of Sciences of Azerbaijan. Baku, Q. Abbasov St. 10, apt.4. <https://orcid.org/0000-0002-4528-5797>

Keywords: South Caucasus, Armenia, Azerbaijan, Georgia, states and societies, conflicts, prevention, peacemaking

Introduction

The South Caucasus, which includes Azerbaijan, Armenia, and Georgia, faces a number of complex challenges related to security, political stability, and economic development. There are rapid changes in the strategic situation in the South Caucasus, especially after recent events related to the conflicts in the region. The region is still a zone of geopolitical tension, where key issues are related to conflicts, distribution and communications of energy resources and the influence of external forces.: Russia, Turkey, Iran, the EU and the USA. In 2023, Azerbaijan restored its territorial integrity, but this did not affect the softening of the internal policy of the authorities. The Armenians of Nagorno-Karabakh (NK) have moved to Armenia, which has now become the leader of the region's democratic transformations. Georgia, in the visible presence of the punitive machine of the Russian Federation, is transforming its democratic institutions and reducing the pace of progress towards the EU and NATO due to the revival of the issue of restoring territorial integrity.

The three South Caucasus states, as always in different historical circumstances, pursue very different types of foreign policy from each other, hindering the integration of the region and thereby increasing its level of security. Meanwhile, across the entire spectrum of political entities in the world, one can observe a steady trend towards an authoritarian type of government, which not only affects traditional democratic values, but also requires a thorough reform of democracy itself. It is impossible not to pay attention to the permanent tightening of policy implementation technologies, the decline in the use of "soft power" technology, the decline in interest in philosophy and the language of peace, and the growth of preferences through the use of philosophy and the language of war. The Russian-Ukrainian war and the events in the Middle East are the most striking, but unfortunately not the only examples of the triumph of the philosophy of war. Special mention should be made of the political and economic problems facing a united Europe, which is losing its attractiveness to potential EU members. What can be proposed in the current circumstances to change the situation of unstable equilibrium in the South Caucasus? The article is based on and uses the concepts, ideas and materials of *Peace Agora*, one of the few modern organizations trying to analyze the current problems of the South Caucasus, to present possible solutions through the collective work of peacekeepers of the first and second (new) generation of civil society in Azerbaijan, Armenia and Georgia.

The main part

Statement of the current situation

The complex relations between Azerbaijan, Armenia, and Georgia reflect the historical, political, and economic realities of the South Caucasus in the context of the external influence of the United States, Russia, Turkey, Iran, and the EU, which have their own interests that almost always contradict each other. Recently, due to the rapid change in the geostrategic situation in the South Caucasus, Armenia has been striving to connect India to the region, and Georgia to China. "Under the current conditions, India, at the expense of Armenia, and China, at the expense of Georgia, can become actors capable of determining various processes in the South Caucasus, and not only influencing them" (1). A. Krylov divides the post-Soviet history of South Ossetia into three stages: the first (1991-2008) from the collapse of the USSR to the war in South Ossetia; the second (2008-2020) began after the Georgian-Russian war, the decline of Georgia's role and the strengthening of Armenia's importance in the politics of the collective West, the beginning of the second Karabakh war; the third after the end of this war (the end of 2020). This author believes: "The more tense the international situation and Russia's relations with the United States and the collective West become, the higher the likelihood of new wars and conflicts in the South Caucasus" (2, p.158). In this context, the course of the Russian Federation's war against Ukraine primarily affects the stability of the situation in the South Caucasus, since, according to Russian political analysts, "the United States and its allies have set the task of opening a "second front" against Russia in the South Caucasus in order to compensate for their limited real capabilities in the Ukrainian conflict and gain additional leverage for their geopolitical dominance in Transcaucasia. To do this, the West needs to take over at least two of the three Transcaucasian republics" (3). Meanwhile, the war in Ukraine has further alienated the South Caucasus states from each other. Georgia, with high economic growth rates (7.6%), adopted the law on "foreign agents", after winning the parliamentary elections, the Georgian Dream suspended the country's accession to the EU for five years. Armenia, which has begun a historic retreat from the Russian Federation, nevertheless increased trade turnover with this country 3 times: "... in 2023 it reached \$7.3 billion, and by the end of 2024, according to Russian President Vladimir Putin, it will amount from \$ 14 to \$16 billion – six times more. than before the escalation of geopolitical tensions. The volume of money transfers from Russia in 2023 increased by more than 4 times compared to 2021 and amounted to \$3.94 billion, which is 70% of the total volume of transfers from abroad" (3). Nevertheless, even before the second Karabakh war, some Western analysts believed that the West attached greater importance to Azerbaijan than to Armenia because of energy resources, despite Armenia's more European governance and values. This is how E. Branch predicted: "This may reduce support or violate Armenia's neutrality in the Nagorno-Karabakh conflict" (4). At first glance, Azerbaijan has acquired maximum preferences over the period under review (2020-2024), maintaining strong ties with the Russian Federation ("synergy of Russian and Azerbaijani regional policies" - (6), while helping Ukraine, and tolerable ones with the West. However, this is a false picture, which immediately changes after major military and political upheavals in the world, for example, the events in Syria. Not by chance, sir. Markedonov argues: "With any change in the military-political situation, there is a risk of a revision or even a breakdown of the new status quo, if not by the parties to the conflict directly, then by one of the external players" (5). Thus, on the one hand, it can be stated that in the South the post-Soviet period ended with the formation of sovereign states (6). On the other hand: "against the background of the Russian SVO in Ukraine, this region remains one of the most difficult in the post-Soviet space. It is full of conflicts and conflicting interests of external players" (7). S. Markedonov also believes that integration systems in the South Caucasus are problematic, and interaction between them and external players is

possible only on a selective basis (8). It seems that such a point of view is possible only if the conflicting interests of external actors are taken into account. This is also facilitated by the relationship between the countries of the South Caucasus. Azerbaijan and Armenia have not signed a peace treaty paving the way for the establishment of diplomatic relations, nor have they resolved border disputes and the opening of communications. Obviously, at a certain stage, there will be a multi-layered problem of eliminating the consequences of the Armenian-Azerbaijani wars. Azerbaijan and Georgia have allied relations based on economic, energy and military cooperation (together with Turkey), but there are still problems of border demarcation and ownership of minor territories. Armenia and Georgia are building their relations with an eye on their own policies with Azerbaijan and Turkey and latent ethno-confessional processes. At the same time, due to the closed borders with Turkey and Azerbaijan, Georgia is an important transport corridor for Armenian exports and imports. Georgia is trying to remain neutral in the conflict between Azerbaijan and Armenia, avoiding openly supporting any side. It focuses on economic cooperation and regional stability.

Strengthening the security of the South Caucasus and completing the peace process requires a thoughtful approach that should include political, economic, diplomatic and social procedures. Today, most of them directly relate to the relations between Azerbaijan and Armenia. But there is also a format that not only unites the three republics of the region, but also includes the three border states of Russia, Turkey and Iran (3+3). However, this format has not been very successful so far and faces objections from Georgia regarding Russia's participation.

Procedures for overcoming conflicts and increasing regional security

Practice has shown that the parties to a conflict achieve the greatest success when they enter into direct negotiations without intermediaries. Unfortunately, this procedure is undermined due to the low level of trust between the parties, which requires the involvement of external intermediaries and international organizations, whose role can be strengthened in terms of financial assistance and fair practice of imposing sanctions in case of violation of the terms of agreements between the parties to the conflict. Nevertheless, Azerbaijan and Armenia have definitely made progress on these issues and could contribute to the start of a dialogue between Georgia and Abkhazia and South Ossetia. It should be noted that the Georgian authorities are implementing educational, trade and medical projects to attract Abkhazia to the Georgian cultural and economic space, as well as the Ministry of Reintegration, which has developed its own program in this area, in particular, the creation of a state based on a confederation with breakaway territories. Since the very beginning of the conflicts in the South Caucasus, economic cooperation has been considered as one of the main procedures for overcoming them. At various stages, common infrastructure projects were considered as a working perspective, such as transport corridors, the opening and modernization of existing routes, including railways and gas pipelines; expanding partnerships in the field of energy extraction and transportation; cross-border trade, trade facilitation and the creation of special economic zones linking production and trade in the region. The long-term division between the peoples of the region has led to the need for a new policy of social integration both in States and in relations between them. At one time, options were considered to strengthen the rights and security of national minorities through mutual cultural (in some proposals – political) autonomy of Armenians in Azerbaijan and Azerbaijanis in Armenia. They often turned to educational and cultural exchange programs aimed at teaching different social groups (youth, women, etc.) about common history, languages, and culture and creating the basis for long-term cooperation.

Military experts proposed: to implement arms control through the adoption of arms reduction agreements and transparency of military budgets; the creation of demilitarized zones that reduce

military presence along borders and reduce the risk of incidents; joint security programs, including the creation of a platform for coordinating the fight against common threats such as terrorism, smuggling, etc. According to the peacekeepers, information work should have been organized on countering the propaganda of war, introducing a culture of peace, encouraging an independent press, and creating platforms for dialogue – civil forums for discussing the problems of the region. This and other work should have been constantly aimed at building and strengthening trust between the parties to the conflict. In this regard, it was extremely important to compile a common language of terms and titles (glossary, dictionary of peacemaking), to present the history of the conflict in a constructive aspect, informal meetings of experts, public figures and civil society leaders directly and through information technology. These and other steps required time, political will, and external support, and were invariably interrupted at the first escalation of the conflict situation. Such events occurred regularly and in 2018 led to an almost complete breakdown in relations between the peacekeepers of Azerbaijan and Armenia, not least due to increased propaganda of war, as, if not the only, then at least the most effective technology for overcoming the consequences of the conflict. Today, after the two Armenian-Azerbaijani wars, there is still a weak conviction that efforts to overcome the consequences of conflicts should be focused on creating common security and stability, which is beneficial to all parties. Any example of a successful peace process can become an incentive for other conflict regions, as there are still few such significant cases in the world.

Proposed recommendations for peacemaking organizations

Based on the first stage of conflict resolution in the SC, there has been some experience in both positive and negative procedures. Although the situation has changed significantly since that time, some of them retain their significance with certain adjustments. The first in this series should be recognized as confidence-building procedures, without which peacekeeping is practically impossible. To build trust, negotiations, dialogues and joint events should be held regularly under the auspices and support of international organizations, which at a certain stage (and this should be recognized) have significantly reduced the influence of civil society structures in conflict prevention; it is possible to create "confidence groups" in the form of joint commissions of representatives of governments and civil society. and international mediators to discuss controversial issues. Among the confidence-building measures, we note: 1. Effective dialogue without preconditions to develop an independent dialogue mechanism that affects the official negotiation process. 2. Ensuring the development of this dialogue in all directions and with the participation of representatives of all segments of society. 3. Synchronizing humanitarian dialogue with official political dialogue and developing mechanisms for influencing humanitarian dialogue on political dialogue. 4. Developing a trust resource consisting of the results of joint projects. For example, (joint media, films, exhibitions, books, festivals, etc.) Increasing the critical mass of such resources to the extent of influencing public opinion or social processes. 5. Reducing the degree of aggression in societies through increased humanitarian contacts. The need to develop a glossary is related to the lack of a generally accepted language of discussion, which in turn hinders the development of dialogue. The formation of the glossary is related to the relevance of developing common approaches, ideas, and recommendations by the parties participating in dialogues, discussions, and round tables on conflicts. To work successfully and establish mutual understanding, it is necessary to develop common terms, the "language" used when discussing the conflict. Organizing information gathering and the return of prisoners, joint searches for missing persons, and mine clearance of territories.

It is necessary to maintain intercultural interaction, which has been disrupted for many decades, by organizing cultural and educational programs that can reduce tension and destroy stereotypes. For a long time (not without the initiative of Western intermediaries and donors), the conflicts of

the South Caucasus were artificially isolated from each other, including by significantly distinguishing their assessment and resolution methods. Today, it is obvious that a common civil structure should be created in the region to overcome the consequences of the conflict (in this regard, we once again point to the experience of Peace Agora), using representatives of one of the countries as a mediator and encouraging joint economic, cultural and infrastructural initiatives involving the three countries. At one time, the American Eurasia Foundation organized the implementation of joint projects between representatives of the three countries of the region on a variety of issues, including economic, cross-border, environmental, and municipal issues. Now is a very good time to resume this practice, which will help to find out the current problems of the region and ways to solve them. In terms of strengthening regional security, participants in civic forums could discuss the role of external players in the region and identify their interests in an attempt to bring them to a certain consolidation. In addition, discussion platforms could discuss the creation of a regional security forum to coordinate efforts to combat cross-border threats, terrorism, smuggling, human trafficking, cyber attacks, etc. Military experts could discuss the issue of reducing militarization, the accession of Armenia and Georgia to the Non-Aligned Movement. The unconditional prerogative of peacekeepers is to work with the population, which should be coordinated from a single center that encourages civil society organizations working to strengthen peace, creating and implementing programs aimed at reducing hostility and promoting dialogue. In this regard, joint projects in disputed territories involving local residents in projects related to infrastructure, medicine or education are important. Community-level mediators may be representatives of a third country (for example, an Armenian representative for the Georgian and Abkhaz communities). Lawyers from the three countries have a lot of work to do, both in comparing the laws of the three states and in creating a clear and agreed framework on the status of disputed territories, security and human rights, and the protection of minorities.

Approaches to improving security: it is necessary, but not enough, to expand democracy in conflict zones; development of legitimate rules and mechanisms for international intervention; criterion of international intervention – threat from conflict to peace and security in the region (world); clear constitutional consolidation of the political, economic and social status of ethnic groups (peoples), renunciation of additional political rights for an individual nation; constant monitoring of interethnic relations; An effective means of increasing security lies in the strict prosecution of persons who violate national and racial equality, the introduction of responsibility for deliberate actions aimed at inciting national, racial or religious hatred or discord, humiliating national honor and dignity, propaganda of exclusivity or inferiority based on nationality. Obviously, the list of recommendations is open both for replenishment and for determining the effectiveness of the proposed measures. Conclusion In a rapidly changing political world, it often turns out that the problems of the South Caucasus are important only for its constituent states, and therefore, as a rule, they are solved in the context of some major world events, the latest of which were the wars in Ukraine and the Middle East. The war in Ukraine curiously changed the foreign policy orientations of all three countries, formally bringing Azerbaijan and Georgia closer to Russia and removing Armenia from it (although this process began immediately after the second Karabakh War). From a geopolitical point of view, everything is much more complicated, and without the results of the Russian-Ukrainian war, it is premature to talk about the current system of foreign policy of the states of the South Caucasus region. This is all the more true because from the beginning of 2025, the Trump administration intends to launch a policy of "for world peace," the consequences of which for the Yukos cannot yet be predicted. Anyway, with any outcome of the current and future policy, the countries of the South Caucasus region need to change their interstate relations with each other in order to reduce external influence pursuing their own interests. The internal policy also needs to be changed. Carrying out political and economic reforms aimed at strengthening democratic institutions, combating corruption and improving the

living conditions of the population can reduce internal tensions and increase the stability of States. Meanwhile, once again, as after the end of the first Karabakh war, there are competing scenarios of revenge and a peaceful end to the conflict. Under these conditions, the civilian peacekeeping forces, which had been in forced hibernation for a long period, became active again. During this period, a new generation of peacekeepers emerged, deprived of the experience of peoples living together. Therefore, it is very necessary to correlate and transform the experience of peacemaking of the first wave and their modern followers. There is a very difficult task ahead to reconcile the peoples of Azerbaijan and Armenia, and we can safely say that this experience (both in positive and negative aspects) will be successfully applied in Georgia to resolve its conflict processes. This does not mean that the situation is identical, it's just that the first step in preventing any conflict is to establish trust between nations. The implementation of the measures mentioned in the article requires political will, patience and willingness to compromise on the part of all parties involved. Only through joint efforts can long-term stability and prosperity be achieved in the South Caucasus. In the long term, Azerbaijan will continue to strengthen its position as the energy center of the region through the export of oil, gas and the development of new transport corridors. However, the country needs to diversify its economy in order to avoid dependence on hydrocarbons. In this context, a peace treaty with Armenia, if reached, will create new opportunities for economic cooperation.

The opening of transport corridors will give Armenia access to new markets and significantly improve its economy. Despite today's events, Georgia will remain focused on joining the EU and NATO. This strategy will eventually lead to further reforms in the economy, justice and governance. Georgia will continue to benefit from its role as a transit hub between Asia and Europe. Energy and transport projects, such as the expansion of the Trans-Caspian Corridor, will strengthen its economy. At the same time, internal political differences and territorial conflicts in Abkhazia and South Ossetia will remain challenges to the stability of the country indefinitely. Tbilisi will strive to maintain neutrality in the Armenian-Azerbaijani conflict, acting as a mediator in the negotiations, and strengthen relations with Turkey and Azerbaijan. Common environmental issues such as desertification, water scarcity, and climate change may prompt countries to cooperate. The three countries' dependence on Russia in the field of security will eventually be balanced by increased ties with the EU and the United States. The peaceful resolution of conflicts will be a key factor for future stability. Russia, the EU, Turkey, Iran and China will seek to strengthen their influence in the region. However, excessive dominance by one side can destabilize the situation. In this case, the South Caucasus has the potential to become an important transport and trade hub between Europe and Asia. The South Caucasus has significant potential for growth, but its realization depends on the countries' ability to overcome internal and regional differences.

List of used and cited sources:

- 1.Маркедонов С. Кавказский регион между Западом и Востоком - <https://russiancouncil.ru/analytcs-and-comments/analytcs/kavkazskiy-region-mezhdu-zapadom-i-vostokom/> - 22 марта 2024
- 2.Крылов А. Б. Южный Кавказ: этапы постсоветской истории – Россия и новые государства Евразии. № 2 (51), 2021, с. 147-162.
- 3.Ананьев А. Южный Кавказ в контексте украинского кризиса - https://www.perspektivy.info/rus/desk/juzhnyj_kavkaz_v_kontekste_ukrainskogo_krizisa_2024-12-05.htm?utm_source=chatgpt.com
- 4.Брэнч Э. Р. Армения и Южный Кавказ: новая среда безопасности - https://connections-gj.org/ru/article/armeniya-i-yuzhnyy-kavkaz-novaya-sreda-bezopasnosti?utm_source=chatgpt.com

5. Маркедонов С. Армяно-азербайджанский конфликт: последняя глава или продолжение следует? - <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/armyano-azerbaydzhanskiy-konflikt-poslednyaya-glava-ili-prodolzhenie-sleduet/> - 4 октября 2023.
6. Петров А. Мир на Южном Кавказе: что ждет Россию в Азербайджане? - https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/mir-na-yuzhnom-kavkaze-chto-zhdet-rossiyu-v-azerbaydzhane/?utm_source=chatgpt.com – 1 февраля 2024 г.
7. Маркедонов С. Геополитическая ситуация на Южном Кавказе и Турция: перспективы для ОДКБ - https://odkb-csto.org/analytics/?ELEMENT_ID=22101#loaded.
8. Маркедонов С. Кавказский регион в 2022 году: турбулентность сохраняется - <https://ia-centr.ru/experts/sergey-markedonov/kavkazskiy-region-v-2022-godu-turbulentnost-sokhranyaetsya/>).

References:

1. Markedonov S. The Caucasian region between the West and the East - <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/kavkazskiy-region-mezhdu-zapadom-i-vostokom/> - March 22, 2024
2. Krylov A. B. South Caucasus: stages of post-Soviet history - Russia and the new states of Eurasia. No. 2 (51), 2021, pp. 147-162.
3. Ananyev A. South Caucasus in the context of the Ukrainian crisis - https://www.perspektivy.info/rus/desk/juzhnyj_kavkaz_v_kontekste_ukrainskogo_krizisa_2024-12-05.htm?utm_source=chatgpt.com
4. Branch E. R. Armenia and the South Caucasus: a new security environment - https://connections-qj.org/ru/article/armeniya-i-yuzhnyy-kavkaz-novaya-sreda-bezopasnosti?utm_source=chatgpt.com
5. Markedonov S. The Armenian-Azerbaijani conflict: the last chapter or the sequel? - <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/armyano-azerbaydzhanskiy-konflikt-poslednyaya-glava-ili-prodolzhenie-sleduet/> - October 4, 2023.
6. Petrov A. The world in the South Caucasus: what awaits Russia in Azerbaijan? - https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/mir-na-yuzhnom-kavkaze-chto-zhdet-rossiyu-v-azerbaydzhane/?utm_source=chatgpt.com – February 1, 2024
7. Markedonov S. The geopolitical situation in the South Caucasus and Turkey: prospects for the CSTO - https://odkb-csto.org/analytics/?ELEMENT_ID=22101#loaded.
8. Markedonov S. The Caucasus region in 2022: turbulence persists - <https://ia-centr.ru/experts/sergey-markedonov/kavkazskiy-region-v-2022-godu-turbulentnost-sokhranyaetsya/>).

Economic Sciences

THE ROLE OF SUSTAINABLE AGRICULTURAL POLICIES IN FOOD SECURITY

Elcin Nesirov

PhD in Economics. Azerbaijan State Agricultural University, Department Agricultural Economics, Ganja, Azerbaijan

Abstract. This study aims to build a foundation for recommendations to enhance food security through sustainable agricultural policies by examining food insecurity's underlying causes and impacts. Through an in-depth literature review, the study explores these causes and effects, highlighting the critical role of food security in achieving sustainable development. Addressing agricultural policies through a sustainable development framework is essential, as it not only positively influences individuals' quality of life, health, and well-being but also shapes national healthcare costs, security strategies, agricultural trade, and overall economic structure. To effectively address food security, sustainable agricultural practices must be developed with a strong awareness of the link between food security and sustainable development. In this regard, food security and sustainable agriculture policies should be approached, coordinated within sustainable development strategies, and prioritized in decision-making processes. Mainly, developing a multifaceted plan to reduce the environmental impacts of agricultural activities and ensure the sustainable use of natural resources is crucial to securing food for future generations.

Key words: Agriculture, politics, sustainability, environment, food security

Introduction. Food security has become a significant topic in terms of ensuring individuals' physical nourishment and within the domains of political science and economic development. In other words, food and sustainable food policies influence all three dimensions of sustainability: social, economic, and environmental. Today, food has acquired a strategic importance comparable to energy and defense, becoming a crucial component of national security policies (Leach et al., 2020). Historically recognized as a strategic issue, the concept of food security has gradually replaced the notion of national self-sufficiency in food production, as self-sufficiency alone does not guarantee that individuals receive adequate and balanced nutrition.

As the agricultural sector holds a significant place in the economy, the roles of agricultural and environmental policies in sustainable development are becoming increasingly important. In low-income countries, approximately 70% of the population lives in rural areas, where agriculture is the primary livelihood. In these nations, agricultural activities account for 32% of the Gross Domestic Product (GDP) and 80% of the labor force (World Bank, 2015).

The concept of "sustainability" emerged as a new framework for establishing a balance between economic activities and the environment during a time when environmental degradation was often justified in the name of economic growth. Sustainability is defined as "the ability to meet the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs" (UN, 1987). The concept of "sustainable agriculture" extends beyond the long-term preservation and productivity of natural resources to encompass an agricultural system that is balanced economically, socially, and environmentally (Karaca, 2013).

Sustainable agriculture, which has gained significance in recent years and has been extensively discussed across various platforms, is an approach aimed at minimizing the negative impacts of intensive farming practices on the environment and natural resources. It is based on the effective regulation of input use at every stage of agricultural production. In alignment with sustainable development goals, it is emphasized that sustainable agriculture can be achieved by maintaining a balance between social, economic, and environmental factors. This approach seeks to ensure local employment for rural populations, increase the agricultural sector's contribution to the national economy, and reduce environmental harm (Eryılmaz & Kılıç, 2018; Çekici & Bayrakçı, 2024).

The continuous growth of the global population and the limited availability of natural resources required for agricultural production constitute the foundation of the pursuit of sustainable agriculture. It is evident that interventions in natural processes, which have evolved over thousands of years, have reached a point where they threaten the sustainability of agriculture. Therefore, while efforts are made to enhance agricultural productivity and efficiency, the social and environmental dimensions of sustainability must not be neglected. Steps must be taken that not only aim to increase agriculture's contribution to the economy but also improve the living standards of those engaged in agriculture and preserve ecological balance (Turhan, 2005).

The meaning and principles of implementing sustainable agriculture undoubtedly vary according to countries' levels of development. In developed countries, sustainable agriculture refers to production processes that are environmentally conscious and socially responsible, with a focus on minimizing the environmental impacts of agricultural activities by considering their long-term effects. In developing countries, however, sustainable agriculture can be regarded as a concept that supports food security and contributes to the fight against absolute poverty. On the other hand, in the least developed countries, which face challenges related to development, security, and education, and are most affected by pandemics and conflicts, sustainable agriculture models are not implemented at the desired level due to deficiencies in education, economic infrastructure, and technology (Balçı Akova & Tapan, 2022; Çekici & Bayrakçı, 2024).

To ensure the sustainability of food security, it is imperative to undertake efforts that first build awareness at the individual level and subsequently within society as a whole. Understanding the dynamics of food security requires a comprehensive approach to the food system. In this context, it is essential for the agricultural sector to adopt sustainable agriculture policies as it serves as the primary source of food. Cultivation practices must avoid unnecessary or excessive use of current resources, and sustainable agricultural practices should be adopted to promote and expand good agricultural practices.

Considering Azerbaijan's growing population and limited water resources, it is crucial to analyze the risks associated with existing freshwater sources and implement measures within the planning process for each river basin to mitigate these risks. Ensuring the sustainability of sectors in which Azerbaijan has a competitive advantage and assessing water resource-related risks in detail in line with the growth objectives of these sectors is essential. Selecting products that promote energy and water conservation will further support these efforts. Additionally, effective coordination among all institutions and organizations working on water resources should be established to facilitate more efficient and impactful initiatives.

References

Aydın Eryılmaz G. ve Kılıç, O. (2018). Türkiye'de Sürdürülebilir Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi*, 21(4), 624-631.

Balcı Akova, S. ve Tapan, İ. (2022). Sürdürülebilir Tarım Kapsamında İyi Tarım Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Journal of Geography*, 44, 151-167.

Çekici, O., & Bayrakçı, E. (2024). Yoksullukla Baş Etmede Sürdürülebilir Tarım Politikaları. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 87-100.

Karaca, C. (2013). Türkiye'de Sürdürülebilir Tarım Politikaları: Tarım Sektöründe Atıl Ve Yenilenebilir Enerji Kaynakların Değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 19(1).

Leach, M., Nisbett, N., Cabral, L., Harris, J., Hossain, N. ve Thompson, J. (2020). Food politics and development. *World Development*, 134, 105024. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105024>

Turhan, Ş. (2005). Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 11(1), 13-24.

UN, 1987. Centre for Social Development and Humanitarian Affairs: Social Development Newsletter, Special Issue, Inter-Regional Consultation on Developmental Social Welfare Policies and Programmes, Part II Volume 1987 2, No 26.

World Bank. (2015). World development indicators. The World Bank.

The Accounting Utilities on Asia and Emerging Markets: Applying Methodology Edgeworth Box

Miguel Angel Pérez-Benedito

ABSTRACT

The research developed measures the monetary policy of the FED in Asian economies through accounting utilities criteria, using the Edgeworth box as a laboratory to explain the action-reaction in their respective decision-making. The accounting utility function is a unique indicator that measures the activities of the entity represented in the Edgeworth table to contrast them with other variables of interest in the research. The manuscript represents the positions of the Asian economies, their respective Central Banks, and the Federal Reserve in an Edgeworth box. The utility indicators obtained from the accounting symmetries between the Central Banks and the Asian economies measure synergies to improve the evolution of the respective economies. Thus, according to the interest of the research, it is considered that the respective synergies between the Central Banks and the Federal Reserve have effects on the Asian economies.

JEL Clasificación: E02, E61, F42, G28. Q56.

Keywords: accounting symmetries, utilities functions, alternative methodology.

1 Introduction

According to considerations of The International Monetary Fund (IMF 2023) the emerging market and developing economies (EMDE) are Bangladesh, China, India, Indonesia, Malaysia, Philippines, Thailand, and Vietnam. The manuscript proposes an alternative methodology to consider the effects of the FED's action in these countries, whose accounting information has been obtained from the World Bank database (03/28/2024). The hypothesis to organize research actions aims to visually analyze the synergies between central banks and the FED, to promote monetary policy in these economies.

The applied accounting methodology considers the Edgeworth box as a laboratory to analyze decision making because visually the accounting transactions are represented grouped into four variables: net savings, variation in economic assets, variation in net financial positions and broad money. Considering decisions making are transactions recorded in an accounting system, financial statements are synthetic information about them. Accounting transactions are grouped according to their economic, financial, and monetary nature, so four variables emerge been axes of the Edgeworth's box, and previous research on the Spanish economy (Pérez, 2022), the world economy (Pérez, 2023) and the Eurasian economies (Pérez, 2021) support no refutation of results. The positions in the Edgeworth box are transported to Cartesian axes and allow them to be contrasted with other variables in the same canonical space. The measure of utility for these positions is a single indicator, which is contrasted with unemployment. Knowing that the utility indicators have effects on the FED's monetary policy in the EMDE economies, their respective Central Banks link them through accounting symmetries. (Pérez, 2020a, b). They are synergies among entities represented on Edgeworth's box generated for application of the principle of quadruple entry accounting (SEC 2010).

The human action has limits in socioeconomic science. This principle is present in the accounting methodology applied in the manuscript, so there are no limitations to including entities from different institutional sectors of an economic country in the Edgeworth box. The applied sciences

can build laboratories to control results of research, but economic sciences-built model to explain behavior in several scenarios which can be refutable according to contrasts on real situations. The Edgeworth's box is a laboratory in this research and utility indicators obtained follows the open way for Simon Cusnet (Raymond, 2004. Nahman, A. and Antrobus, G. 2005, Mohammed, S. at al. 2024), Paul Krugman (Bogdański, M., 2012. Zarghami, S. et al. 2023. Das, S. Basu, S. 2024.) or Oliver Williamson (Boyer, E.J. 2024. Park, SM. 2024) to get variables explanation of economic behavior. The utility indicator allows control result of making decisions when there is opportunity to apply Theory of Game and obtain result of hypothesis on sort term, independent of last time o passed scenarios.

2 Accounting Laboratory

The manuscript analyzes the dynamic activity of entities, considering that accounting transactions are records of decision-making on the economic, financial, and monetary values transferred, whether they are part or counterparty of market transaction. However, there are limitations on the volume and nature of exchange value between actors because the risks assumed may have different effects on their respective equity.

The value of transactions can be included in Edgeworth's box by four variables at the end of an accounting period:

- OR. The operating result is the economic flows obtained contrasted by the difference between the exchange of goods and services spent and those given in the economic markets.
- VEA. Variation of economic assets is assets don't transfer to economic markets and they are included in assets.
- MS. Monetary saving is monetary volume or cash flow generated.
- VFP. Variations on financial positions are financial assets and liabilities not settled in an accounting period.

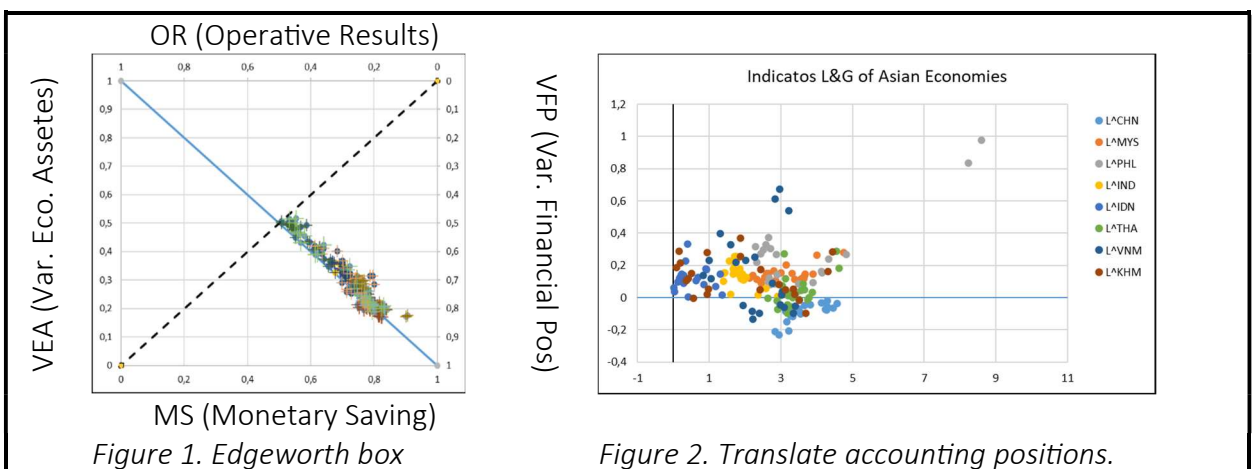
The equation of annual accounting period, obtained from differences between economic and financial transactions, is as follows:

$$TE(+)-TE(-)=TF(+)-TF(-)$$

$$OR-VEA=VFP-MS$$

The differences obtained are net lending (+) / net borrowing (-) of Gross Domestic Product (GDP), and their transpositions is the accounting equation of economies, according to commercial elements of transactions (ECT).

$$VFP+VA=OR+MS$$

The variables include in Edgeworth box are their relative value of accounting equation but previously are transformed applying follow expression:

$$AV^{Ebi} = (AV + Xo)/Sum$$

Where:

- AV^{Ebi} . Accounting Variable of Edgeworth box
- AV. Accounting Variable of accounting expression
- Xo . Change of origin obtained form maximus minus value of accounting variables. This value is multiplied by minus 2 (-2) when it takes negative value.
- Sum. The sum of annual assets or liabilities.

The positions in Edgeworth box γ translated on Cartesian axes by expression Lambda [$L(\lambda)$] and Gamma [$G(\gamma)$].

$$L(\lambda) = VFP/OR - VEA/MS; G(\gamma) = VAE/OR - VFP/MS$$

The positive values of $L(\lambda)$ and $G(\gamma)$ are located on first quadrant of the cartesian axes, according to their positions on right triangle of Edgeworth box whose base is VFP. This location is preferred to other because there is growth to lending and high economic dynamic. So, when $L(\lambda)$ is greater than $G(\gamma)$, there is economic growth supported by the financial market, as well as a high level of employment. The third quadrant is high level of risk because $L(\lambda)$ and $G(\gamma)$ are negative. The second and fourth quadrants are middle risk, but location entities maintain the market confidence ($L(\lambda) < 0$) or losses dynamic activity ($G(\gamma) < 0$), respectively.

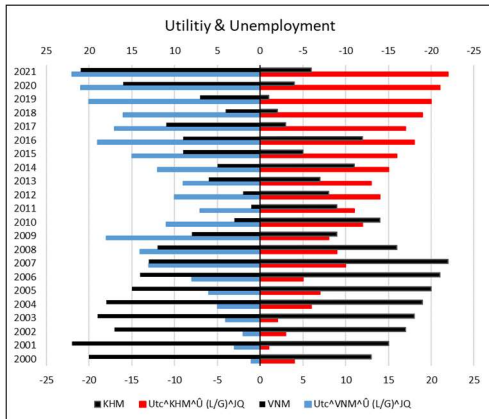

Figure 3a. Viet Nam(VNM); Cambodia(KHM)

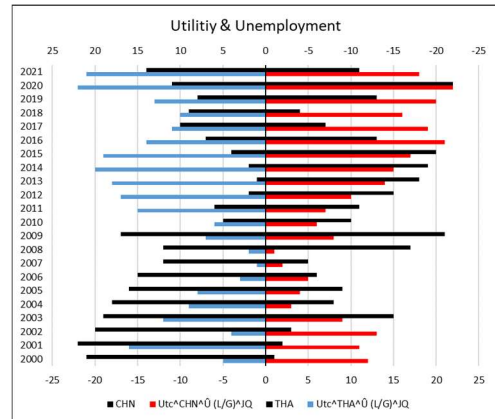

Figure 3b Thailand(THA); China(CHA)

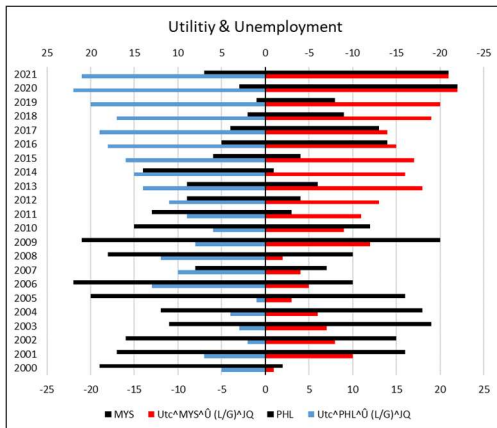

Figure 3c. Malaysia(MYS); Philippines(PHL)

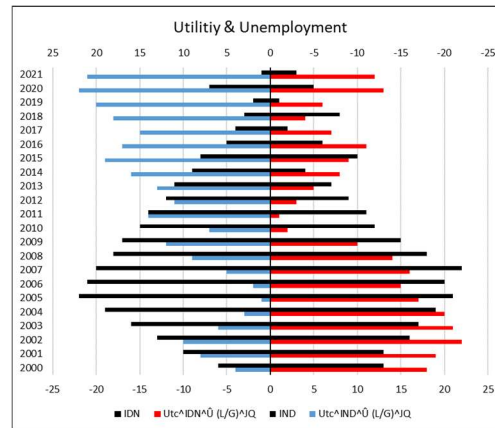

Figure 3d. India(IDN); Indonesia(IND)

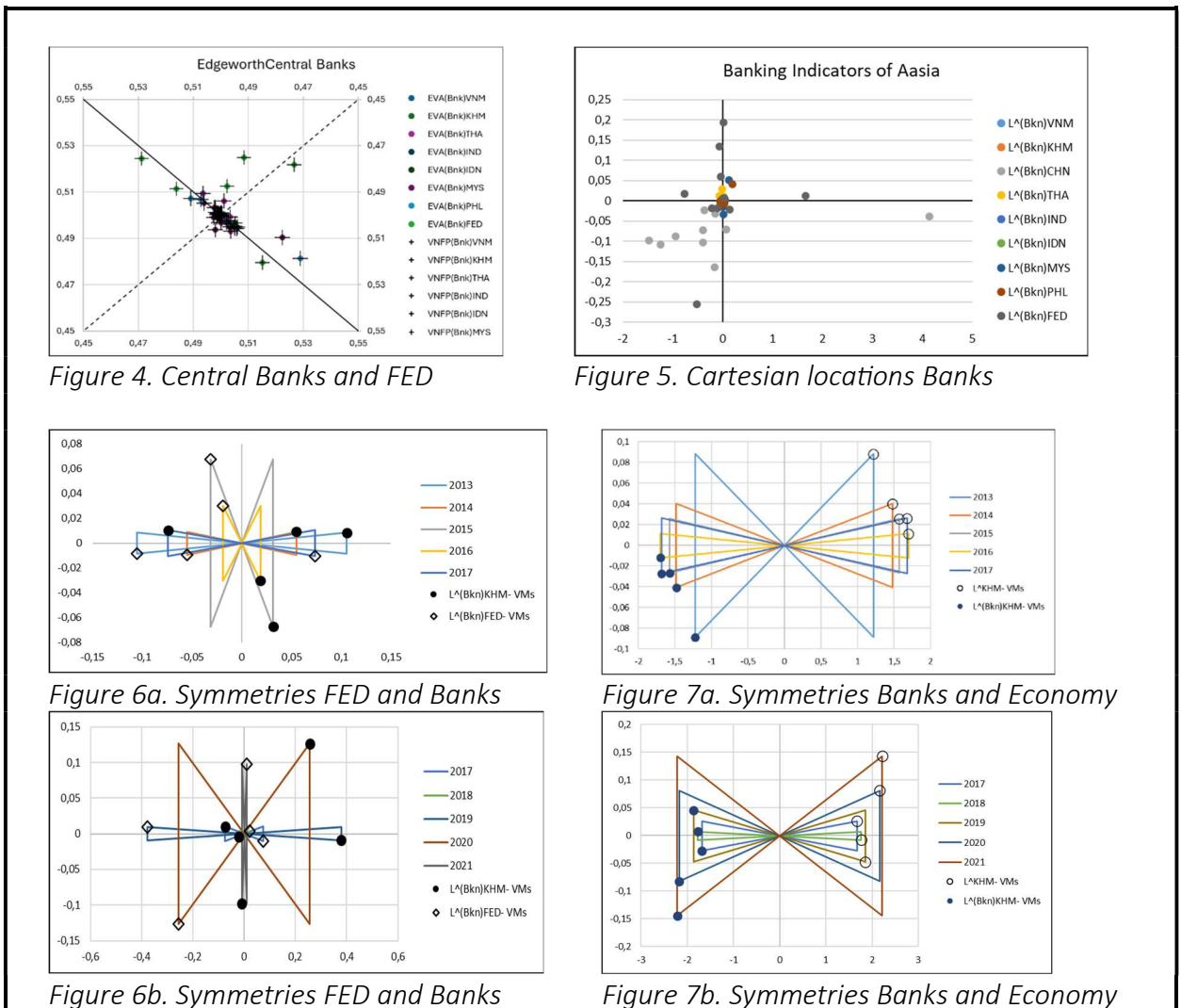
The relationship between Accounting Utilities (Utc) and Unemployment are in several figure 3x for EMDE countries. The evolution of variables represents their hierarchy position on respective series obtained from Bank World Data for unemployment and accounting variable for utilities values. General behavior observed is increasing of utilities and decreasing unemployment. However, last year Viet Nam (VNM), China (CHN) and Malasia (MYN) have different effects on this relationship. Indicators $L(\lambda)$ and $G(\gamma)$ measure level of Efficiency and Efficacy of positions economies on Edgeworth box, and have financial and economic significance, respectively. The location of positions in Cartesian axes are accounting utilities measured by their modules (Md) and radians (θ), which represent tensions of behaviors. The adjusting of utilities to positions on Edgeworth box they are multiplied by relations extensions of $EXL(\lambda)$ and $EXG(\gamma)$ on Cartesian axes. The extension obtained for measure $EXL(\lambda)$ is middle value of L in Edgeworth adding $L(\lambda)$ of cartesian position $[(3-1/3)*2 + L(\lambda)]$, and extension for measure $EXG(\gamma)$ is middle value of G in Edgeworth minus $G(\gamma)$ of cartesian position $[(3-1/3)*2 - G(\gamma)]$.

The expression of accounting utilities is multiplying effects of respective positions on Cartesian Axes and Edgeworth positions measures whit same cartesian criteria as follows:

$$Utc = [[\text{radian}(90) - \theta] * [\text{radian}(90) + \theta] * Md] * [EXL(\lambda) / EXG(\gamma)]$$

3 Behavior of Banks and FED

Their accounting information of Central Banks and FED has been obtained from the Orbis database through the license of the University of Valencia. Their behavior is on Edgeworth box (Figure 4) and Cartesian axes (Figure 5) are respective transpositions by $L(\lambda)$ and $G(\gamma)$.

The performance of the FED in the EMDE economies by the central banks are accounting symmetries in figures 6x and 7x during the periods 2013 to 2021. The graphics in figures 6x represent synergies between FED and Central Banks. The width between axes $G(y)$ implies financial independence between entities and, on the contrary, their concentrations are financial dependence between them. The amplitude or concentration of the G axes indicates economic dependence/independence, giving rise to less/greater economic dynamic activity.

The 2013 and 2014 graphs in Figure 6a show high collaboration between the FED (\diamond white fish) and the KHM Central Bank (\bullet black bred) when the FED takes place at a high level of risk. The positions of FED in theft quarter are intermediate risks in 2015 and 2016, the Central Bank or KHM adopts risk positions for improve economic behavior KHM. This last benchmark changes in 2017 when Central Bank adopt high levels of risk to improve economic behavior of KHM. These movements justify the increase in accounting utility in figure 3a and economy of KHM (\circ whit bred) adopts no position of risk in figure 7a, according to compensation risks of Central Bank (\bullet black bred).

The periods 2017 up to 2021 are compensations positions between banks based on supporting the plight of 2020 period, Central Bank (\bullet black bred) improves by risk adopted of FED (\diamond white fish). The previous 2019 period there's financial independence of entities with a dynamic economic activity. Remembering figure 3a the unemployment has the lowest value in the series. Contrasting relationship between monetary and financial politics and KHM economy on figure 7b, ever there's financial independency and dynamic economy. Consequently, the unemployment reaches the lowest levels of the periods analyzed,

Regarding the positions on the Cartesian axes (graph 5) of the Central Banks and the FED located in the third and fourth quadrants, they imply imbalances in the EMDE economies with negative efficiency. On the contrary, economies assume monetary imbalances when the positions of the central banks are in the first and fourth quadrants to adjust the country's monetary policy, they have positive efficiency. This is general criteria to understand behavior among banks and no banks entities.

4 Effects of synergies Banks and FED on EMDE economies

The visual analysis of figures 6x and 7x are graphic about relations between entities of monetary politics, FED, and Central Banks. Their relations on respective economies are on graphics of figures 8x, which centers are positions of Central Banks of figures 6x and 7x because they are relationships between FED and respective economies of EMDE countries.

The variables of economies are on table 1 and their values of Cambodia (KHM).

Table 1. Variables of economies			
Variables	Series Code	2020 [YR2020]	2021 [YR2021]
Gross domestic savings (current US\$)	NY.GDS.TOTL.CD	6496838515	7257066678
Net lending (+) / net borrowing (-) (% of GDP)	GC.NLD.TOTL.GD.Z S	-3,716471655	-7,048013986
Broad money (% of GDP)	FM.LBL.BMNY.GD.Z S	128,9449782	143,8284906
GDP (current US\$)	NY.GDP.MKTP.CD	25872797892	26961061152

Source: Data from database: World Development Indicators // Last Updated: 03/28/2024

The sequence followed to obtain $L(\lambda)$, $G(y)$ and the Cambodian utilities is found in the Annex. These utilities are nominal value because include effects of Central Bank and FED. So that, there are real utilities corrected by synergies between economies and their Central Banks as well as these utilities receive the support of monetary politic of FED. These interactions are limited in time and

the inclusion of other actors could change their roles as well as the measurements of their accounting utilities. Consequently, the nominal utility of an economy has a real utility adjusted by the interactions with the respective Central Bank and the participation of the FED's monetary policy for the EMDE countries. The figures 8x resume these assignments of utilities to economies of countries.

The expression of accounting utilities is as follows:

$$U_{tc}^N = U_{tc}^R + t\% * U_{tc}^{FED} + U_{tc}^{Bkn}$$

Where:

- U_{tc}^N , is nominal accounting utility on figures 1 and 2.
- U_{tc}^R , real accounting utility on a EMDE country decided from U_{tc}^N
- $T\% * U_{tc}^{FED}$, utility from FED assigned to each EMDE country by symmetries with Central Banks.
- U_{tc}^{Bkn} , accounting utility of Central Bank on figures 4 and 5, according to symmetries with respective EMDE country.

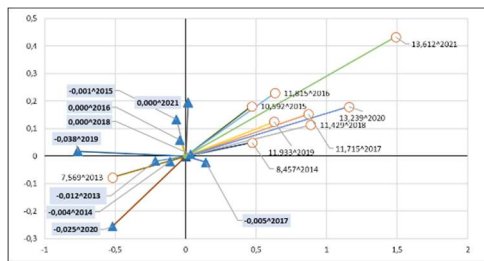

Figure 8d. VNM, Central Bank and FED

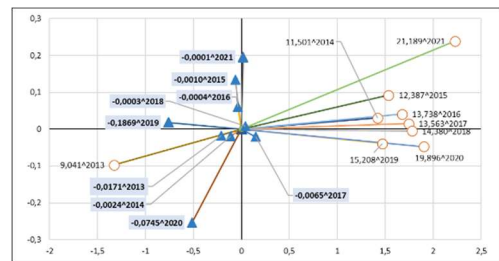

Figure 8a. KHM, Central Bank and FED

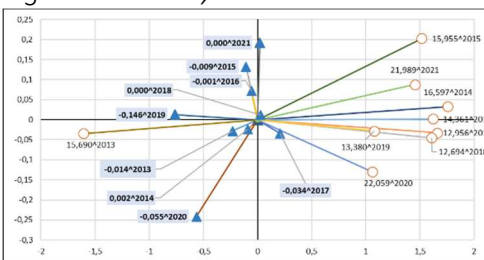

Figure 8c. THA, Central Bank and FED

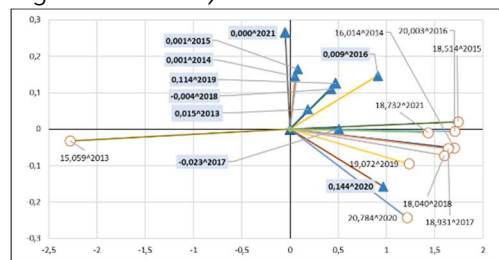

Figure 8b. CHN, Central Bank and FED

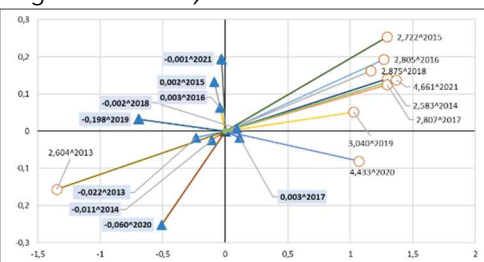

Figure 8d. PHL, Central Bank and FED

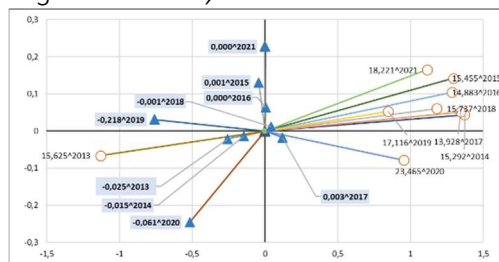

Figure 8d. MYN, Central Bank and FED

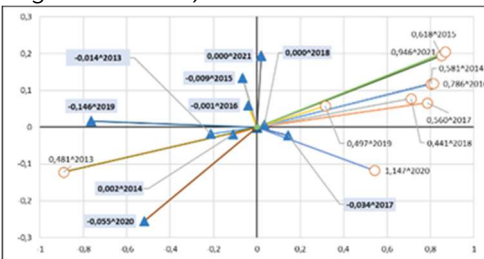

Figure 8d. IND, Central Bank and FED

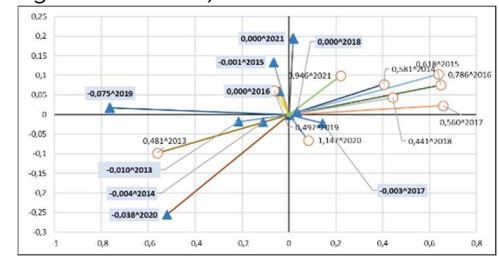

Figure 8d. IDN, Central Bank and FED

The effects of FED on EDME economies are on figures 8x. Their cartesian centers are utilities of Central Banks which relation effects of FED (Δ) monetary politic on economies EDME (o whit bread). The negative value of FED utilities are participations on support economies according to their invers relation respect to nominal utilities of country, but according to accounting symmetries of respective Central Banks. So, when countries' nominal accounting utilities are higher, they need less financial supporting.

The negative FED utilities are negative Efficiency ($-L(\lambda)$) whit several effect of Efficacy ($+/-G(\gamma)$), and expansive monetary politics. The FED's positions in the 2020 period are striking because it adopts high levels of risk by placing itself in the third quadrant to explain its role in the EMDE economies. Respect to China economy the evolution of Central Bank utilities explains the restrictive monetary politics of FED, according to evolutions of Central Banks on figure 9. The People's Bank of China loses accounting utilities, and, in contrast, the Central Bank of Taiwan continually emerges, their economies are contrasted in Figure 3b.

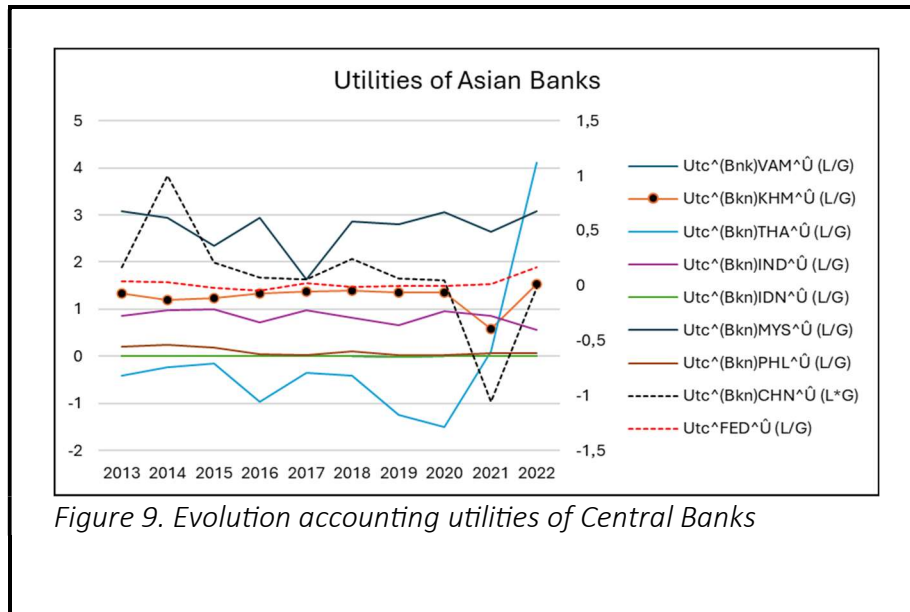

Figure 9. Evolution accounting utilities of Central Banks

The Annex have assessment of KHM (Cambodia) economy and figure 9 have graphics of evolutions of accounting utilities. The economic growth of the Cambodian economy is explained by the evolution of the nominal utility higher than the real one obtained, and this allows establishing a future line of research where Theory of Game and Markov chains can play a relevant role.

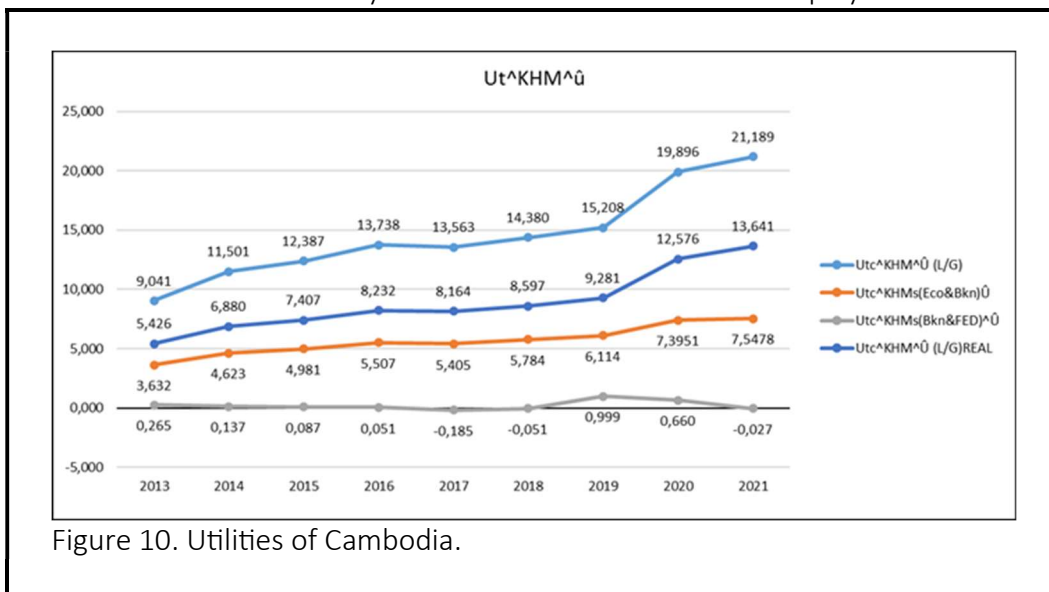

Figure 10. Utilities of Cambodia.

4 Last considerations.

The principle of double entry allows records making decisions previously adjusted to accounting standards, and they are accounting transactions. This criterion does not make differences on unit of activity in an economy. The accounting methodology used in the research also does not make differences between the entities evaluated. However, there are limitations when the information to evaluate the activities of the entities is not accessible, and in these situations the financial statements of commercial banks have been consolidated, playing the role of the Central Bank.

Additionally, the function of accounting utilities is an alternative measure obtained from effects of economic environments. The utility measure emphasizes the effect of Efficiency, obtaining the elements that identify the activity of an entity regarding the placement of its product or service in the economic market. This strategy allows us to better differentiate the meaning of the positions adopted by the entities in the Edgeworth box.

Conclusion and Resume.

The analysis carried out is based on the evaluation of the perception of the positions adopted by the entities by any observer, without discrimination. The significance of utility does not have a monetary meaning, but rather a subjective one that is quantified based on the value of the variables incorporated in an Edgeworth box. That is, it is a visual perception of risks and allows the activity of companies to be evaluated objectively, understood as projects in which people act. The manuscript does not seek to replace the analysis methods used conservatively, but rather to show that there are other ways of evaluating associated with the principle of double entry and quadruple entry such as symmetries.

Accounting symmetries are shared transactions between entities that may or may not be associated by synergies or with shared projects, although no exchanges occur between them. That is, adding a new player to Edgeworth's box can produce different results. For this reason, the Edgeworth box is an accounting laboratory that allows generating non-refutable, visually observable hypotheses and measuring their consequences in a short period of time. Therefore, Accountancy has sufficient elements to be considered a formal science for explain socioeconomic behavior.

References.

- International Monetary Fund. 2023. "Regional economic outlook. Asia and Pacific: challenges to sustaining growth and disinflation". <https://www.bookstore.imf.org/>.
- Bogdański, M. 2012. "Modern Theories of Regional Development – A Review of Some Concepts". *Oeconomía Copernicana*. Nr 2, 25-41.
- Boyer, J.E. "Responding to Environmental Uncertainties in Critical Supply Acquisition: An Examination of Contracting for Personal Protective Equipment (PPE) in the Aftermath of COVID-19". 2024. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 34, 301–315. <https://doi.org/10.1093/jopart/muad015>.
- Das, S and Basu, S. 2024. "Krugman's New Economic Geography and Industrial Localisation: A Case Study of Sankrail Food Park, Howrah, West Bengal, India". *Indian Journal of Spatial Science*. Indian Journal of Spatial Science. Spring Issue: 15(1) pp.24 – 30. <http://localhost:80/xmlui/handle/123456789/1272>
- Park, SM. 2024. "Commercial Arbitration Regime and Sourcing Decision, International Review of Law & Economics" *International Review of Law & Economics*. <https://doi.org/10.1016/j.irl.2024.106195>.
- Pérez-Benedito, MA. 2022. "Aplicaciones de la caja de Edgeworth: análisis contable de la economía española". *Revista Activos* 20, 2. 18-37. <https://doi.org/10.15332/25005278.8620>

- Perez-Benedito, MA. 2023. "Application of the Edgeworth box on the accounting analysis of the World economy". *Scientific Research and Experimental Development*» (March 02-03, 2023). London, England. DOI 10.5281/zenodo.7700165.
- Pérez-Benedito, MA. 2021. "Accounting analysis on Eurasian countries by applying the Edgeworth's box". *Eurasian Journal of Economics and Finance*. 9(4), 2021, 205-216. DOI: 10.15604/ejef.2021.09.04.001
- Pérez-Benedito, MA. 2020a. "A Propósito de Margarita Salas: Genética, Comportamiento Socioeconómico y Simetrías Contables". *Revista Encuentros Multidisciplinares*. 22, 64, 1-7. <http://www.encuentros-multidisciplinares.org/Index.htm>.
- Pérez-Benedito, MA. 2020b. "Accounting Symmetries on Indonesian Entities by Applying the Edgeworth's box". *Journal of Economics and Business*. 3, 2, 795-810. DOI: 10.31014/aior.1992.03.02.238.
- Raymon, L. 2004. "Economic Growth as Environmental Policy?. Reconsidering the Environmental Kuznets Curve". *Journal of Public Policy*, 24, 3, 327-348. DOI: 10.1017/S0143814X04000145.
- Regulation (EU) No 549/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on the European system of national and regional accounts in the European Union Text with EEA relevance. <http://data.europa.eu/eli/reg/2013/549/oj>.
- Nahman, A. and Antrobus, G. 2005. "The Environmental Kuznets Curve: A Literature Survey". *South African Journal of Economics* Vol. 73:1 March 2005. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1813-6982.2005.00008.x>
- Mohammed, S., Abid Rashid Gill, AR., Ghosal, K., , Al Dalahmeh, M., Alsafadi, K., Szab, S., Olah, J., Alkerdi, A., , Ocwa, A. and Harsanyi, E. "Assessment of the environmental Kuznets curve within EU-27: Steps toward environmental sustainability (1990e2019)". *Environmental Science and Ecotechnology*. Volume 18, March 2024, 100312. <https://doi.org/10.1016/j.es.2023.100312>.
- Zarghami, S. Tavakolinia, J. Sarrafi, M. 2023." Investigating economic synergy in the spatial structure of Tehran metropolitan region". *Regional science policy & practice*. Vol.16(2), p.12627. DOI: 10.1111/rsp3.12627.

		ANEX	
		2020	2021
Series name	Series Code	[YR2020]	[YR2021]
Gross domestic savings (current US\$)	NY.GDS.TOTL.CD	6496838515	7257066678
Net lending (+) / net borrowing (-) (% of GDP)	GC.NLD.TOTL.GD.Z		
	S	-3,716471655	-7,048013986
	FM.LBL.BMNY.GD.Z		
Broad money (% of GDP)	S	128,9449782	143,8284906
GDP (current US\$)	NY.GDP.MKTP.CD	25872797892	26961061152

Data from database: World Development Indicators // Last Updated: 03/28/2024

Variables of accounting equilibrium

Economic Variables	Financial Variables
(1) Gross domestic savings (current US\$)	(3) Broad money (% of GDP)*GDP (current US\$)
(2) Net lending (+) / net borrowing (-) (% of GDP)	(2) Net lending (+) / net borrowing (-) (% of GDP)
* GDP (current US\$)	* GDP (current US\$)
Variation Economic Assets (1) – (2)	Variation Net Financial Positions (3) + (4)

Dynamic accounting equation Variables

Assets	2020 [YR2020]	2021 [YR2021]
Variation Economic Assets (VEA)	7458393714	9157286038
Variation Net Financial Positions (VNFP)	32400118395	36877467942
Liabilities	39858512110	46034753980
Broad money (% of GDP) * GDP (current US\$)	33361673595	38777687303
Monetary Saving (MS)		
Gross domestic savings (current US\$) (Operative Results (OR))	6496838515	7257066678
	39858512110	46034753980

First Transformation

Eding Change Origin (Xo) to value of Dynamic Accounting Equation

$$X_o = 776071867,4$$

Assets	2020 [YR2020]	2021 [YR2021]
Variation Economic Assets (VEA)	8234465582	9933357906
Variation Net Financial Positions (VNFP)	33176190263	37653539809
Liabilities	41410655845	47586897715
Monetary Saving (MS)	34137745463	39553759170
Operative Results (OR)	7272910382	8033138545
	41410655845	47586897715

Second Transformation

Assets	2020 [YR2020]	2021 [YR2021]
Variation Economic Assets (VEA)	0,198848954	0,208741447
Variation Net Financial Positions (VNFP)	0,801151046	0,791258553
Liabilities	1	1
Monetary Saving (MS)	0,824371041	0,831190119
Operative Results (OR)	0,175628959	0,168809881
	1	1

Obtaining Indicators $L(\lambda)$ & $G(\gamma)$ For Cambodia (KHM)

$L(\lambda)$ = Efficiency; $G(\gamma)$ = Efficacy

INDICATORS [$L(\lambda)$ & $G(\gamma)$]	2020 [YR2020]	2021 [YR2021]
$L^{KHM} [(1) - (2)]$	4,320398382	4,436140665
$VNFP^{KHM} / RO^{KHM} (1)$	4,561611311	4,687276287
$EVA^{KHM} / BM(M3)^{KHM} (2)$	0,241212929	0,251135622
$G^{KHM} [(3) - (4)]$	0,160377433	0,284589
$EVA^{KHM} / RO^{KHM} (3)$	1,132210511	1,236547565
$VNFP^{KHM} / BM(M3)^{KHM} (4)$	0,971833078	0,951958565

Obtaining Economic Utility Function

OBTENTION UTILITIES

OBTENTION RADIANS AND UTILITY~1	2020 [YR2020]	2021 [YR2021]
L^{KHM}	4,320398382	4,436140665
G^{KHM}	0,160377433	0,284589
G^{KHM}/L^{KHM}	0,037120983	0,064152384
$G^{KHM}/L^{KHM}^{\wedge}RADIANS$	0,037103946	0,064064594
$COSINE (G^{KHM}/L^{KHM}^{\wedge}RADIANS)$	0,999311728	0,997948566
$RADIANS (COSINE(G^{KHM}/L^{KHM}^{\wedge}RADIANS))$	0,037103946	0,064064594
$RADIANS (90)$	1,570796327	1,570796327
$RADIANS (90) (-) ACOS$	1,533692381	1,506731733
$RADIANS (90) (+) ACOS$	1,607900273	1,634860921
$MOD^{KHM} (module)$	4,323374041	4,445259823
Utc^{KHM}	10,66154586	10,94999442

OBTENTION RADIANS AND UTILITY~2	2020 [YR2020]	2021 [YR2021]
L^KHM	4,320398382	4,436140665
G^KHM	0,160377433	0,284589
Extension L&G	5,333333333	5,333333333
L^KHM^Û	9,653731715	9,769473998
G^KHM^Û	5,1729559	5,048744333
Utc^KHM	10,66154586	10,94999442
Utc^KHM^Û (L/G)	19,89649737	21,18857259

$$\begin{aligned}
 \text{Utc}^{\wedge}\text{KHM} &= [\text{RADIANS (90) - ACOS}] * [\text{RADIANS (90) + ACOS}] * \text{MOD}^{\wedge}\text{KHM} \\
 \text{Extension L\&G} &= \text{middle length of L and G of Edgeworth box on Cartesian axes.} \\
 \text{Utc}^{\wedge}\text{KHM}^{\wedge}\text{Û (L/G)} &= \text{Utc}^{\wedge}\text{KHM} * [\text{L}^{\wedge}\text{KHM}^{\wedge}\text{Û} / \text{G}^{\wedge}\text{KHM}^{\wedge}\text{Û}] \\
 \text{Utc}^{\wedge}\text{KHM}^{\wedge}\text{Û (L/G)} &= \text{Utility}^{\sim}1 * \text{Utility}^{\sim}2
 \end{aligned}$$

EFFECTS OF FED ON KHM

UTILITIES EDGEWORTH	(1)	(2)			(3)	(4)	(1) + (3)	(2) + (4)
TIME	2020	2021	J^20	J^22	2020R	2021R	2020A	2021A
Utc^(Bkn)VNM^Û (L/G)	-0,00008	0,00132	2	4	0,0376	-0,0021	0,0375	-0,0007
Utc^(Bkn)KHM^Û (L/G)	-0,00545	0,00046	6	5	0,1128	-0,0026	0,1074	-0,0021
Utc^(Bkn)CHN^Û (L*G)	-2,80742	0,07534	8	1	0,1504	-0,0005	-2,6570	0,0748
Utc^(Bkn)THA^Û (L/G)	0,05671	-0,00473	1	8	0,0188	-0,0041	0,0755	-0,0088
Utc^(Bkn)IND^Û (L/G)	-0,00032	-0,00013	4	7	0,0752	-0,0036	0,0749	-0,0037
Utc^(Bkn>IDN^Û (L/G)	-0,00010	-0,00002	3	6	0,0564	-0,0031	0,0563	-0,0031
Utc^(Bkn)MYS^Û (L/G)	-0,00287	0,01801	5	3	0,0940	-0,0015	0,0911	0,0165
Utc^(Bkn)PHL^Û (L/G)	-0,01760	0,07369	7	2	0,1316	-0,0010	0,1140	0,0727
Utc^FED^Û (L/G)	-0,67685	0,01853	36	36	0,6769	-0,0185	-0,6769	0,0185

Description:

(1) & (2) are Accounting Utilities of EMDE Central Banks and FED

(3) & (4) are Accounting Utilities of FED assigned to EMDE Central Banks.

J^20 and J^21 are reverse hierarchy Utilities of Central Banks.

Criterion on assigned FED accounting utilities:

1. Negative value of FED utility: there is negative Efficiency (L<0) and utility is less than unity. So, the Efficacy is higher than Efficiency (L<G) and monetary politic is expansive.
- 2 Positive value of FED utility: there is positive Efficiency (L>0) and utility is less than unity. So, the Efficacy is higher than Efficiency (L>G) and monetary politic is restrictive.

Obtaining the Real Accounting Utilities of KHM

Nominal Utc = Real Utc +/- Symmetries (Eco&Bkn) +/- Symmetries (Bkn&FED)

<i>EFFECTS OF SIMETRIES OF FED ON CENTRAL BANKS (SEPT1)</i>	2020	2021
Utc^KHMs (Bkn&FED)^Û (Symmetries)	0,660	-0,027
Utc^(Bkn)KHM^Û (L/G) t%FED	11,28%	-0,26%
Proportion Ut Bkn&FED	0,0745	0,0001
(+) Symmetries (Bkn&Bkn)		
[Utc Bkn&FED]	-0,0745	-0,0001
<i>EFFECT CENTRAL BANKS ON ECONOMY (STEP2)</i>		
(+) Symmetries (Eco&Bkn)		
[Utc^KHMs(Eco&Bkn)^Û]	7,3951	7,5478
<i>EFFECTS SIMETRIES OF FED & CENTRAL BANKS (STEP2)</i>		
Ut FEDs+Bkns (1)+(2)	7,3206	7,5477
(=) <i>CONDITIONS OR MONETARY POLITIC ON ECONOMY</i>	-7,3206	-7,5477
UTILIDADES DE EDGEWORTH		
Nominal UTC [Utc^KHM^Û (L/G)] (3)	19,896	21,189
Real UTC [Utc^KHM^Û (L/G) REAL] (3) – [(1) + (2)]	12,576	13,641

Obtaining Utility Function FED and Central Bank of KHM (Cambodia)

<i>EFFECTS OF SIMETRIES OF FED ON CENTRAL BANKS (STPE1)</i>		
Utc^KHMs (Bkn&FED)^Û (Symmetries)	0,660	-0,027

RELATIONS CENTRAL BKN & FED	2020	2021
L^(Bkn)KHM	-0,0078141	0,000859992
G^(Bkn)KHM	-0,00164554	-0,001287562
TIME	2020	2021
L^(Bkn)FED	-0,52034892	0,019102376
G^(Bkn)FED	-0,2550362	0,194148359
L^(Bkn)KHM+L^(Bkn)FED	-0,52816302	0,019962368
G^(Bkn)KHM+G^(Bkn)FED	-0,25668175	0,192860797
L^(Bkn)KHM+L^(Bkn)FED^Val Medio	-0,26408151	0,009981184
G^(Bkn)KHM+G^(Bkn)FED^Val Medio	-0,12834087	0,096430398
L^(Bkn)KHM- VMs	0,25626741	-0,009121192
G^(Bkn)KHM- VMs	0,12669533	-0,09771796
L^(Bkn)FED- VMs	-0,25626741	0,009121192
G^(Bkn)FED- VMs	-0,12669533	0,09771796
UTILIADES DE SIMETRIAS Bkn^FED		
L^(Bkn)KHM- VMs	0,25626741	-0,009121192
G^(Bkn)KHM- VMs	0,12669533	-0,09771796
G^(Bkn)KHM- VMs/L^(Bkn)KHM- VMs	0,49438722	10,71328854
G^(Bkn)KHM- VMs/L^(Bkn)KHM- VMs^RADIANTES	0,45914731	1,477723986
G^(Bkn)KHM- VMs/L^(Bkn)KHM- VMs^COSENO	0,89643072	0,092938027
G^(Bkn)KHM- VMs/L^(Bkn)KHM- VMs^COSENO^RADIANTES	0,45914731	1,477723986
RADIANTES (90)	1,57079633	1,570796327
RADIANTES (90)(-) ACOS	1,11164902	0,093072341
RADIANTES (90)(+) ACOS	2,02994364	3,048520313
MOD^KHMs(Bkn&FED)	0,28587531	-0,098142732
Utc^KHMs(Bkn&FED)	0,64510188	-0,027846324
<i>LOCALIZACIONES EN EDGEWORTH</i>		
CONTRASTE PARA LOS EJES	5,33333333	5,33333333
L^(Bkn)KHM- VMsÛ	5,58960074	5,342454525
G^(Bkn)KHM- VMsÛ	5,46002866	5,431051293
Utc^KHMs(Bkn&FED)^Û	0,66041081	-0,027392067
Utc^(Bkn)KHM^Û (L/G) (+) T%*Utc^FED^Û (L/G)	0,10736178	-0,002117283

Obtaining Utility Function Economy and Central Bank of KHM (Cambodia)

EFFECT CENTRAL BANKS ON ECONOMY (STEP2)	2021	2021
(+) Symmetries (Eco&Bkn) $U_{tc}^{KHM}(Eco\&Bkn)\hat{U}$	7,3951	7,5478

RELATIONS CENTRAL Eco & BKN

CAMBOYA (KHM)	2020 [YR2020]	2021 [YR2021]
L^KHM	4,32039838	4,436140665
G^KHM	0,16037743	0,284589
TIME	2020	2021
L^(Bkn)KHM	-0,0078141	0,000859992
G^(Bkn)KHM	-0,00164554	-0,001287562
L^KHM + L^(Bkn)KHM	4,31258428	4,437000657
G^KHM + G^(Bkn)KHM	0,15873189	0,283301438
L^KHM + L^(Bkn)KHM^Val Mean (1)	2,15629214	2,218500329
G^KHM + G^(Bkn)KHM^Val Mean (2)	0,07936594	0,141650719
L^KHM- VMs	2,16410624	2,217640336
G^KHM- VMs	0,08101149	0,142938281
L^(Bkn)KHM- VMs	-2,16410624	-2,217640336
G^(Bkn)KHM- VMs	-0,08101149	-0,142938281

Centers of Cartesian axis are (1) y (2)

Cartesian measures of symmetries are

UTILIDADES DE LAS SIMETRIAS CONTABLES ECO^BANK	2020	2021
L^KHM- VMs	2,16410624	2,217640336
G^KHM- VMs	0,08101149	0,142938281
G^KHM- VMs/L^KHM- VMs	0,03743415	0,064455123
G^KHM- VMs/L^KHM- VMs^RADIANS	0,03741668	0,064366086
G^KHM- VMs/L^KHM- VMs^COSIN	0,99930008	0,997929219
G^KHM- VMs/L^KHM- VMs^COSIN^RADIANS	0,03741668	0,064366086
RADIANS (90)	1,57079633	1,570796327
RADIANS (90)(-) ACOS	1,53337964	1,506430241
RADIANS (90)(+) ACOS	1,60821301	1,635162413
MOD^KHMs	2,16562201	2,222242114
U_{tc}^{KHM}(Eco&Bkn)	5,34042624	5,473955903
<i>LOCALIZACIONES EN EDGEWORTH</i>		
CONTRASTE PARA LOS EJES	5,33333333	5,33333333
L^KHM- VMsEdgw	7,49743958	7,55097367
G^KHM- VMsEdgw	5,41434482	5,476271614
U_{tc}^{KHM}(Eco&Bkn)\hat{U}	7,39508184	7,547780644

Economic security of the country as a strategic priority in the context of global transformation

N. Khudabaeva

Almaty Management University, Doctoral student (Almaty, Kazakhstan)

Abstract:

The article examines the role of economic security in the national security system, analyzes the reflection of the issues of economic security in the strategic documents of states, as well as methods of ensuring it. The role of economic security in changing the country's place in the system of world relations is determined in the context of: global transformation, characterized by increased struggle for the redistribution of power positions in the world system, taking place against the background of the transition to industry; aggravation of global problems of our time (increasing hunger, epidemics, environmental degradation); the growing unevenness of the development of countries, the unwinding of the spiral of the arms race. It is shown that ensuring a high level of economic security of a country is an important condition for maintaining and/or increasing its level in the system of relations. The main directions of increasing the level of economic security of Kazakhstan are outlined.

Keywords:

economic security, national security strategy, economic security strategy, threats to economic security

In recent decades, the need to ensure the economic security of country has increasingly been included in the national security agenda. Previously, when considering national security issues, the focus was on defense, but now, along with defense, economic prosperity and ensuring competitive advantages on the world stage are considered as the most important components of a country's security.

Currently, there are many economic threats directed at the economy of the Republic of Kazakhstan, which affects its growth and development directly or indirectly.

The economic security of the Republic of Kazakhstan is one of the components of national security in accordance with the legislation. In the legislation, economic security includes financial, food, energy and transport security. Economic security in the Republic of Kazakhstan is aimed at ensuring the development of the national economy, preventing economic isolation from the global economic system, and reducing the vulnerability of the state's economy to unprepared factors arising in Kazakhstan's geopolitical environment.

Threats to economic security are usually of a complex nature, directly or indirectly affecting all aspects of the socio-economic situation. Their actions can lead to negative indicators within the country. The analysis of the social and economic situation in the country can be immediately divided into external and internal economic threats. The main topics covered are external and internal economic threats that have a major impact on the Republic of Kazakhstan. To understand this, one can see how Kazakhstan depends on a foreign investor who owns important industries or the dependence of the national currency on the Russian ruble..

The emergence of questions about the study of economic security is embedded in the foundations of economic theory. The concept of security means literally translated from Greek –

to control the situation, that is, the position of the subject, fully protected from all negative factors. Currently, there are a large number of different approaches to the concept of economic security in the scientific literature, principles of ensuring economic security have been proposed, but there is no common understanding of scientists, and the authors consider the essential content in their own way. Therefore, the term economic security is interpreted in the literature in different ways.

The main priorities of the countries in the field of ensuring economic security are considered on the basis of an analysis of strategies, manuals, reviews on national security, etc. The problems of economic security of countries are considered using the methodology of world-system analysis, disclosed in the works of Immanuel Wallerstein, Giovanni Arrighi, Fernand Braudel and others.

The essence of economic security is realized in a system of criteria and indicators. The criterion of economic security is an assessment of the state of the economy. In the system of economic security indicators, there are:

- standard and quality of life;
- the rate of inflation;
- the unemployment rate;
- economic growth;
- budget deficit;
- government debt;
- the state of gold reserves;
- shadow economy activities;
- ecology.

The analysis of economic security categories shows that the Republic of Kazakhstan is facing a number of threats that are not typical for developed countries. Among the main threats in the international sphere, the national security concept of Kazakhstan names such a factor as the danger of weakening Kazakhstan's political, economic and military position in the world.

The mechanism for ensuring the economic security of a country is a system of organizational, economic and legal measures to prevent economic threats. It includes the following elements:

- monitoring of the economy and society;
- development of thresholds and maximum permissible values of socio-economic indicators;
- government activities aimed at identifying internal and external threats to economic security;
- creation of material reserves for industrial and non-industrial purposes that can be used in extreme cases.

If we analyze all these points of view, we can conclude that economic security is an integral and integral part of the national security of any country.

Thus, the essence of economic security is a state of the economy and government institutions that ensures guaranteed protection of national interests, a socially oriented policy, and sufficient defense potential even under unfavorable conditions for the development of internal and external processes.

This definition expresses the willingness of the State to create implementation mechanisms to ensure economic security.

In the national security strategies of many States, issues of economic security, economic development and leadership are either an independent priority (national interest), or are considered as the material basis of other types of security and the security of the country as a whole. For example, the US National Security Strategy (2017) outlined the following priorities: protecting the American people, homeland, and American way of life; ensuring American prosperity; preserving peace through force; and spreading American influence.

When disclosing the content of each of the priorities, attention is paid to strengthening the economy to one degree or another, with the slogan "Economic security is national security" having the second priority. The strategy is focused on reviving the country's economy both through internal reserves (development of an innovation base and R&D works, introduction of modern technologies critical for economic growth, ensuring cybersecurity, etc.), and through modernization of the system of international relations, trade principles, creation of new market opportunities, ensuring global energy dominance, etc.

The United Kingdom, like the United States, declares the importance of economic prosperity for ensuring national security, while showing somewhat more restrained ambitions to form a world order.

The National Security Strategy declares three objectives of the UK's national security, which are to ensure: protection of the people (at home, in overseas territories and abroad), territory, economic security, infrastructure and lifestyle; projecting global influence (reducing the likelihood of threats to the UK, its interests and its interests allies and partners); promoting prosperity (harnessing new opportunities, innovative work, and supporting UK industry). Economic security is given special attention in the sixth part of the Strategy, called "Economic Security and Opportunities," which concludes that the UK's strong economy provides the basis for investment in security and allows it to project its influence around the world. This section develops thoughts on strengthening Britain's influence on developing countries and markets and assisting in the reforms carried out in their territories, using British influence to create open markets in them and encouraging new powers to participate in the rules-based international order.

In the National Security Strategy of Kazakhstan 2021, developed for 2021-2025, the issue of economic security is a priority, along with other national security groups, which are given special attention.

The Strategy defines the main priorities for strengthening national security. The safety of citizens, society and the state is at the forefront. The strategy focuses on ensuring security in the field of human capital – first of all, preserving and increasing the intellectual potential of the nation. The basic factors of national security include the development of public health along with comprehensive work to ensure biological safety.

This area also covers improving the efficiency of law enforcement agencies and the judicial system, and protecting the public from all types of offenses.

The tasks of economic security have been significantly adjusted. Its provision depends on the transition to a growth model resistant to external shocks, stimulating productivity and increasing the level of technological complexity, creating permanent high-performance jobs and conditions for increasing household incomes.

In particular, food security, stability of the financial system, and risk minimization in the transport and transit sector are relevant areas.

Classification of threats to economic security

In our opinion, for a more detailed study of the parameters of threats to economic security, the following inherent features should be taken into account.

1. The threat to economic security is an inevitable phenomenon. The economy, being in constant motion and change, cannot maintain a state of perfect order. In this regard, disruptions in the economy are part of a natural process. In this case, the purpose of forming an economic security strategy is to minimize losses, as well as to reduce the risk of artificial threats.

2. A threat to economic security is the result of a malfunction or contradiction in the functioning or activity of a particular sector of the economy. The significance or strength of the threat's impact depends on the importance of this sector of the economy in which it originated for the economic system of the state and on the scope (volume) of its negative impact.

It follows from this that the existence of a threat to economic security to some extent serves as an indicator of a problem in this sector of the economy.

3. The threat to economic security increases over time. The economic problem, which remained unresolved, is gradually increasing its negative impact and covers more and more large segments, as a result, it reduces the efficiency of the entire economy.

4. The threat to economic security is capable of generating new threats, which, in turn, also generate threats. As a result, a peculiar chain of threats arises. At the same time, only the elimination of the very first link in this chain, i.e. the threat that arose first, will make it possible to neutralize all other threats. Combating other threats in the chain is more like treating the symptoms of a disease rather than its causes, does not lead to the desired results and can only temporarily suspend negative processes.

Threats to economic security are also classified according to their area of origin. In the first case, classes, in the second- subclasses:

- legal (for example, changes in legislation that have negative consequences for the company);
- military-political (deterioration of the political situation in the place or places of operation of the enterprise);
- economic (unfavorable market conditions);
- ecological and climatic (natural disasters);
- cultural;
- social (unfavorable influence of the human factor);
- scientific and technical (the impossibility or delay of applying the results of scientific and technological progress), etc.

It should be emphasized that the classification of threats to economic security by the sphere of their occurrence, firstly, has the best theoretical justification to date and, secondly, has found the greatest practical application. An analysis of specialized literature has shown that researchers identify not only threat classes, but also subclasses and subclasses. The mentioned classifications are summarized in the table.

Table 1

Feature	Content
Location of threats relative to the object	External and internal
The moment of existence	Current and potential
Frequency of occurrence	Permanent and random
Degree of evidence	Explicit and hidden
The objectivity of existence	Real and far-fetched
Impact on the object	Active and passive

Such managerial intuition has a reasonable basis. There is a lot of talk now that the future belongs to adaptive organizations that are able to be flexible, mobile, and spend a minimum amount of time identifying changes in their environment, assessing their importance, and optimally rebuilding their internal environment. Maintaining static in a dynamically developing external environment is, firstly, difficult, and secondly, it is not useful.

Thus, economic security should be understood as the security of public relations, the willingness and ability of the institutional units of society to develop measures to block or neutralize possible or emerging threats to the realization of goals.

Factors affecting the economic security of the country

In order to achieve the strategic and immediate goals of socio-economic progress, it is necessary to identify the most important factors and conditions for ensuring economic security. These factors can have both positive and negative effects. From the perspective of the country's economic development, the factors that negatively affect it are of greater interest for the purposes of this study.

Based on the definition of economic security and the content of its essence, the previously discussed economic security factors are classified into four types of economic security: food, transport, energy and financial.

Based on the theory of research scientists, exogenous (external) factors of economic security have been identified, which, by their large-scale nature, can have a negative impact on the stability of the country's economy as a whole and affect any type or all types of economic security in the aggregate.

Table 2

Factors negatively affecting economic security	Types of economic security			
	financial	energy	transport	food products
Endogenous factors	Currency fluctuations	Strengthening government regulation and control	Usage of transport control at internal borders	Import/export structure
	The level of external debt	Increased competition for access to energy resources	Lack of unification of domestic tariffs for the transportation of goods	Prohibition on transit of goods
	The direction of financial flows and the nature of settlement relations	Unequal access to the services of natural monopolies	Lack of shipping documents	Expansion of sanctions
	The requirement for uniform regulation and supervision of the financial markets of the Member States			Repeated customs inspection
Exogenous factors	<ul style="list-style-type: none"> - international terrorism; - transnational organized crime; - the global financial crisis; - decrease in world oil prices 			

From the above threat factors, the following egogenic factor that affects economic security follows: transnational organized crime is organized crime coordinated across national borders with the participation of individuals or groups of individuals operating in more than one country to plan

and carry out illegal activities, often of a commercial nature. To achieve their goals, these criminal groups use systematic measures of armed violence and corruption. The most common transnational organized economic crimes are: money laundering, cybercrime, illegal trade in endangered species of animals and materials, illegal organ trafficking, trade in nuclear materials, etc.

The listed list of crimes demonstrates the degree of threat of transnational organized crime to democratic and economic development. Unfortunately, there is no such state today that could be called exempt from this socio-economic phenomenon.

Another relevant factor negatively affecting the economic security of the state is the global financial crisis, which leads to economic instability and difficulties faced by financial institutions, markets, companies and consumers at the same time. During the global financial crisis, financial institutions are pessimistic about income stability in the economy and reduce mutual lending, and traders stop buying financial instruments.

Against the background of the analyzed large-scale exogenous factors, endogenous factors were identified in the context of each type of economic security.

Thus, financial security can be negatively affected by factors such as currency fluctuations, the level of external debt, the direction of financial flows and the nature of settlement relations.

Currency fluctuations. Currency fluctuations are a natural consequence of a free exchange rate, when the price of a currency is set by the foreign exchange market based on supply and demand, which is the norm for most economies of the world. The currencies of most developed countries switched to a free-floating exchange rate after the collapse of the Bretton Woods system between 1968 and 1973.

Only a strong currency can ensure the relative supply and demand of itself as a national currency, increase the level of countries' involvement in international trade, ensure the openness of economies, and the availability of a freely operating stock market.

Thus, this factor has a direct impact on the development and economic growth of the country, since only a favorable exchange rate can make key export-oriented industries competitive on the world stage.

The level of external debt. If a state is unable or refuses to repay its external debt, it declares a sovereign default. This situation may lead to lenders withholding future income from the country's existing assets, which may be needed by consumers in the borrowing country. The announcement of a sovereign default can lead to a number of negative events for economic security, when the borrower's currency devalues and the country's overall economic growth slows down. The default conditions worsen the country's situation, and the sanctions imposed reduce the ability to repay the debt, which seriously threatens economic security.

The direction of financial flows and the nature of settlement relations. It is well known that the main criterion for the functioning of a country's financial sector is the availability of financial flows that reduce financial risks and minimize the country's borrowing needs.

In many studies, "financial flows" are understood as "cash flows." This is due to the fact that the main criteria for financial flow are money and capital.

In this regard, it is worth noting that any deviations or errors in the financial flows of a country can lead to instability of financial security.

Thus, the proposed classification of the four types of economic security factors should form the basis for a more detailed study of the problems of economic security and the formation of a mechanism to ensure it. Moreover, this classification will make it possible to identify and assess the level of economic security, taking into account changes in the global economy and the economy within each country.

Economic security is determined not only by the degree of protection of the economic interests of an economic entity, but also by the degree of its competitiveness and economic self-sufficiency, and the ability to respond adequately to market realities.

Economic security is the ability of the economy to ensure effective satisfaction of social needs of subjects at all levels of life.

Having considered a number of external and internal factors, we believe that the country is unable to control the influence of exogenous factors on the stability of economic development. Being in the global community, the country is influenced by factors such as sharp fluctuations in the exchange rate and unforeseen acts of terrorism in neighboring countries, which destabilize the economic and political situation within the country. Thus, it is impossible to prevent and stop these threats in order to ensure economic stability in the country.

It should be noted that internal and external threats to economic security are closely linked and this division is rather arbitrary. Importantly, the internal component of economic security is of paramount importance. Consequently, the internal component of economic security largely or even completely determines the external component of economic security. The main function of ensuring economic security is to minimize damage to the state in an unstable external and internal environment. Any country is engaged in specific economic and trade activities, therefore, the concepts of external and internal threats to economic security will be individual for each state.

REFERENCES:

1. Biden J.R. Interim National Security Strategic Guidance. March 2021. White House, Washington. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>.

2. Fortune Global 500. 2021. [Электронный ресурс]. URL: https://fortune.com/global500/2021/search/?fg500_country=U.S.

3. Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy. Global Britain in a competitive age. [Электронный ресурс]. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/975077/Global_Britain_in_a_Competitive

4. National Security and Investment. Act 2021. Legislation. gov.uk. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/25/contents/enacted>

5. Manokhina N. Economic security: textbook. Manual. Moscow: INFRA-M, 2014. 320 p.

İşgüzar bazarlarda istehlakçı davranışı ilə marketing strategiyaları arasında qarşılıqlı asılılıq

İbrahimov Ramiz
Hacıyeva Nüşabə
Məmmədova Aysən

İşgüzar bazar (biznes-bazar) özündə sonradan satılan, icarəyə verilən və ya istehlakçılara çatdırılan başqa əmtəə və xidmətlərin istehsalında istifadə edilən məhsul və xidmətləri əldə edən bütün təşkilatları əks etdirir. İşgüzar bazarın əsas sahələrinə kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı, dağ-mədən sənayesi, inşaat, nəqliyyat və rabitə, kommunal təsərrüfat, bank, maliyyə və sığorta işi, xidmət sferası aid edilir.

Ümumi halda, işgüzar bazarda təşkilati tədarükətin həcmi və onunla əlaqədar pul axınları istehlakçı bazarının müvafiq göstəricilərini üstələyir. Məsələn, bir cüt qadın ayaqqabısının hazırlanması prosesini nəzərdən keçirək. Dəri ticarətçisi onu dabbaqçıya (gön istehsalı mütəxəssisi), o da öz növbəsində aşılənmiş dəri ayaqqabı istehsalçısına verməlidir. Ayaqqabı istehsalçıları hazır məhsulu topdan satış ticarətçilərə satışını təşkil edir, onlar isə məhsulu pərakəndə satış ticarətçilərə satırlar, buradan isə məhsul son istehlakçıya satılır. Ancaq malgöndərmələr zəncirinin hər bir iştirakçısı, təkcə satıcı deyil, həm də alıcı rolunda çıxış edərək dəridən başqa çoxlu sayda başqa əmtəə və xidmətlər də əldə etməlidirlər. Alıcı-təşkilatların işini asanlaşdırmaq üçün bir çox ticarət təşkilatları internetdən istifadə edirlər.

İşgüzar bazarlar alıcıların sayı və ölçüsündən tutmuş, onların coğrafi yerləşməsinə qədər bir sıra xüsusiyyətlərə görə tələb və alıcı davranışı üzrə istehlakçı bazarlarından fərqlənirlər.

Kommersiya təşkilatlarından savayı, instisiional və dövlət təşkilatları da işgüzar bazarın (biznes-bazarın) iştirakçıları kimi çıxış edirlər. Onların alış məqsədləri, tələbatları və metodları kommersiya təşkilatlarının xüsusiyyətlərindən fərqlənir və təşkilati alıcılara istiqamətlənmiş marketing strategiyasının planlaşdırılması zamanı bunu nəzərə almaq lazımdır.

İnstisiional bazar. İnstisiional bazarı, öz himayələrində olan insanları təmin etmək üçün lazım olan əmtəə və xidmətləri əldə edən məktəblər, xəstəxanalar, qocalar evləri, həbsxanalar və başqa idarələr təşkil edirlər. Onlardan bir çoxu kiçik büdcəyə malik qapalı tipli təşkilatlardır, onların rəhbərliyi isə bütün qərarları müştərilərin əvəzinə özü verir

Dövlət təşkilatlarının bazarı. Ölkələrin əksəriyyətində dövlət idarələri əmtəə və xidmətlərin ən iri alıcılarıdır. Alışların ümumi sayı həddən artıq çoxdur. Dövlət idarələri adətən tələb edirlər ki, malgöndərmələr öz təkliflərini müzakirə üçün təqdim etsinlər. Bir qayda olaraq, müqavilə ən az qiymət tələb edən istehsalçı ilə bağlanır, amma bəzən əsas amil kimi əmtəənin yüksək keyfiyyəti və ya malgöndərmənin təmiz adı da çıxış edə bilər. Dövlət təşkilatları malgöndərmələrdən müxtəlif sənədlər tələb edirlər ki, bu da sonuncuları kağız süründürməçiliyi, bürokratiya, müxtəlif direktivlərə riayət etməyin vacibliyi, möhlətlərlə və alışlar üzrə məsul şəxsin tez-tez dəyişməsi ilə barışmağa vadar edir.

Biznes bazarında alıcı situasiyaları.

İşgüzar alışların həyata keçirilməsi kompaniya tərəfindən sayı tədarükətin tipindən asılı olan müəyyən qərarların qəbul olunması ilə əlaqədardır.

Yeni məsələlərin həlli üçün tədarükətin prosesi özünə bir neçə mərhələni daxil edir: məhsul haqqında informasiyanın əldə edilməsi, ona qarşı marağın yaranması, qiymətləndirmə, sınaqdan keçirmə (aprobasiya) və seçim. Kommunikasiya vasitələrinin effektivliyi konkret mərhələdən

asılıdır. Birinci mərhələdə kütləvi informasiya vasitələrinin rolu daha böyükdür, marağın təzahür etməsi mərhələsində əsas rolu ticarət nümayəndələri, qiymətləndirmə mərhələsində isə məhsulun texniki xarakteristikaları oynayır. Təmiz təkrar tədarükat zamanı minimum, yeni məsələlərin həlli üçün tədarükat zamanı isə maksimum sayda qərarlar qəbul olunur Komplekt (dəst halında) tədarükat və malgöndərmələr.

Sistemli malgöndərmələr metodu – dambaların (bəndlərin), metallurgiya zavodlarının, irriqasiya sistemlərinin, boru kəmərlərinin, təmizləyici qurğuların tikintisi kimi irimiqyaslı sənaye layihələrində istifadə olunan əsas marketing strategiyasıdır. Müqaviləni qazanmaq üçün malgöndərən kompaniyalar məhsul üzrə rəqabətli qiymətə, keyfiyyətə və xidmətlərin etibarlılığına xüsusi diqqət verməlidirlər

Biznes-alıcılara (işgüzar alıcılara) təsir göstərən amillər.

Tədarükat haqqında qərar qəbulu prosesində işgüzar alıcılar müxtəlif amillərin təsirinə məruz qalırlar. Əgər alıcı müxtəlif malgöndərənlərdən oxşar təkliflər alırsa, o, rasional seçim etmək iqtidarında olmur və diqqətini şəxsi amillər üzərində cəmləşdirir. Malgöndərənlərin təklifləri əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirsə, alıcı iqtisadi amilləri nəzərdən keçirir. İşgüzar alıcılara dörd növ əsas amillər qrupu təsir göstərir: xarici mühit, şəxslərarası münasibət amilləri, təşkilati və şəxsi amillər

Şəkil 1. İşgüzar alıcıların davranışlarına təsir göstərən əsas amillər

Xarici mühit amilləri. Biznes-alıcıya istehsalın səviyyəsi, investisiya, istehlak məsrəfləri və faiz dərəcələri kimi cari və gözlənilən iqtisadi şərait amilləri mühüm dərəcədə təsir göstərir. İqtisadi tənəzzül dövründə alıcı müəssisələr istehsal kapital qoyuluşlarını ixtisar edirlər, bazar subyektləri isə tələbin ümumi səviyyəsini stimullaşdırmaq iqtidarında olurlar. Bu halda, onların edə biləcəyi yeganə şey – öz məhsulları üzrə tələbi eyni səviyyədə saxlamağa çalışmaqdır. Bundan başqa, biznesalıcılar yeni texnologiyaları, siyasi hadisələri və sahibkarlığın hüquqi tənzimlənməsi sferasındakı dəyişiklikləri izləyirlər.

Korporasiyaların ətraf mühitinin mühafizəsinə böyük diqqət verməsi faktı alıcıların işgüzar bazardakı davranışlarını dəyişə bilər. Məsələn, mətbəə makulaturadan hazırlanmış daha geniş kağız çeşidlərinə malik olan təchizatçılara və ya ekoloji cəhətdən təmiz mətbəə boyasının istehsalçılarına üstünlük verir. Alıcılardan biri deyir: «əmtənin texniki ekspertizasını tələb etməklə, biz təchizatçıları daha çox sosial məsuliyyətlik nümayiş etdirməyə vadar edirik».

Təşkilati amillər. Tədarükati həyata keçirən təşkilatlar bir-birilərindən özünəməxsus məqsədlərinə, siyasətlərinə, prosedurlarına, struktur və sistemlərinə görə fərqlənirlər. İstehsal təyinatlı əmtəələrin təchizatçıları bu təşkilati amillər və onların inkişaf tendensiyaları haqqında tam təsəvvürə malik olmalıdırlar.

Tədarükat üzrə bölmələrin statusunun yüksəldilməsi. Son dövrlər rəqabət mübarizəsi bir çox firmaları tədarükat bölmələrinin statusunu yüksəltməyə vadar edir, onların rəhbərləri isə, adətən kompaniyanın vitse-prezidenti vəzifəsini alırlar. Bir sıra beynəlxalq kompaniyalar tədarükat

bölməsinin statusunu «strateji təchizat departamentinədək» yüksəldirlər. Caterpillar kompaniyasında xammal və dəstləşdirici materialların alınması, anbar ehtiyatlarının idarə edilməsi, məhsul buraxılışının planlaşdırılması və daşınmaların təşkil edilməsi bir bölmə üzrə mərkəzləşmişdir. Bölmələrin statuslarının yüksəldilməsi onu ifadə edir ki, malgöndərən kompaniyalar, alıcıların daha yüksək tələbatlarına cavab vermək üçün ticarət nümayəndələri komandalarının fəaliyyətlərini təkmilləşdirməlidirlər. *Tədarükətin mərkəzləşdirilməsi.* Çoxlu sayda struktur bölmələrinə malik olan kompaniyalarda tədarükətin onları hər biri üçün ayrıca təşkil edilir. Lakin, bununla bərabər, təchizat proseslərinin mərkəzləşməsi tendensiyası da müşahidə edilir. Baş idarələrin (ofislərin) rəhbərləri bu və ya digər bölmələr üçün hansı materialların lazım olduğunu müəyyən edir, daha sonra isə mərkəzləşmiş tədarükəti həyata keçirirlər ki, bu da alıcı kompaniyanın malgöndərənlərə təsirini gücləndirir. Bu o deməkdir ki, təşkilatı satıcılara daha yüksək səviyyəyə malik nisbətən az sayda alıcı kompaniyalarla iş görmək lazım gəlir.

İnternet vasitəsilə tədarükətin. Hazırkı dövrdə istehsal təyinatlı əmtəələrin İnternet vasitəsilə tədarükətinin sürətli artımı müşahidə olunur. Ekstranet vasitəsilə aparılan tədarükətlərin əksəriyyətini XTİ (xidmət, təmir və istismar avadanlıqları) əmtələri təşkil edir. Getdikcə kompaniyalar, o cümlədən, General Electric kompaniyası, bütün xammal və avadanlıq alışıqlarını İnternet vasitəsilə həyata keçirir ki, bu da əməliyyat və əmək məsrəflərinin azalmasına, sifariş və çatdırılma arasındakı müddətin ixtisara və tədarükətin qruplaşdırılmasına imkan verir. İnternet vasitəsilə alışlar malgöndərənlər və alıcılar arasında daha sıx münasibətlərin qurulmasına, həmçinin iri və kiçik malgöndərənlərin imkanlarının (şanslarının) tarazlaşdırılmasına kömək edir. Eyni zamanda, alıcının malgöndərənə bağlılığı zəifləməyə və son nəticədə tədarükətin prosesinin stabilliyinə təhlükə yarada bilər.

Fərdi amillər. İşgüzar tədarükətin prosesinin hər bir iştirakçısı öz yaşına, vəzifəsinə, şəxsiyyət tipinə, mədəniyyət səviyyəsinə, risk etməyə meylliliyinə uyğun olaraq, müəyyən arzu, tərcih (istək) və qavrayışa malikdir. Bundan başqa, tədarükətin üzrə hər bir mütəxəssis fərdi iş tərzinə malik olur. Məsələn, tədarükətin üzrə bir sıra ali təhsilli, gənc mütəxəssis malgöndərəni seçməzdən əvvəl rəqabət apararaq bütün istehsalçıların kompyuter təhlilini aparır. Tez-tez öz malgöndərənlərini bir-birilə qarışdıran mətanətli, sərt oğlanlara da rast gəlmək olar. Bunu başa düşərək, satıcılar tədarükətin mərkəzlərinin müxtəlif üzvləri ilə əməkdaşlığa hərtərəfli hazır olmalıdırlar.

Mədəni amillər. Uzaqgörən satıcılar kompaniyanın məhsulunun satışını təşkil etməyi planlaşdırdıqları hər bir ölkə və ya regionun mədəniyyət və adətlərini öyrənir, təşkilatı alıcılara və onların nümayəndələrinə təsir göstərən mədəniyyət amillərini daha yaxşı başa düşməyə çalışırlar. Xarici partnyorlarla işləyən satıcılar mədəniyyət adətlərini bilməlidirlər, çünki ikitərəfli əməkdaşlıq başdan–başba bu əhəmətlə bağlıdır. Bu günün global bazar şəraitində marketing üzrə mütəxəssislər təkcə dil müxtəlifliyini deyil, həm də bu və ya digər mədəniyyətlər arasındakı oxşarlıq təsdiqlənməyə qədər davam edən müxtəlif adət, etiqad, tərcih (istək) və dəyərləri nəzərə almalıdırlar. Belə ki, bir çox mədəniyyətlər satıcı ilə alıcı arasındakı xoş münasibətləri, əmtəənin təklifinin qiymət və başqa aspektlərindən daha yüksək qiymətləndirirlər. Marketing üzrə mütəxəssislərin başqa mədəniyyətlərdəki görüşmək və hörmətli rəftar formalarını bilməsi (və təcrübədə tətbiq etməsi), həmçinin mədəniyyətdəki müxtəlifliklərə əsaslanan mühakimələrindən uzaq olmaları da çox mühümdür. Bundan başqa, marketing üzrə mütəxəssislər işgüzar insanların başqa mədəniyyətlərdə hansı ünsiyyətə üstünlük verdiklərini, onların vaxtı necə qavradıqlarını, necə qərar qəbul etdiklərini, tədarükətin mərkəzinin işinə təsir göstərə bilən başqa müxtəlifliklər haqqında bilməlidirlər.

İşgüzar istehlakçıların davranışının modelləşdirilməsi

İşgüzar istehlakçılara istehsalçı müəssisələrə aid edilir. Bu istehlakçılar məhsulları şəxsi istehlakları üçün yox, yeni məhsulların istehsalı prosesində istifadə etmək məqsədilə alırlar. Son istehlakçılara nisbətən işgüzar istehlakçıların sayının az olmasına baxmayaraq əmtəə dövriyyəsinin əksəriyyət hissəsi onların payına düşür. Həm də satınalma prosesində satıcı ilə

alıcının şəxsi kontaktı zəruri olduğundan sənaye məhsulları marketinqi daha böyük məbləğdə xərclər tələb edir. Son istehlakçılarla işgüzar istehlakçıların davranışları arasında bir sıra oxşar cəhətlər vardır. Onların da davranışlarına marketinq amilləri: məhsul, qiymət, bölüşdürmə, satışın həvəsləndirilməsi və reklam təsir edir. Bundan başqa, aparılmış tədqiqatların nəticələri göstərir ki, işgüzar istehlakçılar da satınalmalara dair qərarlar qəbul edərkən emosiyaların təsirinə məruz qalırlar, ətalətlidirlər və şəxsiyyətlərarası münasibətləri nəzərə alırlar. İstehlakçı müəssisədə tədarükəti həyata keçirən şəxsin məhsulgöndərən müəssisəyə və ya onun ticarət nümayəndəsinə simpatiyası və ya antipatiyası ola bilər və bu rəqib məhsullar bir-birindən fərqlənmədiyi situasiyalarda məhsulgöndərənlərin seçilməsinə ciddi təsir edə bilər. Lakin, işgüzar istehlakçıların davranışı ilə son istehlakçıların davranışları arasında bir sıra ciddi fərqlər mövcuddur. Bu fərqlər, birinci növbədə, işgüzar istehlakçıların tələbatlarının xarakteri ilə müəyyən edilir. Belə ki, işgüzar istehlakçıların müxtəlif məhsullara tələbatları konkret və məqsədli xarakterə malikdir. Satın alınan məhsulun texniki-istismar parametrlərinə tələb onlardan hazırlanacaq məhsulların xüsusiyyətləri ilə müəyyənləşdirilir. Bu həmin istehlakçıların satınalmalarda maneəvə etmə imkanlarını, tələb edilən material resurslarının başqa növ material resursları ilə əvəz etmə imkanlarını həddən artıq məhdudlaşdırır. Həm də istehlakçı müəssisələr üçün material resurslarının keyfiyyəti və texniki-istismar göstəriciləri birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də, işgüzar istehlakçılar satın alınan məhsulu və məhsulgöndərənləri seçərkən hazır məhsulun parametrlərinə daha çox uyğun gələn məhsula və daha sərfəli müqavilə şərtləri təklif edən məhsulgöndərənlərə üstünlük verirlər. İkincisi, işgüzar təşkilatların tələbatları törəmə xarakteri daşıyır, yəni onların məhsullarına tələbatın həcmi həmin məhsulları istehlak edən son istehlakçıların və digər işgüzar istehlakçıların məhsullarına olan tələbatın həcmi ilə müəyyən edilir. Həmin istehlakçıların məhsullarına tələbatın artması və ya azalması zəncirvari olaraq onların məhsulgöndərənlərinin, yəni məhsulgöndərmə zəncirinin əvvəlki həlqələrində yerləşən müəssisələrin məhsullarına tələbatın artmasına və ya azalmasına gətirib çıxarır. Məsələn, yun liflərə tələbatın həcmi yun parçaya və yun köynəklərə tələbatın həcmindən asılıdır. Həmin məhsulları istehlak edən müəssisələrin məhsullarına tələbatın dəyişməsi yun liflərə tələbatın həcmində dəyişməsinə səbəb olacaqdır. Bununla əlaqədar olaraq, istehlakçı müəssisələr öz məhsullarının birbaşa istehlakçıların tələbatları ilə yanaşı, həm də bu məhsulların birbaşa və aralıq istehlakçıların məhsullarının son istehlakçıların tələbatlarını və davranışını da öyrənməlidirlər. Üçüncüsü, işgüzar istehlakçıların davranışına, xüsusən də texnologiya və texniki cəhətdən mürəkkəb, xüsusi quraşdırma və satış sonrası xidmət tələb edən avadanlıqlar və digər texniki məhsullar alan istehlakçıların davranışına məhsulgöndərənlərin etibarlılığı, onların müqavilə şərtlərinə əməl etməsi, göstərdikləri xidmətlərin növləri və keyfiyyəti də ciddi təsir edir. Buna görə də, məhsulgöndərən müəssisələr bu istehlakçılara rəqiblərinə nisbətən yüksək servis xidməti təşkil etməli, satışın kompleksliliyi və kompensasiyalılığını təmin etməli, faizsiz kreditlər və reklam sahəsində əməkdaşlıq təklif etməli, məhsulgöndərmə müqavilələrinin şərtlərinə ciddi əməl etməli və bu işi daima təkmilləşdirməlidirlər. Dördüncüsü, istehlakçı müəssisələrin tələbatları konkret və məqsədli xarakter daşdığından onların tələbinin həcmi qeyri-elastikdir, yəni bu istehlakçılar qiymət dəyişməsinə həssas deyillər, qiymətin dəyişməsinə uyğun olaraq onların tələbatlarının həcmi dəyişmir və ya hiss edilməyəcək dərəcədə dəyişir.

İşgüzar istehlakçıların davranışına təsir edən ikinci qrup amillər müəssisələrin xüsusiyyəti ilə əlaqədar olan amillərdir. Bu amillərə

- a) işgüzar istehlakçıların böyük həcmdə məhsul istehlak etməsi,
- b) onların sayının az olması,
- c) coğrafi ərazicə sıx yerləşməsi,
- ç) alıcıların və satıcıların peşəkar olması
- d) satınalma qərarlarının kollegial qəbul edilməsi aiddir.

Agricultural Sciences

Plant protection in the wetlands of Kolkheti Lowland

O. Kharashvili

Candidate of Agricultural Sciences, Academic Doctor, Senior Research Fellow at the Tsothe Mirtskhulava Water Management Institute, Georgian Technical University, Associate Professor at the Faculty of Agricultural Sciences and Biosystems Engineering of the same institute.

Tinatin Gogishvili

Candidate of Agricultural Sciences, Academic Doctor, Associate Professor at the Faculty of Agricultural Sciences and Biosystems Engineering of the Georgian Technical University.

L. Baidauri

Candidate of Agricultural Sciences, Academic Doctor, Associate Professor of the Faculty of Agricultural Sciences and Biosystems Engineering, Georgian Technical University

Tinatin Darsavelidze

Doctor of Agricultural Sciences, Professor at the Faculty of Agricultural Sciences and Biosystems Engineering, Georgian Technical University.

S. Zalishvili

Master of Science, Faculty of Agricultural Sciences and Biosystems Engineering, Georgian Technical University.

P. Lortkipanidze

Academic Doctor, Research Fellow, the Tsothe Mirtskhulava Water Management Institute, Georgian Technical University.

L. Toklikishvili

Researcher at the Tsothe Mirtskhulava Water Management Institute, Georgian Technical University.

N. Sukhishvili

Candidate of Agricultural Sciences, Academic Doctor, Associate Professor of the Faculty of Technical Agrarian Sciences and Biosystems Engineering of the Georgian University

L.Giorgaze

Doctorant, Research Fellow, the Tsothe Mirtskhulava Water Management Institute, Georgian Technical University

Summary

The conceptual vision of our future academic activities is to use important innovations in the field of plant protection on a global scale. In particular, the development of environmentally safe measures against pests on wetlands is at the forefront. On dried wetlands, pests cause great damage, both in terms of crop reduction and deterioration of quality. Depending on the type of plant damage, there are specialized and omnivorous pests that damage various plant organs. Basically, highly toxic chemical pesticides of various groups are used against pests all over the world, including the swampy Kolkheti lowland, which have many negative characteristics: pollute the environment, soil, air, water. They decrease the number of beneficial organisms to a minimum. Therefore, chemical means should be used only in cases of extreme necessity. Plant

protection measures should be used in cases where the number of pests exceeds the economic limit of harmfulness.

Our vision consists the inclusion of new laboratory-developed, less toxic drugs in plant protection systems and the establishment of optimal regulations for their use.

Keywords: wetlands, swamps , helophytes, drained wetlands, pesticides, peaty, peat-free soil, harmful organisms, natural resources, economic limit. Less toxic preparations.

Introduction

A special type of land surface is a swamp, which is characterized by different types of plants, peaty or peat-free soil with constant moisture. In swamps, marsh plants - helophytes - are mainly found. Constant moisture contributes to the spread of marsh plants, which can live neither in deep water, nor on dry land.

On February 2, 1971, after the convention held in Ramsar (Iran), the area has grown and today it includes 138 countries, which Georgia joined in 1996. Today, up to 1,366 wetlands have been declared Ramsar sites, with a total area of more than 119.6 million hectares.

Swamps occupy more than 225 thousand hectares on Kolkheti lowland. Smaller swamps are also widespread in the volcanic mountains of Javakheti (Vachhani, Achala, Chanchala, Madatapi, Sulda, etc.) and in other municipalities of Georgia.

Pic. 1. Kolkheti lowland

In XX century, the negative impact of human economic activity on the swamps and marshy lands of Kolkheti significantly increased. It is an important fact that in order to obtain arable land, pastures and hayfields by the population, swamps were drained in a vast area of the lowland, swampy and moist Kolkhetian forests were cut down. As a result, the natural ecosystems of moist Kolkhetian forests in the central, eastern part of the lowland were completely destroyed. The swamp turtle and Central Asian newts became extinct. The number of migratory and wintering birds has decreased.

The western coastal peat-marsh surface of Kolkheti Lowland has been subjected to anthropogenic impact, where numerous canals for various purposes have been constructed, a significant part of the wetlands located adjacent to the coastal marshes has been cleared, and the winding riverbeds have been straightened. The protection of Lake Paliastomi, which has been transformed as a result of human intervention, is a matter of national importance.

Pic .2. Kolkhetian forests, swamps

Pic . 3 Kolkhetian wetlands

Pic 5 . Integrated management of the plant protection

Plant protection is a complex field that includes plant pests, diseases and measures to combat them. Plant protection in organic farming involves not only replacing chemical agents with biological agents, but also a different approach to the fighting methods itself. In organic farming, the main thing is not to fight plant diseases or pests, but to take measures that will prevent the widespread of pests and diseases.

Protective measures should be implemented based on the integration of all methods and means. In this regard, a large role should also be given to technological measures. First of all, genetically resistant varieties, phytosanitary requirements for seed material, should be used slowly, and it is necessary to increase the use of biological means in an integrated system of protection.

In this regard, the vast experience, study, and implementation in practice of relevant organizations will greatly contribute to making a profit and reversing the negative impact on human health.

At the same time, natural resources will be preserved and the competitiveness of Georgian agricultural products will be increased in many ways.

Main part

During pest control measures, special attention should be paid to the effectiveness of pesticides. A distinction is made between biological and technical effectiveness, which refers to the use of pest control measures in field conditions, during which the effect of pests is reduced. This is the result of agricultural effectiveness while using pesticides, which is expressed in the quality indicators of agricultural products, and the economic effectiveness of the use of pesticides, which refers to all costs of pesticides used during pest control.

Radical measures have been taken around the world to decrease the amount of toxic chemicals, and in some cases, for example, in the production of agricultural products that are used in their raw form, they are not used at all.

In various countries, agricultural producers are given subsidies for the production of ecologically clean products. It should also be noted that in Germany, France, Sweden, Austria and various European countries, the emphasis is on the ecological efficiency of plant protection and increasing soil fertility, this way, a biological system of agricultural management is implemented. Plant extracts and essential oils are used to combat pests and diseases, and green manures and biohumus are used as feed.

It's worth to mention, that despite the success of crop protection, according to some estimated figures, approximately 30 percent of crops are lost due to pests and diseases. Environmentally safe methods of plant protection include physical, mechanical, and biological methods, although they have lost their relevance in large agricultural formations where pesticides are used. The biological method is especially effective in indoor plants.

In European countries, biological methods of plant protection are used in so-called organic farming, and farmers who engage in organic production are called organic farmers.

Pic 6. Ecological agricultural products on dry soils

Experience has shown that biological methods of plant protection are significantly more effective and cheaper than chemical methods, which can be used in both annual and perennial crops. Based on our research, we should note that the biolization of plants, which will allow us to reduce pesticide use, losses, and most importantly, improve agricultural efficiency and the ecological situation, will have a positive impact on human health and the standard of living of people.

Conclusion

The Kolkheti swamps have significant scientific importance. Its swamp landscapes contain rich and interesting biogeographical and paleogeographical material, which allows us to determine the peculiarities of the flora of Kolkheti today, its composition, development history, climate variability

and the nature of sea level fluctuations in the recent geological past. The protection of the Kolkheti swamps and wetlands allows us to get acquainted with the swamp landscapes, to realize that the preservation of these landscapes should be considered as a novelty, optimal combined mixtures of pesticides, which provide a reduction in the risk of the emergence of resistant forms by pests.

In addition, in the case of a synergistic effect, the effectiveness of pesticides increases, which allows us to reduce their consumption rates as well as the rates in the wetlands of the Kolkheti Lowland, which will reduce the average ecological load of pesticides.

Alternative means will take a large place in our activities - for example, the use of safe biological preparations and entomophages. At the same time, it is important to create conditions suitable for the development of entomophages in natural conditions. In particular, sowing crops on which these organisms will multiply more intensively. The improvement and use of agrotechnical and biotechnical measures is relevant.

An important innovation is the use of mathematical modeling on wetlands to solve plant protection problems, which allows us to determine in advance optimal schemes of plant protection measures and make predictions about the development, spread and harmfulness of the pests.

In recent years, an important innovation in many countries around the world has been the use of bio-farming systems for plant protection, which involves the use of safe measures for the care and cultivation of various crops, including the use of both plant protection and organic fertilizers. It is the duty of society to take into account the current recommendations and instructions for plant protection.

Used literature:

1. G.Aleksidze "Plant protection" Tbilisi, 2014 (p. 313)
2. Integrated Guide for the Plant Pest Management
3. Batiashvili I, Dekanoidze G. Entomology. Publishing House "Education", Tbilisi, 1974..505p. GTU Central Library. 632.7(02)/1 2019.p.45
4. Танский В.И. – Применение анализа регрессии для оценки, вредности насекомых. Бюллетен ВИЗР, 1983, №23, ст. 42-51.
5. O. Kharashvili, E. Kechkhoshvili - Drainage Practicum. Georgian Technical University UAC 631.62 ISBN 978-9941-28-576-9 <https://publishhouse.gtu.ge> › post. 2020 year.
6. O. Kharashvili, I. Iremashvili, T. Akhaladze, L. Giorgadze - Development of skills in the use of irrigation and drainage systems. Digital textbook. 2024 year <https://lms.geoskills.ge/course/view.php?id=54>
7. K. Rokva, O. Kharashvili - Environmental Safety and Land Reclamation. Publishing House Publishing House "Universal" Tbilisi. 01806 A. Politkostava St. 4 Gamomcemloba universali@gmail.com ISBN 978-9941-8-6542-8. 2024 year.
8. O. Kharashvili, M. Vartanov, Sh. Kupreishvili - Economic efficiency of rational use of irrigation water for sustainable development of mountain regions. Publisher: Ind. entrepreneur Gocha Dalakishvili; E-mail: gocha.dalakishvili@yahoo.com ISBN 978-9941-8-4258- 0UDC (UAC)-626628.38. 2023 year.
9. O. Kharashvili, D. Gubeladze - Agricultural Hydromelioration. Publisher: Ind. Entrepreneur Gocha Dalakishvili, E-mail: gocha.dalakishvili@yahoo.com ISBN 978-9941-8-2230-8 UDC UAC 631.6./G-921. 2020 year.
10. www.ramsar.org).

Geographic Sciences

ЭКОЛОГО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СИНЬЦЗЯНСКОЙ АВТОНОМНОЙ ПРОВИНЦИИ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Махлуга Юсифова

к.б.н., доцент, Бакинский Государственный Университет, Кафедра Географическая экология, Баку, Азербайджан

Чжэн Синьюй

Бакинский Государственный Университет, Кафедра Географическая экология, Баку, Азербайджан

Абстракт

В статье дается краткое эколого-географическая характеристика Синьцзянской Автономной Провинции Китайской Народной Республики, где рассматриваются географическое положение, рельеф и геологическое строение, климат, гидрологическая сеть, почвенный и растительный покров, а также основные экологические проблемы исследуемой территории.

Ключевые слова: Синьцзянь, климат, почвы, пустыни, альпийские луга.

Географическое положение и территория Синьцзяна. Синьцзян-Уйгурский Автономная Провинция расположен в северо-западной части Китайской Народной Республики, с востока и юга он граничит с провинциями Ганьсу, Цинхай и Тибет. Прилегающая территория граничит с 8 странами. Исторически это был важный участок "Шелкового пути", а теперь он стал необходимым местом для второго Евразийского континентального моста **Ошибка! Источник ссылки не найден.** Стратегическое расположение очень важно.

Синьцзян расположен в центре Евразии, в окружении высоких гор и плато, таких как Алтай, Памир, Каракорум, Куньлунь и Алшань. Тяньшань находится в центре, разделяя Синьцзян на две части: северную и южную. Южным Синьцзяном принято называть районы к югу от Тяньшаня, Северным Синьцзяном - к северу от Тяньшаня, а Восточным Синьцзяном - районы Турфан и Хами **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

Самая западная точка Синьцзян-Уйгурского автономного района (далее именуемого "Новый") находится к западу от перевала Узибели в округе Актао, на 73°20'41" восточной долготы; самая восточная точка находится к востоку от перекрестка между городом Хами и восточной частью округа Йигу, с 96°25' восточной долготы; самая северная точка находится к северу от пика Юйи в северном округе Бурджин, на 49°10'45" северной широте; самая южная точка - устье горы Конгшань в южном округе Хэтянь, на 34°15' северной широте. Синьцзян имеет максимальную протяженность 2000 км с востока на запад и 1650 км с севера на юг, его площадь составляет около 166×10⁴ км², что составляет около 1/6 от общей площади страны. Это самая большая провинция Китая.

Синьцзян граничит с 8 странами, а именно Монголией, Россией, Казахстаном, Кыргызстаном, Таджикистаном, Афганистаном, Пакистаном и Индией. Общая протяженность

границы составляет около 5649 км, что составляет около 1/4 от общей протяженности сухопутной границы Китая. Это провинция с самой протяженной сухопутной границей в мире
Ошибка! Источник ссылки не найден..

Геологическое строение и рельеф Синьцзяна. В настоящее время различные школы по-разному понимают разделение тектонических единиц в Синьцзяне. Согласно теории "прогибающейся платформы", она делится на шесть тектонических единиц, таких как Алтайская складчатая система, Джунгарская складчатая система, Тяньшаньская складчатая система, Таримская платформа, Куньлуньская складчатая система и складчатая система Сонгпан-Ганзи. Из-за сложного геологического строения Синьцзяна и значительных региональных климатических различий существует множество типов рельефа, таких как тектонический, ветровой и песчаный, водный, лессовый, ледниковый, вулканический и лавовый и т.д., которые легко доступны.

Существует 220 основных и второстепенных типов рельефа. Можно сказать, что помимо прибрежных форм рельефа, основные типы рельефа в нашей стране можно увидеть в Синьцзяне. Среди множества типов рельефа наиболее развиты ветровые и песчаные формы, а ландшафты уникальны. Синьцзян отличается разнообразием форм рельефа и множеством типов местности. Тяньшань расположен в центральной части Синьцзяна, с Алтайскими горами на севере и горами Куньлунь на юге. Джунгарская котловина и Таримская котловина, расположенные между тремя великими горными системами, составляют основные очертания рельефа "трех гор, зажатых между двумя котловинами"
Ошибка! Источник ссылки не найден..

Синьцзян расположен во внутренних сухих и экстремально засушливых районах КНР. Здесь много пустынь, таких как пустыня Такла-Макан, пустыня Гюльбандонгут, пустыня Кумтаг, пустыня Талмоху, пустыня Акбелькум, пустыня Мартазинин и пустыня Кумукури. С древних времен образование пустыни Синьцзян было результатом сочетания множества причин, но существует два основных типа факторов: природные и антропогенные. Природные факторы накладываются на антропогенные, что усугубляет процесс опустынивания земель. К природным факторам относятся сухой климат, сухая почва, скудная растительность, грубые поверхностные материалы и частое образование песка (ветер является движущей силой опустынивания земель). Антропогенный фактор обусловлен непрерывным ростом численности населения и широким распространением экстенсивных хищнических примитивных методов хозяйствования, таких как беспорядочная рекультивация, нерациональное животноводство и неразборчивая вырубка леса, которые привели к уничтожению растительности и быстрому развитию опустынивания.

Климат. Климат здесь сухой и ветреный, с небольшим количеством осадков. Синьцзян находится далеко от океана, а влажный воздух Тихого и Индийского океанов перекрыт высокими горами и труднодоступен. Только часть холода и влаги из Северного Ледовитого и Атлантического океанов поступает через западные горные перевалы в Северный Синьцзян, поэтому весь регион сухой и дождливый, а зима холодная. Он относится к типичному умеренно-континентальному климату. Существует три основных фактора, влияющих на формирование климата Синьцзяна: географические условия, солнечная радиация и атмосферная циркуляция, которые ограничивают и влияют друг на друга. Среднегодовое количество осадков в Синьцзяне на протяжении многих лет составляет 145 мм, что составляет лишь 23% от среднегодового количества осадков по стране, составляющего 630 мм; испарение составляет около 2000-2500 мм, а сухость - около 4-16%. Сильные ветры (то есть ветры ≥ 8 баллов) являются основными сельскохозяйственными метеорологическими бедствиями в Синьцзяне. Северо-западный Северный Синьцзян, Восточный Синьцзян и восточно-южный Синьцзян являются наиболее опасными районами сильных ветров. Количество дней песчаных бурь в бассейне реки Тарим, как правило, превышает 30 дней; в

большинстве районов Северного и Восточного Синьцзяна они обычно длятся менее 20 дней. **Ошибка! Источник ссылки не найден..**

Гидрология. Водные ресурсы скудны, а пространственно-временное распределение неравномерно. Синьцзян- типичный район с внутренним водотоком. За исключением реки Иртыш, впадающей в Северный Ледовитый океан, остальные реки заполнены внутренними озерами или исчезают в пустыне. Эти озера в основном находятся во внутренних водоемах с высоким содержанием соли. Высокогорные ледники и снежный покров широко распространены и богаты запасами, которые являются основным источником питания большинства рек. В Синьцзяне насчитывается в общей сложности 570 больших и малых рек, в том числе 337 в Северном Синьцзяне, 89 в Восточном Синьцзяне и 144 в Южном Синьцзяне. **Ошибка! Источник ссылки не найден..** Реки в Синьцзяне имеют очевидные гидрологические характеристики засушливых районов. В Синьцзяне много озер площадью 5889 км², из которых 226 имеют площадь менее 1 км², 41- более 1 км² и 9- более 100 км². Здесь есть 4 озера площадью более 500 км², а именно озеро Бостенг, озеро Эбби, озеро Улунгу и озеро Аяккуму, из которых самое большое озеро Бостенг занимает площадь 1013,22 км².

Подавляющее большинство озер в Синьцзяне - это озера Вэйлу, и они являются озерами с морской водой или солеными озерами. Объем поверхностного стока воды в Синьцзяне составляет 88,4 миллиарда м³. На его долю приходится всего 3% стока воды в стране. Существует более 25 миллиардов кубометров воды, которые в настоящее время не могут быть использованы. В настоящее время потребление воды в Урумчи на душу населения составляет всего более 760 м³, что является самым низким показателем в стране. Согласно средней глубине стока, Северный Синьцзян в 2,7 раза больше Южного Синьцзяна, а согласно фактическому количеству воды, которое можно использовать, Северный Синьцзян на 1/4 больше Южного Синьцзяна. Летом (июнь-август) в реках Синьцзяна наблюдается высокая концентрация воды, причем на Северный Синьцзян приходится 40-50%, а на Южный Синьцзян - 60-80%. Неравномерное распределение водных ресурсов во времени и пространстве привело к ранней весне, летним наводнениям, осеннему дефициту и засушливой зиме.

Растительный покров. Растительность здесь скудная, а распространение пустынное. Синьцзян занимает обширную территорию с высокими горами, холмами, равнинами, низменностями, Гоби и пустынями, образуя разнообразную среду обитания для распространения растений. От подножия горы до пустыни она относится к равнинной растительности, которая относительно редка; от подножия горы до линии снегов она относится к горной растительности с очевидными вертикальными различиями. Уровень покрытия растительностью всей территории невелик и составляет всего 4,06%. Из-за разной высоты горных районов гидротермальные условия значительно изменились, и вертикальное распределение растительности очевидно. Из-за влияния пустынных местообитаний распределение растительности на равнинной территории варьируется в зависимости от водно-солевого состава почвы. Естественная растительность Синьцзяна делится на 16 типов: альпийская подушкообразная растительность; альпийские и субальпийские луговые уголья; альпийские и субальпийские пустынные луга; горные леса, лесные луга с травянистой растительностью; горные влажные луга; горные луга; невысокие холмы и полупустыни; горные гравийные пустыни; равнинная кустарниковая растительность пустынь; луговая растительность опустынивания; равнинный пустынный лес; луговая травянистая растительность; болотная травянистая растительность; сухая болотно-пустынная луговая растительность; засоленная пустынная растительность; песчаная пустынная растительность.

Почвенный покров. В Синьцзяне встречаются множество почвенных типов, и пустынные почвы широко распространены. Почва Синьцзяна в основном состоит из серо-

коричневой почвы, черноземно-карбонатной почвы, каштановой карбонатной почвы, коричневой карбонатной почвы, сероземно-карбонатной почвы, серо-коричневой пустынной почвы, коричневой пустынной почвы, потрескавшейся почвы, песчаной почвы, солончаки, пустынной засоленной почвы, луговой почвы, лесной орошаемой луговой почвы, болотная почва, торфяная почва, рисовая почва, орошаемая иловая почва, орошаемая пустынная почва, свежееотложенная почва, альпийская холодная пустынная почва, альпийская пустынная почва, альпийская луговая почва, субальпийская луговая почва, субальпийская луговая почва, бурая хвойная лесная почва, серая лесная почва, каменистая почва и грубые почвы, среди которых наиболее обширными являются песчаные почвы и почвы пустынь. Площадь песчаной почвы Синьцзяна составляет 3 718,86 ×10 кв. м, что составляет 22,52% площади территории, и это почва с самой большой площадью распространения в Синьцзяне. В основном он распространен в пустыне Такла-Макан в бассейне реки Тарим и пустыне Гюльбантонгут в бассейне реки Джунгар. Содержание органических веществ в ветряной песчаной почве обычно составляет 0,2-0,6%.

Пустынные почвы Синьцзяна составляют 19,24% от общей площади территории. Почва пустыни включает в себя три типа почв: серую почву пустыни, серо-коричневую почву пустыни и коричневую почву пустыни.

За исключением нескольких горных районов, таких как Тяньшань и Горный Алтай, растительный покров обширных территорий Синьцзяна прост и представлен небольшим количеством видов. Общее количество растений в пустыне Гюльбантонгут составляет всего около 200 видов, а на южной окраине Таримской котловины - не более 100 видов. Площадь лесов Синьцзяна составляет около 26 миллионов га, что составляет всего 1,03% от общей площади суши. Пустыня Гоби в Синьцзяне занимает площадь в 1,023 млн км², что составляет 62% территории страны.

Из 87 уездов и городов Синьцзяна в 53 уездах и городах распространены пустыни. Засоленно-щелочная почва составляет 37% почвы на пустошах Синьцзяна. Засоленные пахотные земли составляют 1/3 площади пахотных земель. Плодородие почв низкое. Согласно данным почвенной переписи 56 округов, содержание органического вещества в почве на всей территории составляет в среднем 1,09%, и в ней наблюдается дефицит фосфора и азота.

Экологическое состояние. Экология хрупка, и в сельском хозяйстве происходит много стихийных бедствий. Площадь орошаемых оазисов в Синьцзяне составляет всего 5,87 км², что составляет лишь 3,57% площади суши. Все оазисы окружены пустынями, и в некоторые из них время от времени вторгаются песчаные дюны. В настоящее время переходная зона между оазисами и пустынями разрушена, а некоторые из них больше не существуют. Оазисы непосредственно подвержены вторжению пустынного песка и "волнам жары" (летом). Сельскохозяйственное производство в большинстве оазисов сталкивается с серьезной проблемой "ранней засухи и песка весной и летом, наводнений и заболачивания летом и осенью, низких температур и заморозков осенью и зимой, а также частых опасностей, связанных с засолением и солонцеватостью в пустыне". Обширные пастбища деградируют из-за перегрузки и чрезмерного выпаса скота, а в горных районах низкого и среднего уровня также более заметно явление эрозии почв, сопровождающееся оползнями. Водно-болотные угодья сократились, и площадь водно-болотных угодий в Синьцзяне сократилась с 280х104 км² в начале образования Нового Китая до нынешних 148х104 км², то есть почти вдвое [7]. Из-за частой хозяйственной деятельности человека она вторглась в среду обитания диких животных, а неограниченная охота привела к тому, что выживание животных оказалось под угрозой. В настоящее время в Синьцзяне насчитывается 83 вида животных, которые были занесены в "Красную книгу находящихся под угрозой исчезновения животных Китая", что составляет около 15,4% всех видов животных, находящихся под угрозой исчезновения в

стране, из которых 24 занесены в список крайне опасных.

Литература.

1. Le Jianjiang. From the Western Trade Channel to Central Asia [J]. Business Manager, 2006, (10): 62-63.
2. Chen Huan. Research on the Construction of "Harmonious" Xinjiang [D]. Shaanxi., 2012: Xi'an University of Science and Technology, DOI: 10.7666/d.d223756
3. Hou Jiannan. Research on the Spatial Pattern and Coordinated Development of Xinjiang Tourism [D]. Central China Normal University, 2020. DOI: 10.27159/d.cnki.ghzsu.2020. 004186.
4. Cui Xianyong, Haiying. A brief analysis of the material level of Xinjiang Uygur ecological culture [J]. Journal of Xinjiang Normal University (Philosophy and Social Sciences Edition), 2005, 26(3): 57-61
5. Aban. Maolitihan. On the sustainable development of poverty-stricken areas in Xinjiang [J]. Xinjiang Agricultural Reclamation Economy, 2007(10): 48-57
6. Zhu Fang. Social vulnerability assessment of natural disasters in Xinjiang [D]. Chongqing., 2011: Chongqing Normal University,
7. Sun Yuanfang. The role positioning of Xinjiang local government in supporting vulnerable groups [D]. Xinjiang: Xinjiang University, 2007. DOI: 10.7666/d.Y1098551.

Psychological Sciences

ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ РИСКИ У ПИЛОТОВ: ПРИЧИНЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И МЕТОДЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Мырзалиева Б.Б.

Магистр социальных наук по специальности психология, АО «Академия гражданской авиации», г. Алматы, Казахстан

Аннотация

В статье анализируются основные факторы, вызывающие стресс у летчиков, влияющие на их психоэмоциональное состояние и профессиональную деятельность. Также рассматриваются методы психологической подготовки, направленные на снижение уровня стресса, повышение устойчивости к экстремальным ситуациям и обеспечение безопасности полетов. Даны рекомендации по внедрению эффективных стратегий управления стрессом в систему подготовки летчиков.

Ключевые слова: стресс, пилоты, безопасность полетов, психоэмоциональное состояние, методы управления стрессом, когнитивно-поведенческая терапия.

Myrzaliyeva B.B.

Master of Social Sciences in Psychology
JSC "Academy of Civil Aviation,"
Almaty, Kazakhstan

PSYCHOEMOTIONAL RISKS IN PILOTS: CAUSES, CONSEQUENCES, AND METHODS OF OVERCOMING THEM

Abstract

The article analyzes the main factors causing stress in pilots, affecting their psycho-emotional state and professional activity. It also discusses methods of psychological training aimed at reducing stress levels, increasing resistance to extreme situations and ensuring flight safety. Recommendations are given for the implementation of effective stress management strategies in the pilot training system.

Keywords: stress, pilots, flight safety, psycho-emotional state, stress management methods, cognitive behavioral therapy.

Введение

Профессия пилота требует высокой стрессоустойчивости, умению принимать правильное решение в экстремальных ситуациях, также высокой концентрации внимания. Изучение стресса в профессии пилота является крайне важной, так-как от психоэмоционального состояния пилотов напрямую зависит безопасность полетов.

Цель: выявление основных причин и источников стресса у пилотов, и определить их последствия для психоэмоционального состояния пилотов. Порекомендовать эффективные методы управления стрессом.

Основные источники стресса у пилотов

Стресс у пилотов обусловлен как внешними, так и внутренними факторами. Можно выделить следующие причины возникновения стресса:

- 1) высока ответственность за безопасность полетов и жизнь пассажиров и экипажа. Это приводит к постоянному психологическому давлению;
- 2) экстремальные условия работы, т.е. смена часовых поясов, длительные полеты, ночные рейсы, что является часто встречающимся явлением в сфере авиации;
- 3) чрезвычайные ситуации, аварийные ситуации, технические проблемы и неопределённость требуют от пилотов мгновенной реакции, высокой концентрации и умения принимать правильное решение;
- 4) нарушение биоритмов – нарушение сна со сменой часовых поясов, приводит к физической и эмоциональной усталости.

Исследование Смирнова А.В. 2019 года показывает, что 78% пилотов отмечают, что регулярные ночные полеты влияют на психоэмоциональное состояние пилотов негативно.

Хронический стресс- реакция организма на длительное пребывание в неблагоприятных условиях, что может вызывать серьезные последствия для здоровья пилотов. Повышенный уровень тревожности может снижать когнитивные способности, способность к принятию быстрого решения. Нарушение внимания, памяти, интеллектуальных способностей, мышления значительно увеличивает риск ошибок. Физическое истощение, как хроническая усталость и нарушение сна может привести к профессиональному выгоранию.

Лазарус Р.С. отмечает, что хронический стресс увеличивает вероятность ошибок во время полета на 35%. Этот показатель подтверждает необходимость разработки эффективных методов управления стрессом.

Для минимизации стресса у пилотов необходимо использовать комплексный подход, включающий теоретические и практические методы.

Психологическое сопровождение пилотов включает:

- 1) психологическая подготовка: специальные тренинги, направленные на развитие устойчивости к стрессу, которые помогают пилотам эффективно справляться с экстремальными ситуациями;
- 2) техники релаксации: дыхательные упражнения и медитации, прогрессивная мышечная релаксация способствует восстановлению психоэмоционального равновесия пилотов;
- 3) когнитивно-поведенческая терапия (КПТ), также является эффективным методом снижения уровня тревожности у пилотов, которая позволяет пилотам осознать и изменить негативные мысли и реакции на стрессовые ситуации;
- 4) регулярные консультации и беседы с психологом, мониторинг уровня стресса позволяют своевременно выявлять и устранять проблемы.

Заключение

Стресс является неотъемлемой частью работы пилотов, тем самым, значимой проблемой, влияющей на безопасность полетов. Для снижения профессиональных рисков во время полета, необходимо разработать и внедрить эффективные программы психологической подготовки пилотов, регулярно мониторить уровень стресса у пилотов, также проводить индивидуальные консультации. Эти меры помогут снизить уровень стресса, повысить устойчивость к большим нагрузкам, что может повысить безопасность полетов.

Список литературы

1. Ганнушкина Н.А. Методы управления стрессом в авиации. Казань: Казанский университет, 2021. – 198 с.
2. Лазарус Р.С. Стресс и адаптация: Теория и практика. М.: Психология, 2020. – 256 с.
3. Смирнов А.В. Психология авиационной деятельности. СПб.: Питер, 2019. – 320 с.

© Мырзалиева Б.Б., 2024

СТРЕСС И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛОВ В УСЛОВИЯХ ВЫСОКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Мырзалиева Б.Б.

Магистр социальных наук по специальности психология, АО «Академия гражданской авиации», г. Алматы, Казахстан

Аннотация

В данной статье рассматриваются факторы, влияющие на уровень стресса в профессиях с высокой ответственностью, влияние стресса на психоэмоциональное состояние работников и стресс-менеджмент. Были приведены примеры из профессиональной деятельности врачей, пилотов и спасательной группы. Предложены рекомендации по эффективному снижению уровня стресса и внедрению программ психологической поддержки в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: стресс, психоэмоциональное состояние, профессиональная деятельность, высокая ответственность, методы управления стрессом.

Myrzaliyeva B.B.

Master of Social Sciences in Psychology
JSC “Academy of Civil Aviation,”
Almaty, Kazakhstan

STRESS AND ITS IMPACT ON THE PSYCHOEMOTIONAL STATE OF PROFESSIONALS IN HIGH-RESPONSIBILITY FIELDS

Abstract

This article examines factors influencing stress levels in highly responsible professions, the impact of stress on the psycho-emotional state of workers, and stress management. Examples from the professional activities of doctors, pilots, and rescue teams were given. Recommendations for effectively reducing stress levels and implementing psychological support programs in professional activities were proposed.

Keywords: stress, psychoemotional state, professional activities, high responsibility, stress management methods.

Введение

Стресс — это естественная реакция организма на внешние и внутренние факторы. Можно отметить дистресс — отрицательное воздействие на организм и эустресс — положительное воздействие на организм. В условиях профессиональной деятельности он также может проявляться как в позитивном, так и в негативном контексте. Особое внимание необходимо уделить стрессу в профессиях с высокой степенью ответственности, как профессия врача, пилота, спасателя, где не допустима ошибка.

Целью исследования является, изучение влияния стресса на психоэмоциональное состояние работников в профессиях с высокой степенью ответственности и дать эффективные рекомендации и методы управления стрессом.

Задачи исследования:

- 1) изучение основных источников стресса в профессиях с высокой степенью ответственности;
- 2) изучение влияния стресса на психоэмоциональное состояние работников;
- 3) рекомендация методов управления стрессом и предотвращение негативных последствий стресса.

Факторы стресса в профессиях с высокой ответственностью.

Работа в условиях высокой ответственности часто сопровождается множеством стрессовых факторов. Основными источниками стресса в профессиональной деятельности являются:

- 1) высокие профессиональные требования;
- 2) ситуации неопределенности;
- 3) физическая и эмоциональная усталость.

Пилоты авиации обязаны проходить регулярные тренировки и проверки для поддержки высокого уровня профессионализма, а врачи несут ответственность за жизнь пациентов. В чрезвычайных ситуациях, таких как аварийные ситуации, профессионалы часто сталкиваются с недостатком времени и информации для принятия решений. Также причиной увеличения стресса может послужить отсутствие полноценного отдыха, ночные дежурства и смены.

Исследование Смирнова 2018 года показывает, что около 68% пилотов и 72% врачей испытывают хронический стресс под воздействием длительного нахождения в неблагоприятных условиях, что может вызывать профессиональное выгорание.

Длительное воздействие стресса может вызывать:

- 1) психологическое расстройство, как депрессия и тревожное расстройство;
- 2) снижение когнитивных способностей, как внимание, память, мышление, восприятие, интеллект. Ухудшение когнитивных способностей негативно влияет на качество работы;
- 3) риск развития физического заболевания: хронический стресс увеличивает риск гипертонии и сердечно-сосудистых заболеваний.

Исследование Ганнушкина Н.А. показывает, что профессионалы с высоким уровнем стресса в 1,5 раза чаще сталкиваются с психосоматическими расстройствами.

Существует ряд методов управления стрессом:

- 1) когнитивное-поведенческая терапия, для выявления и понимания негативных мыслей, которые вызывают стресс; обучения техникам релаксации, управления временем и планирования задач;
- 2) индивидуальные консультации с психологами, что позволяют разработать стратегии преодоления стресса;
- 3) медитация, дыхательные упражнения и прогрессивная мышечная релаксация, для снижения уровня тревожности;
- 4) физическая активность, способствует выработать эндорфины, что улучшает общее состояние;
- 5) оптимизация графика работы и обеспечение полноценного отдыха;
- 6) внедрение тренингов для повышения стрессоустойчивости сотрудников.

Вышеперечисленные методы успешно применяются в сфере авиации, где пилоты регулярно проходят психологические тренинги, направленные на снижение уровня стресса.

Таким образом, стресс является неотъемлемой частью профессиональной деятельности в сферах с высокой степенью ответственности, которое влияет на психоэмоциональное состояние работников, как позитивно, так и негативно. Для минимизации негативных последствий стресса важно: разработать и внедрить программы психологической поддержки; обеспечить регулярные тренинги и консультации; создать комфортные условия труда. Эффективное управление стрессом способствует сохранению психологического и физиологического здоровья работников и повышению качества их профессиональной деятельности.

Список использованной литературы

1. Смирнов А.В. Методы управления стрессом в профессиональной деятельности. — Казань: Казанский университет, 2018. — 198 с.
2. Ганнушкина Н.А. Психология стресса: учебное пособие. — М.: Наука, 2019. — 256 с.
3. Лазарус Р.С. Стресс, оценка и копинг. — СПб.: Питер, 2020. — 320 с.

© Мырзалиева Б.Б., 2024

Philological Sciences

Genre differentiation of Agatha Christie's short stories

Zhanarka Ibrayeva

Department of Russian Language and Literature, Abai Kazakh National Pedagogical University, 050010, 13 Dostyk Ave., Almaty, Republic of Kazakhstan

Gibatdat Orynkhanova

Department of Russian Language and Literature, Kazakh National Women's Teacher Training University, 050000, 99 Ayteke bi Str., Almaty, Republic of Kazakhstan

Zhanar Zhardamaliyeva

Project Management Institute, Satbayev University, 050013, 22A Satpaev Str., Almaty, Republic of Kazakhstan

Gulmira Karimova

Department of Kazakh Language and Literature named after Academician S.S. Kirabayev, Abai Kazakh National Pedagogical University, 050010, 13 Dostyk Ave., Almaty, Republic of Kazakhstan

Zhaina Kassymova

Department of Russian Language and Literature, Abai Kazakh National Pedagogical University, 050010, 13 Dostyk Ave., Almaty, Republic of Kazakhstan

Abstract. The detective genre is one of the most popular and widely read in the modern world. The main elements of the detective story are intricate plots, investigations and intrigues, which attracts readers of different ages. Relevance of the research: the study of the detective as a genre is researched insufficiently in modern society and is in its formative stage. The aim of the study is to analyse the popular works of the detective genre by Agatha Christie, to identify the main types of characters in her novels, determine the characteristic features of the author's style in the works, and consider the subgenres of the author's detective works. The study included following methods: synthesis, analogy, deduction, comparative, functional, logical and system analysis. The paper describes the main types of the classic detective, identifies the features of the classic detective, names 12 common genres of popular literature among readers, and analyses 145 works by the writer Agatha Christie, characterising the main characters that belong to 8 popular genres of detective stories, such as: detective, the story of confrontation, adventure story, mysterious story, a mystical story, melodrama, thriller, and quest. This study examines action-packed literature, which is part of a common cultural tradition together with works of "high" and "elitist" literature. A distinctive feature of action-packed literature is its is its genre-based canon and stereotypicality. Among the most controversial issues relating to the study of this type of literature is the problem of genre stratification. The practical value of the obtained results is expressed in the creation of a classification of the works of Agatha Christie, which can be used in literary studies.
Keywords: popular literature; analysis of works, author's style; mystery story; fictional character.

1. Introduction

The detective as a phenomenon is diverse and multi-faceted. It defines a different story, with characters revealing the circumstances of a particular incident that happened in the past. Throughout the history of the detective genre, several forms of mysterious stories have been

defined. Each of the forms is a set of agreements on the representation of the victim and suspects in the work, who and in what ways conducts their personal investigation, and what they are able to risk [1].

Art and literary critics have been studying the popularity of the detective for more than a century and a half. All studies, in one way or another, come to the general conclusion that the detective is a phenomenon where a logical sequence is presented which leads to a correct and unified solution of a mystery. This alone makes the reader feel like a direct participant in the mysterious investigative process. Detective story is a very popular genre in literature. A plot formula that is unlike other literary genres, because it contains not only a mystery and intrigue, but also an element of surprise, because of which readers cannot easily predict the ending [2]. The classic detective genre originated in the middle of the 19th century with the novels of Edgar Poe such as “The Mystery of Marie Rogêt”, “The Murders in the Rue Morgue”, “The Purloined Letter”, published in the period from 1840 to 1845. The main character of the plots, detective Auguste Dupin, became the prototype of the popular detectives Sherlock Holmes and Miss Marple by writers Agatha Christie and A. Conan Doyle [3].

The relevance of this study is confirmed by the need to investigate the genre differentiation of action-packed stories from the standpoint of the anthropocentric paradigm, which is popular in modern literary studies. Nowadays, there is a growing interest not only of linguists, but also of literary critics who study various aspects of the detective text, such as narratological, pragmatic, discursive, and other parameters. An in-depth analytical study of Agatha Christie’s work explains the popularity of her books and the prevailing image of mass (formulaic) literature, and also determines the functions of the impact of detective stories on the readership. C. Clark, a researcher of the biography and work of the writer, proved in her work that Agatha Christie had a unique style of writing of her own. Clark, in her work proved that Agatha Christie had a unique style of writing with its own linguistic and language elements (epithets, metaphors, irony, comparisons, hyperbole) [4]. J.C. Bernthal called Agatha Christie a successful commercial writer of the 20th century, and her artistic works were excessively in demand by readers [5]. With the creation of everyone’s favourite detective detectives – Poirot and Marple – Agatha Christie has become synonymous with the conservative and nostalgic tradition of crime literature.

According to another British writer J. Lanchester, the meaning of the detective is to unravel which of the characters are not who they seem to be, this causes unprecedented interest and special appeal of A. Christie for readers [6]. He divides A. Christie’s novels into three categories: masterpieces, quite decent professional works (most of them), and works with political undertones. No wonder that A. Christie is recognised as one of the best detective writers. In 2013, more than 600 thriller writers from the Association of Crime Writers recognised her as the best crime writer of all time. Her stories are still interesting to a wide readership even after her death [7].

From the above it can be seen that very little attention is paid to the study of genre classification of novels by A. Christie, namely, the classification of detective stories by genre and type, which confirmed the originality of this study. The study is devoted to a detailed analysis of Agatha Christie’s action-packed novels, their differentiation by genre, and the analysis of the idiosyncrasy of writing, which creates a unique author’s style of the writer.

2. Materials and Methods

This study includes an analysis of the stories of the detective genre of action literature by A. Christie, as well as the use of the main methods of functional analysis, which provided the classification of the detective genre in world literature, and the analogy method facilitated an analysis of the basic principles of the classical detective story in world literature, determined the thematic role of A. Christie’s stories in it. This method allows examining certain features of the

writer's authorial style and analysing the experience of researchers from other countries in the study of genre differentiation of the writer's stories.

The method of logical analysis provided an opportunity to describe the features of the classic detective and to learn the main functions on which it is based. The method of comparative analysis shows the experience of researchers from around the world in the issue of the writer's creativity and gives an assessment of their effectiveness. The method of systematic analysis helped identify and understand the author's style of A. Christie's short stories in the literary genre and characterise the individual characters. Based on this, it was possible to describe the main attributes of the characters in detail. The method of synthesis explores the differentiation of genres of the writer's work. As a result, the methods of analysis and synthesis are used to clearly understand the studied topic and reveal its general characteristics and principles. With their help, it is worth noting the reliability of the conclusions obtained in the study, as well as the validity of the investigated information. The paper uses an analysis of A. Christie's short stories in world literature in comparison with other detective authors. The deduction provided an opportunity to analyse their individual properties and inherent creative elements based on the general characteristics of novels. This method examines the basic principles of the detective genre by different researchers.

The material basis of the study was 145 short stories by Agatha Christie with a variety of themes. There was no special selection of works for analysis, their proper correspondence to various subspecies of the genre of literature was considered. To clearly determine the genre differentiation of works of action-packed literature, a content analysis was used, with the help of which the stories selected for the study were investigated, such as: "Poirot Investigates", "Poirot's Early Cases", "The Thirteen Problems", "Miss Marple's Final Cases and Two Other Stories", "Partners in Crime", "Double Proof", "The Dressmaker's Doll", "The Case of the Missing Lady", "The Disappearance of Mr. Davenheim", "The Case of the Missing Will", "The Red Signal", "The Case of the City Clerk", "The Augean Stables", "The Adventure of the Sinister Stranger", "The Soul of the Croupier". This method allowed examining in detail the content of each of them, determining to which subspecies of literature they belong, and considering the main plot and features of the main characters. All the analysed works have the main features of the detective genre (a mysterious event and its investigation, a typical set of strictly defined actors), and a special role of the reader who actively participates in the investigation of the crime, and not just reads the story. According to the results of the quantitative analysis, 60.5% of the stories by A. Christie's are detectives, 17.5% are melodramas, 6% are mystical stories, 4% are mysteries, 4% are adventure stories, thrillers make up 3.5%, quests – 2.5%, and 2% are confrontation stories. This allowed the authors to draw further conclusions.

3. Results

Classificatory work in literary studies mainly refers specifically to the theory of genre. Modern research is aimed at understanding the category of genre, its essential criteria, the search for constants, the logic of the foundation and changes in genres. The detective is a kind of mystery that the reader has to solve, while showing the ability of deductive character, logical thinking, and understanding of human psychology. Undoubtedly, the individual difference of a high-quality detective is the moral idea that is embedded in it, and is characteristic of exposing the criminal. The classic content of a detective story is a mystery – investigation – determination of the truth. It is based on the tasks of combating crime, which describes the difficult process of solving crimes and restoring justice. The rating of a detective story depends on the rapidly developing plot and the intricate interesting intrigue, as well as on the personality of the main character, who is represented in the work by a detective. Detectives who conduct investigations and incidents often portray people who are not related to detective work, it can be a journalist or a lawyer, an elderly

man or woman, a young man or a girl. An ironic portrayal of a character is sometimes allowed in world literature.

Detective works do not appeal to all readers, although they develop logical thinking and an understanding of human psychology. Some consider detectives to be an easy and simple genre, while others consider it interesting and informative literature. This genre of literature is popular with intellectuals, an intriguing detective story, its mystery, complex and unpredictable solutions – cause them a certain rivalry with the author himself.

Each author has an individual image of the detective hero, who is endowed with certain moral principles and abilities, their own vision of the environment. These are, for example, independent investigators and non-professional detectives such as A. Christie's Miss Marple or F.D. James' Cordelia Gray. In G. Simenon, it is the professionals, for example, the police inspector Mégret. Most of the heroes of detectives have a real friend – a partner, whose idea or hint always comes out spontaneous and is not relevant to the case. Although sometimes a detective, having unravelled a mysterious event and found a criminal, refuses to hand them over to justice, relying on their life principles. All this makes it clear that there are no specific moral cases, and only a person independently decides the further development of events. Researchers to date have still not decided on many issues of detective literature and put forward the following classification of this genre [8]:

- intellectual;
- historical and retro;
- spy;
- gangster;
- ironic;
- political;
- psychological;
- mystical and fantastic;
- action-packed;
- thriller.

In action-packed stories, the investigation is fast-paced, and the investigator is always in danger. Such characteristic elements are inherent in many works, they are the basis of history, combining the content and form of the text into one whole. The plot of Agatha Christie's works is based on a mystery, where the central events are a murder or several murders. In her novels, the time frame is not set, it can be an event of one day (for example, "The A.B.C. Murders") or stretch out for years ("Five Little Pigs"). The scene of the incident is also diverse, the events are described within one house, on the scale of a large city or village ("Appointment with Death"). In the works of the writer, there are no bland open criminals, they are depicted as smart, arrogant, and vain. The crimes themselves are committed partly for the sake of inheritance or monetary gain, but often just for the sake of interest. Each of the actors is not like the other and is always remembered by the reader.

Action-packed detectives by A. Christie are represented by many individual characters. These are the spouses Tommy and Tuppence Beresford, the Belgian detective Hercule Poirot, Colonel Race, and the esteemed Miss Marple. All of them are periodically present in the works of the writer in different periods of creativity. Various images of the main characters are shown by intellectuals, professionals, amateurs, or casual witnesses, but they are all drawn into the environment of unknown events. According to the analysis of the works of Agatha Christie, it is clear that in most of the stories, there is an image of Miss Marple and E. Poirot [9].

The study will consider each of the characters specifically. There are 12 known books about Miss Marple. This gregarious countrywoman is endowed with powers of deduction, extraordinary intuition, a keen eye for detail, intelligence and observation, and she is a good judge of the

psychology of others. Marple was a curious gossip, but at the same time smart and insightful, polite and well-mannered, moderately ruthless and possessed high moral standards. Her unconventional thinking and rich imagination undoubtedly helped in solving crimes. A. Christie described her as an old and fussy lady who almost always expected the worst from others. All the advantages of Miss Marple include openness and charm, which aroused the trust of people, and even the police. Therefore, she was part of the village gossip world and always used it to her advantage. Some researchers believe that Miss Marple is the prototype of Agatha Christie. Miss Marple lives according to the Victorian “codes” of the British province and presents in detail the features of the English character, as well as A. Christie, remains faithful to the moral norms learned in childhood [10].

As for Hercule Poirot, he is present in 56 short stories, 33 novels and 1 play. Poirot is portrayed by A. Christie as a retired Belgian police detective. He is rational, logical, and methodical in the investigation of crimes. His image is considered meticulous, the hero is overly fastidious, a pedant, always rearranging things in their places. This mediocre property often helped Hercule solve crimes. In the writer’s early novels, Poirot consistently solved crimes, relying only on the evidence offered and his own logic. He is an obvious aristocrat, does not like radio and car transport, prefers to wear a pocket watch, and has one suit. The popularity of the Poirot character increased when Agatha Christie stopped writing novels about him. A controversial issue in the study of action-packed literature is the question of its genre classification. The literary genre is modified in one way or another during the writing of a new text, but at the same time it is presented as a kind of example for the construction of other texts, realisations of this genre – with the help of its own normativity.

It is important to note that the problem of classifying action-packed stories is complicated by genre varieties and their diversity, the boundaries of which are not clearly defined. This is explained by the internal structure of such literature: there is a high degree of standardisation, but at the same time there is space for the aesthetic experiment of the author, who is able to “change the plot and the environment of action in a new way, remaining within the formula” and “give new life to stereotypes.” Ultimately, action-packed narratives are filled with hybrid forms endowed with the properties of more than one genre. Their genre affiliation is visible by the properties of the dominant formula, while other signs determine its genre variety (for example, an ironic detective is a detective with some elements of melodrama). Considering the existing classifications, it is possible to identify 12 common genres of popular literature:

- detective;
- mystery;
- mystical story;
- western;
- confrontation (including the spy story);
- thriller (including horror story and gothic story);
- adventure story;
- love story;
- melodrama;
- fantasy;
- quest;
- science fiction.

All these genres differ in a certain theme (investigation of a crime, solving a mystery, treasure hunt, rescue of a victim), which provides for its own dynamics of the plot and the type of denouement, as well as an appropriate set of argument slots. Having analysed 145 of A. Christie’s works with different themes, the paper identifies that they belong to eight popular genres, which are detective, mystery story, quest and thriller, adventure and confrontation story, and

melodrama. For a clear understanding of the essence of genres, a brief description of each of them is presented below (Table 1).

Table 1. Classification of Agatha Christie’s works by genres of popular literature

Genre name	Brief description (examples of works)
Detective	It is based on solving a crime. The main character is an investigator, he is shown in the text as a professional detective or one of the characters who was forced to become one. From Christie’s novels it is noticeable that the central character in most of the detectives was Hercule Poirot (“Poirot Investigates” (1924), “Poirot’s Early Cases” (1974)) and the elderly Miss Jane Marple (“The Thirteen Problems” (1933), “Miss Marple’s Final Cases and Two Other Stories” (1979)). It is not often that two full-fledged detectives lead the investigation in the works, for example, Tuppence and Tommy Beresford are presented in the collection “Partners in Crime” (1929). Almost always, the detective has the finale of establishing and arresting the criminal, but sometimes in the finale, the investigator releases the criminal, for example, in the plot “Double Proof” (1974).
Mystery	The focus is on the strange illogical facts of an event. In the course of the plot, these facts are concretised, but the overall picture becomes clear only in the finale of the story (“The Case of the Missing Lady” (1929), “The Disappearance of Mr. Davenheim” (1924)).
Mystical story	It has similarities with mystery, but is associated with the presence of supernatural forces. A vivid example of “The Dressmaker’s Doll” (1979). In the plot, the doll appeared mysteriously in one place every day, as a result, it also mysteriously and strangely disappeared from the lives of the main characters.
Quest story	This is, in fact, a logical chain of unravelling a certain intellectual task, as in the work “The Case of the Missing Will” (1924), where the main characters had to participate in solving logical tasks to find the will left. The quest story is about mental tension and logical thinking, which arouses the reader’s interest.
Thriller	The main character in such a work is a victim of a crime. The situations in which the victim find themselves are emotionally stressful and they seek a way out on their own, which makes the reader interested. A striking example is Agatha Christie’s “The Red Signal” (1933). Friendship, love, murder – everything is at the heart of the plot. It is important to note that thriller is the genre that is in demand not only in literature, but also in cinema.
Adventure story	This is an exciting adventure of the main character, who is not a victim of circumstances but voluntarily solves difficult tasks on the way. For example, “The Case of the City Clerk” (1934). The ending of such adventure stories is always positive.
Confrontation	An interesting fact is that the confrontation story shows the conflict of the hero and the antihero. Often this conflict is resolved by the hero’s victory, and the main character evokes the reader’s sympathy. This genre is typical for westerns, action movies, and spy novels. In Agatha Christie’s “The Augean Stables” (1947), “The Adventure of the Sinister Stranger” (1929), where the main characters confront someone or something, solving crimes.
Melodrama	It has a dramatic character, in the plot the personal and everyday relationships of the characters. Almost always, worries about the main character’s cause tension in the reader. The ending of the story can be different – happy or tragic. An example from Agatha Christie is the novel “The Soul of the Croupier” (1930). A drama with a happy ending, where a narrative tension is created due to a dramatic intrigue with an unknown ending.

As a result, it can be seen that most of the stories of A. Christie is made up, of course, by detectives. A characteristic feature of the works is their mystery and logical actions of all the

characters. The classic rule of her detective story is an intellectual dispute between the reader and the detective in achieving the truth. The genre properties of the detective are attracted by the stability of stereotypes, the repetition of the main structural actions, and the stability of the composition [11]. In the individual genre of writing novels, Agatha Christie has preserved the common features of the tradition of the British novel: the simplicity of plot creation, the closeness of the process, a limited circle of participants, and the plot is rationally constructed.

4. Discussion

Agatha Christie is not considered the founder of the detective genre, but is associated with it more than other writers. In many ways, her success depends on her individual writing style. After analysing the works of Agatha Christie, it can be argued that in the genre of detective fiction, the writer is ahead of her contemporaries. It is true to the strict principles of the classic detective, but it is also worth noting an innovative approach. The writer skilfully manages the characters of the characters, twists the plot schemes, always leading the reader to unexpected finales. J.K. Bernthal, a researcher of Agatha Christie's work, believes that she is one of the few who so skilfully compares and re-compares the existing elements of writing [12]. But, for example, the modern English writer J. Lanchester notes that fans of Agatha Christie's work do not consider her to be "high literature", allegedly her characters "vary" between stereotypes and caricatures [6]. Comparing A. Christie's work to detective story writers M. Allingham and D. Seiersy, J. Lanchester calls A. Christie not modern. It is worth defining such an opinion as erroneous, because classical literature never goes out of fashion.

Having studied the stories of Agatha Christie, one can notice a special individual style of writing. Reading her books before the finale of the work, it is impossible to calculate the identity of the real criminal and describe their motives for committing a crime. A researcher of Agatha Christie's biography and works, S. Beyer examines the writer's early work in detail, focusing on the application of key motifs and symbolism to the view of relationships through the lens of romance [13]. He suggests that the novels of Agatha Christie serve as an important creative platform for the study of the relationship between genre, subjectivity, and symbolism. The study contains an analysis of works of fiction, their genre and specifics, it will be useful to philologists and literary critics studying the issue of literary genre.

Writers from Croatia V. Domjanović and B. Oklopčić suggest that while working as a nurse during World War I, Agatha Christie became interested in chemistry (poisons), in their opinion, all this soon changed her writing style [14]. It would be advisable to agree with the opinion of researchers, and add that the use of "poison" in novels has become one of the strengths of the writer's works. K. Smirley investigated in detail the novel "Murder on the Orient Express" (1933) translated into Greek [15]. The researcher describes how Greek translators overestimate the image of Poirot. In the Greek translation, the detective is shown to be more elegant and polite, with a minimum of humour and simplicity. It is also worthy of attention. In this case, it is important to note that the practice of translation has a rich resource in the study of the development of similarities in fiction.

The US writer K. Eckert also did a detailed analysis of the detective work "Murder on the Orient Express" [16]. He suggests that the novel is the most widely read, and the main character, the Belgian Hercule Poirot, is Agatha Christie's most popular detective. K. Eckert tries to revive the discussion about the murder by finding weighty reasons for its shortcomings. Poirot, in his opinion, contrasts positively with the background of the train passengers. It would be correct to agree with the writer's characterisation, but to add that the imaginary shortcomings of the train passengers also cause the reader to have reverence and sympathy for Poirot, contrasting with his noble seriousness so much that the characters tend to resemble him in grace and generosity.

It is also worth noting the work of J. Gulddal, a teacher from the University of Newcastle, on a detailed textual study of the novel "Appointment with Death" (1945) [17]. He describes in detail the problem of textual and subtextual discussion, Poirot's traditional narrative of criminal retribution and a mythical narrative that links suppression to civilizational savagery with the practice of human sacrifice. It is important to say that such a detailed analysis is worthy of attention, revealing the work "Appointment with Death" from the other side of the genre specifics of the detective, which may arouse the professional interest of philologists and literary critics.

The image of Miss Marple was described in detail by another researcher from Australia B. Köseoğlu, studying it from the novel "The Body in the Library" (1984) [18]. Miss Marple is described as an amateur detective who transcends the power of patriarchal society. Her image among male detectives changes the course of the investigation when she manages to get to the truth and solve the mystery of the crime. Gender and detective are inseparably linked here. It shows how, in an environment dominated by men, Miss Marple establishes order and morality in society, proving that women are just as smart and clever as men. B. Köseoğlu noted Christie's contribution to detective literature through her character Miss Marple, emphasised equality between men and women not only in society, but also in criminal investigations, to highlight the conflict between women and men in society and in the field of criminal investigations.

In this study, in the description of the image of Miss Marple, her excessive observation is noted. Describing this image, the Polish researcher J. Węgrodzka highlighted the metaphysical potential of Agatha Christie's stories about Miss Marple for studying and exploring the conventions of crime literature, in particular, for thinking about the creation and interpretation of stories in general [19]. J. Węgrodzka suggests that Miss Marple solves mysterious crimes only with the help of her unsurpassed insight. In classic detective novels, food occupies a special place. It is often presented as a source of stability and order. Agatha Christie also incorporated eating habits and eating rituals into all her detective stories, using them to create a feminine and domestic hearth.

The study by P. Chakravarty analysed how the writer used the image of food as a tool for further narration, showing it in her novels as a calming ritual and the key to solving the murder [20]. According to the researcher, Christie's food sometimes acquired a more sinister shade. One can agree with such a judgment of the writer, because Agatha Christie turns food into a murder weapon itself, as a bad omen indicating events, thereby mixing reality with the storyline and giving vivacity to her characters and plots.

Researcher J. Gildersleeve investigated the last novels written by Agatha Christie about Hercule Poirot, "Hallowe'en Party" (1969) and "Elephants Can Remember" (1972), which, in her opinion, are already formulaic, have a lot of dialogues, and "leaky" plots [21]. J. Gildersleeve believes that this is why the writer's late work received little attention among literary critics. With this version of the researcher, it is worth partially agreeing and adding that in the latest novels about Poirot, the detective already looks "tired". In this study, in the characterisation of the image of Poirot, it was said about this, as well as about the "fatigue" of the writer herself from this image.

The modern approach to the study of texts that have gone beyond the literary canons has caused a growing interest in the work of Agatha Christie, but she is still insufficiently represented. Researcher C. Ewers conducted an in-depth analysis of the works "Murder on the Orient Express" (1934) and "4:50 from Paddington" (1957) by studying how Agatha Christie uses the description of train travel in her fiction in order to explore the genre conventions of the detective [22]. In his opinion, the descriptions of travel by train from A. Christie's are not very absorbing. She barely describes the plot of "4:50 from Paddington". And in "Murder on the Orient Express", the writer relies on the fact that readers themselves will find out about "perhaps the most famous name of the train in the history of Zimmerman 15". This version of the writer's criticism is acceptable, however, it is important to say that it is through the use of this image of the "train" that Agatha

Christie changes the usual paths associated with travelling by rail, which undermines the reader's expectations.

After reviewing the studies by researchers from different countries, it is important to note that they are all aimed at investigating the work of Agatha Christie within the literary detective genre. The considered analysis of the researchers' activities suggests that Agatha Christie created not just detective stories, she came up with images of characters and often tragic stories, which made it possible to attribute her work to the classics of world literature. That is why the study of her personality and creativity continues, attracting the attention of more and more new researchers in the field of literary studies and other related fields of scientific knowledge.

5. Conclusions

The study provided an opportunity to analyse the genre differentiation of Agatha Christie's works. This paper names the main genres of action literature, reviews the works by A. Christie, reveals their belonging to 8 action genres (detective, adventure story, mystery, confrontation story, mystical story, quest, thriller, and melodrama), which call out the specifics of these stories and have different frequency of implementation. Common and distinctive features in these stories are the narrative tension underlying their normative structure. These features are conditioned by the genre specifics of the text of the works.

The paper examines the features of the main characters, reveals the author's style of writing, and also presents a brief description of genres with examples of the writer's works. It is also shown that stereotyping and conditionality to genre canons are among the main features of action-packed literature, and the most discussed issues related to the study of this type of literature include the issue of its genre differentiation. The analysis shows that among the genres considered, the most representative is the detective genre, to which most of A. Christie's works belong. Based on the analysis of specific works, it can be concluded that Agatha Christie is, without a doubt, a recognised master of the classic detective.

Her works are much more than the sum of plots, no matter how original they may be; they offer a wide range of stories, new modernistic possibilities of playing with text, and genuine social intervention, which arouses the undoubted interest of readers of the world literature and, accordingly, researchers of her work. Interest in the study of her artistic works does not fade despite the fact that she died in 1976. The analysis of Agatha Christie's work continues to cause criticism and controversy among researchers, the ambiguity of assessments, and new interdisciplinary approaches to the study of works confirm the prospects for further research.

References

1. Allmendinger, B. 2018. The erasure of race in Agatha Christie's book "Then They Were Not". *Quarterly Journal of Short Articles, Notes and Reviews*, 32(1), 1-5.
2. Maurista, Z., Soelistiarini, T. D. 2016. The trusted might become the traitor: A new critic reading of Agatha Christie's detective story black coffee. *Journal Unair*, 5(1), 32-39.
3. Milutinovic, D. 2020. Grammar of the detective genre. *Linguistics and Literature*, 18(1), 37-51.
4. Clark, K. 2022. Queen of crime: The creative style of Agatha Christie. <https://medium.com/frame-of-reference/queen-of-crime-the-creative-style-of-agatha-christie-85517ef6bdda>
5. Bernthal, J. C. 2016. *Ageless Agatha Christie: Essays on the mystery and the legacy*. Jefferson: McFarland & Company, Incorporated Publishers.
6. Lanchester, J. 2018. The case of Agatha Christie. *London Review of Books*, 40(24), 3-8.
7. Trenfo. 2021. Agatha Christie. <https://www.trenfo.com/en/history/biographies/agatha-christie>

8. Allanova, Kh. M. 2023. Features of the English detective genre in literature. *Journal of Innovations in Scientific and Educational Research*, 2(14), 17-19.
9. Najar, E., Vaziri, F. 2021. Hercule Poirot and criminal psychology: Crime and detection in selected Agatha Christie novels. *Journal of Language Horizons*, 5(1), 167-184.
10. Çelikel, K. 2020. Multiculturalism and criminal secrecy in Agatha Christie's *Murder on the Orient Express* and Peyami Safa's *Arsene Lupine* in Istanbul. *Journal of Mediterranean Studies*, 29(2), 133-144.
11. Aldridge, M. 2016. Agatha Christie's Poirot. In: *Agatha Christie on Screen* (pp. 243-284). London: Palgrave Macmillan.
12. Bernthal, J. K. 2016. *Queering Agatha Christie: Revisiting the golden age of detective fiction*. London: Palgrave Macmillan.
13. Beyer, S. 2020. "What are words?" symbolism and romance in Agatha Christie's short stories "Within a Wall", "The House of Dreams" and "The Lonely God". *Journal of Short Fiction in Theory and Practice*, 10(1), 27-42.
14. Domjanović, V., Oklopčić, B. 2019. Murder and crime-solving strategies in Agatha Christie's works. *Journal of Language and Literary Studies*. *Journal of Language and Literary Studies*, 13(39), 9-29.
15. Smirley, K. 2022. Orient express homicide detective. In: *Multilingual routes in translation* (pp. 43-55). Cham: Springer Cham.
16. Eckert, K. 2021. Hercule Poirot and the tricky performers of stereotypes in Agatha Christie's *murder on the Orient Express*. *Text Matters*, 11, 186-203.
17. Gulddal, J. 2020. "That deep underground savage instinct" narratives of sacrifice and retribution in Agatha Christie's *appointment with death*. *Text Practice*, 34(11), 1803-1821.
18. Köseoğlu, B. 2014. Gender and detective fiction: The role of Miss Marple in Agatha Christie's "Body in the Library". *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*, 4(3), 132-137.
19. Węgrodzka, J. 2018. Diegetic border-crossing in Agatha Christie's Miss Marple short stories. In: *Crime Fiction: A Critical Collection* (pp. 117-136). Gdansk: Peter Lang.
20. Chakravarty, P. 2022. Culinary space: Food as a storytelling tool in Agatha Christie's detective novels. *Review of English in South-East Asia*, 59(2), 58-76.
21. Gildersleeve, J. 2016. Today: Trauma and modernity in Agatha Christie's late Poirot novels. *Detective Magazine*, 3(1), 96-104.
22. Ewers, C. 2016. Genre on the road: Agatha Christie, trains and detective. *Journal of Narrative Theory*, 46(1), 97-120.

Medical Sciences

Еволюція медсестринської справи: виклики сучасності та підготовка магістрів

Юлія Карпенко

Науковий керівник, доктор філософії, Черкаська медична академія

Людмила Сергєєва

Здобувач освіти, Черкаська медична академія

Медична галузь перебуває в стані безперервної трансформації, де медичні сестри стають ключовими фігурами забезпечення якісної та комплексної медичної допомоги. Динамічні зміни в охороні здоров'я, технологічні інновації, демографічні зрушення та зростаючі вимоги до безпеки пацієнтів висувають принципово нові завдання перед фахівцями медсестринської справи.

Нормативно-правове підґрунтя професійної підготовки медичних сестер-магістрів окреслено низкою державних документів. Зокрема, Закон України «Про вищу освіту» визначає стратегічні орієнтири професійної освіти – формування фахівців, здатних приймати відповідальні рішення, впроваджувати інновації та демонструвати високий рівень професійної компетентності [1]. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» забезпечує відповідність освітніх програм вимогам ринку праці [2].

Сучасна концепція підготовки медичних сестер-магістрів передбачає комплексний підхід до розвитку професійних компетентностей. Науковці наголошують на необхідності формування системи знань, практичних навичок та особистісних характеристик, що дозволяють ефективно працювати в складних і непередбачуваних умовах медичної практики.[4]

Ключовими компонентами готовності до професійної діяльності визначено: фундаментальну теоретичну підготовку, досконале володіння практичними маніпуляційними техніками, розвинене критичне мислення, здатність до швидкої оцінки клінічних ситуацій та прийняття обґрунтованих рішень.

Інноваційні освітні технології, зокрема симуляційне навчання та кейс-метод, набувають дедалі більшого значення у формуванні професійної компетентності магістрів медсестринства. Такі методики дозволяють моделювати реальні клінічні ситуації, розвивати навички командної роботи, комунікації та психологічної стійкості.[5]

Психологічний вимір професійної готовності передбачає формування емоційного інтелекту, здатності ефективно діяти в стресових ситуаціях, вибудовувати конструктивну взаємодію з пацієнтами, колегами та мультидисциплінарною командою.

Перспективи подальшого розвитку медсестринської освіти пов'язані з постійним оновленням освітніх програм, упровадженням міждисциплінарного підходу, розширенням практичної складової підготовки та створенням гнучких освітніх траєкторій.

Цифрова трансформація медсестринської освіти є ще одним критичним напрямком підготовки магістрів. Сучасні інформаційні технології, електронні медичні системи, телемедицина та штучний інтелект кардинально змінюють традиційні підходи до медичної

практики. [3] Магістри медсестринства мають бути не лише технічно грамотними, а й здатними критично оцінювати та впроваджувати цифрові інновації в щоденну клінічну роботу. Це вимагає формування нових компетентностей: володіння медичними інформаційними системами, навичок кібербезпеки, розуміння принципів роботи з великими медичними даними, здатності інтерпретувати складні алгоритми штучного інтелекту в діагностиці та лікуванні.

Глобальні виклики охорони здоров'я, включаючи пандемічні загрози, кліматичні зміни та воєнні конфлікти, висувають принципово нові вимоги до підготовки медичних сестер-магістрів. Сучасний фахівець повинен бути готовим до роботи в екстремальних умовах, мати навички швидкої адаптації, володіти основами епідеміологічної безпеки, військової медицини та медицини катастроф. Важливою складовою підготовки стає формування здатності до психологічної стійкості, вміння надавати медичну допомогу в умовах обмежених ресурсів, здійснювати медичну евакуацію, забезпечувати неперервність медичної допомоги в кризових ситуаціях. [5]

Міжнародна інтеграція та уніфікація стандартів медсестринської освіти відкривають нові горизонти професійного розвитку. Процеси європейської та світової інтеграції вимагають від магістрів медсестринства не лише високого рівня професійної підготовки, а й здатності до міжкультурної комунікації, володіння іноземними мовами, розуміння міжнародних медичних протоколів та стандартів. Важливим аспектом стає академічна мобільність, можливість стажування та навчання в закордонних медичних закладах, обмін професійним досвідом, вивчення кращих світових практик у медсестринській справі. Це потребує формування не лише вузькопрофесійних компетентностей, а й розвитку широкого світогляду, здатності до неперервного професійного та особистісного зростання.

Основні складові готовності включають теоретичні знання з клінічних дисциплін, фармакології, епідеміології, практичні навички, такі як маніпуляційна техніка, проведення діагностичних процедур, використання сучасного обладнання, а також критичне мислення, аналітичні здібності, психологічну стійкість, вміння працювати у стресових умовах, командну роботу та ефективну комунікацію.

Висновки дослідників однозначні: формування готовності медичних сестер-магістрів до вирішення складних завдань – це комплексний, багатовекторний процес, що вимагає системного підходу, урахування сучасних тенденцій розвитку охорони здоров'я та індивідуальних особливостей здобувачів освіти.

Список використаних джерел

1. Про вищу освіту: Закон України від 01 лип. 2014 р. № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38. – С. 2004.
2. Про затвердження Державного стандарту вищої освіти за спеціальністю «Медсестринство»: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 листоп. 2020 р. № 1341.
3. Захарова О. Л. Розвиток критичного мислення у магістрів медсестринства: виклики сучасності / О. Л. Захарова // Медсестринська практика. – Київ, 2021.
4. Мельник Т. В. Лідерські якості в роботі медичних сестер-магістрів / Т. В. Мельник // Сучасне медсестринство. – Харків, 2022.
5. Попова Л. М. Інноваційні підходи до навчання медичних сестер / Л. М. Попова // Інновації у медичній освіті. – Львів, 2020.

Формування лідерських навичок у медсестринстві: нормативно-правові та методологічні аспекти

Юлія Карпенко

Науковий керівник, доктор філософії, Черкаська медична академія

Віта Орел

Здобувач освіти, Черкаська медична академія

Анотація. У тезах досліджено сучасні аспекти формування лідерських навичок у медсестринстві, проаналізовано нормативно-правову базу, висвітлено ключові напрямки професійного розвитку медичних сестер в умовах трансформації системи охорони здоров'я.

Ключові слова: лідерство, медсестринство, професійна освіта, охорона здоров'я, інновації

Професійне лідерство в медсестринстві набуває вирішального значення в контексті глибоких трансформацій системи охорони здоров'я [1]. Нормативно-правова база України створює комплексне підґрунтя для формування лідерських компетентностей медичних сестер.

Сучасна система охорони здоров'я перебуває в стані безперервної еволюції, що висуває принципово нові вимоги до професійної діяльності медичних працівників. Медичні сестри дедалі частіше виступають не лише виконавцями лікарських призначень, а й активними учасниками лікувального процесу, здатними приймати самостійні рішення, координувати роботу медичних команд та впроваджувати інноваційні підходи в клінічну практику.

Трансформаційні процеси в галузі охорони здоров'я зумовлюють необхідність формування нової парадигми лідерства, яка передбачає поєднання класичних управлінських компетентностей з інноваційним мисленням, здатністю до швидкої адаптації та неперервного професійного розвитку. Лідерство в медсестринстві розглядається як стратегічний ресурс підвищення ефективності медичної допомоги, забезпечення її якості та пацієнтоорієнтованості.

Інституційні зміни в системі охорони здоров'я вимагають від медичних сестер розширення традиційних функціональних обов'язків, опанування управлінських навичок, здатності до стратегічного планування, впровадження дослідницьких підходів у щоденну клінічну практику. Лідерський потенціал стає ключовим фактором професійної успішності та конкурентоспроможності медичних фахівців.

Законодавче регулювання професійної підготовки медичних сестер здійснюється через низку ключових документів:

1. Закон України «Про вищу освіту» (2014) [1]
2. Постанова КМУ «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій»(2011) [2]
3. Наказ МОН України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю «Медсестринство»» (2020) [3]
4. Наказ МОЗ України «Про систему безперервного професійного розвитку» (2021) [4]

Сучасні виклики охорони здоров'я, включаючи пандемічні загрози та воєнні конфлікти, висувають принципово нові вимоги до професійної підготовки медичних сестер. Лідерство розглядається як комплексна здатність впливати на професійне середовище, координувати командну роботу та приймати стратегічні рішення [5].

Цифрова трансформація галузі вимагає від лідерів медсестринства опанування інноваційними технологіями, зокрема навичками телемедицини, роботи з інформаційними системами, критичного оцінювання та впровадження цифрових інновацій.

Особливого значення набувають компетентності з використання електронних медичних систем, здатність аналізувати великі масиви медичних даних, впроваджувати алгоритми штучного інтелекту в діагностичні процеси. Медичні сестри-лідери повинні вміти інтегрувати цифрові технології в щоденну клінічну практику, забезпечуючи підвищення якості та ефективності медичної допомоги [3, 4].

Професійна адаптація до цифрового середовища передбачає не лише технічну грамотність, а й розвиток критичного мислення, здатність до безперервного навчання та оперативного опанування новими технологічними рішеннями в охороні здоров'я [5].

Міжнародна інтеграція стандартів медсестринської освіти передбачає розвиток міжкультурної комунікації, поглиблення мовної підготовки, вивчення міжнародних медичних протоколів [3, 4].

Процеси європейської інтеграції вимагають від лідерів медсестринства формування унікальних компетентностей, які виходять за межі традиційної професійної підготовки. Ключовими напрямками стають академічна мобільність, можливість стажування та навчання в закордонних медичних закладах, активний обмін професійним досвідом, вивчення кращих світових практик у медсестринській справі.

Глобальний контекст професійного розвитку медичних сестер передбачає не лише оволодіння уніфікованими стандартами надання медичної допомоги, а й розуміння культурних, соціальних та психологічних особливостей міжнародної медичної комунікації. Важливими складовими стають здатність до професійної адаптації в різних соціокультурних середовищах, навички ведення медичної документації за міжнародними стандартами, уміння працювати в мультинаціональних медичних командах [3, 4].

Перспективи розвитку лідерського потенціалу пов'язані з: упровадженням інноваційних освітніх технологій; міжнародною інтеграцією стандартів підготовки; розширенням практичної складової навчання; формуванням гнучких освітніх траєкторій [5]

Інноваційні освітні технології в медсестринстві передбачають активне використання симуляційного навчання, віртуальної та доповненої реальності, інтерактивних тренажерів, що дозволяють максимально наблизити освітній процес до реальних клінічних умов. Такий підхід забезпечує формування практичних навичок, розвиток клінічного мислення та здатності приймати рішення в умовах дефіциту часу.

Міжнародна інтеграція стандартів підготовки спрямована на уніфікацію освітніх програм, впровадження міжнародних критеріїв оцінювання професійної компетентності, розширення можливостей академічної мобільності. Це дозволяє створити уніфіковане освітнє середовище, яке відповідає найвищим світовим стандартам медсестринської освіти.

Формування гнучких освітніх траєкторій передбачає індивідуалізацію навчального процесу, створення персоніфікованих освітніх маршрутів, що враховують індивідуальні професійні цілі, потенціал та здібності кожного студента. Такий підхід забезпечує максимальну реалізацію лідерського потенціалу майбутніх медичних сестер, їхню здатність до неперервного професійного розвитку та самовдосконалення.

Висновок. Лідерство в медсестринстві є визначальним фактором підвищення якості медичної допомоги, забезпечення пацієнтоорієнтованого підходу та неперервного професійного розвитку.

Список використаних джерел

1. Про вищу освіту : Закон України від 01 лип. 2014 р. № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38. – С. 2004.
2. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1341 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 101. – С. 11.
3. Про затвердження стандарту вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 лип. 2020 р. № 886 // Освіта України. – 2020. – № 15.
4. Про затвердження Положення про систему безперервного професійного розвитку : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 груд. 2021 р. № 1254 // Медичне право України. – 2022. – № 1.
5. Дубровіна Н. І. Виклики та перспективи медсестринської освіти / Н. І. Дубровіна // Медична освіта. – 2021. – № 3. – С. 33–40.

Особливості лікування травматичних ампутацій нижніх кінцівок внаслідок вибухової травми

Шапринський Євген Володимирович

доктор медичних наук, професор кафедри ендоскопічної та серцево-судинної хірургії Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова

Липкань Василь Михайлович

аспірант кафедри ендоскопічної та серцево-судинної хірургії Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова

Вступ

Після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну відмічається значне зростання кількості мінно-вибухових поранень, що зумовлене як широким використанням важкого артилерійного озброєння з боку РФ, так і дронів з обох сторін. Але найскладніші поранення виникають саме при застосуванні важких артилерійських знарядь. Згідно клініко-епідеміологічного аналізу, в першу чергу, страждають кінцівки, поранення яких за даними багатьох дослідників сягають 70 % (Хоменко І.П. та ін., 2021). Переважають ушкодження саме нижніх кінцівок. При цьому вогнепальні травматичні ампутації нижніх кінцівок з формуванням масивних дефектів м'яких тканин сягають орієнтовно 5 % (Беспаленко А.А., Яловенко А.А., 2016). Незважаючи на сучасні методи діагностики та лікування травматичних ампутацій нижніх кінцівок внаслідок вибухової травми, летальність залишається на досить високому рівні та складає біля 30 %, з майже стовідсотковою інвалідизацією. Крім того, багато ускладнень спостерігається з боку дефектів м'яких тканин ампутаційних кукс як в ранньому, так і у віддаленому післяопераційному періодах.

Метою нашої роботи було визначити незадовільні результати лікування хворих з травматичними ампутаціями нижніх кінцівок та оптимізувати лікування даного контингенту поранених шляхом застосування розробленої методики комплексної повторної (вторинної) хірургічної обробки та періопераційного ведення пацієнтів з дефектами м'яких тканин ампутаційних кукс при вогнепальних травматичних ампутаціях нижніх кінцівок.

Матеріали і методи

Матеріалом дослідження були 190 пацієнтів, що отримали мінно-вибухову травму при бойовому зіткненні за 2022-2024 роки. Усі хворі знаходились на стаціонарному лікуванні у відділенні судинної хірургії клініки малоінвазивної хірургії Військово-медичного клінічного центру Центрального регіону (ВМКЦ ЦР), що відповідало 3-му рівню медичного забезпечення. Причинами ампутацій були як відриви нижніх кінцівок в момент вибухової травми, так і власне виконані ампутації на попередніх рівнях медичного забезпечення.

Більшість хворих були чоловіки (188) з середнім віком $34,5 \pm 2,5$ років. Безпосередніми причинами ампутацій нижніх кінцівок були: власне відрив нижньої кінцівки чи її сегмента при вибуховій травмі – в 101 хворого, масивна руйнація (розтрощення) кінцівки з проведенням ампутації на другому і третьому рівнях медичного забезпечення – в 48 поранених; пошкодження магістральних судин судинно-нервового пучка і критична ішемія нижньої кінцівки – у 29, подовжений час накладеного турнікету – в 12, які були теж причинами проведення ампутацій нижніх кінцівок на попередніх рівнях медичного забезпечення.

У дослідженні найчастіше мала місце вогнепальна травматична ампутація тільки правої нижньої кінцівки в 93 поранених, коли лівої – тільки в 76 поранених. Спостерігались вогнепальні травматичні ампутації обох нижніх кінцівок у 18, а також поєднання ампутацій обох нижніх та верхньої кінцівки – у 3 поранених.

Окрім ізольованого пошкодження нижніх кінцівок, також спостерігались поєднані ушкодження, що зазвичай характерно для вибухової травми: пошкодження голови і шиї спостерігалось у 24 хворих, пошкодження грудної клітки та її органів – в 20 хворих, пошкодження живота та органів порожнини малого тазу – в 52 хворих, пошкодження іншої кінцівки (кінцівок) – в 68 хворих.

Статистичну обробку отриманих результатів проводили з використанням методів описової статистики за допомогою табличного процесора Microsoft Office Excel 2010. Застосовували t-критерій Ст'юдента з оцінкою значущості при відповідному порозі довірчої імовірності $p=0,95$ (різниця вважається статистично достовірною значущою на рівні значущості не менше $0,05$ ($p<0,05$)).

Усі методи дослідження проводились відповідно до положень Гельсінської декларації, Конвенції Ради Європи про права людини та біомедицину та відповідали положенням ВООЗ, МОЗ України і етичним стандартам, встановленим Комітетом з біоетики Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова.

Результати

На сьогоднішній день допомога пораненим з травматичними ампутаціями нижніх кінцівок при вибуховій травмі надається відповідно до рівнів медичного забезпечення.

Базовий рівень медичної допомоги включає в себе надання першої медичної, долікарської допомоги на проводився згідно сучасних стандартів ТССС.

На другому рівні медичної допомоги надавалась кваліфікована медична допомога. Так, передова хірургічна група, передове хірургічне відділення, мобільний шпиталь забезпечували виконання діагностично-лікувальних мироприємств у максимально ранні та короткі терміни. При госпіталізації пораненим виконувалось клініко-лабораторне дообстеження, інструментальні методи досліджень, включаючи УЗД за e-FAST протоколом, за можливості та наявності спіральна комп'ютерна томографія, лапароскопія, торакоскопія. Хірургічні операції за вогнепальних травматичних ампутацій нижніх кінцівок проводились за типом первинної хірургічної обробки (ПХО) дефектів тканин залишеної частини кінцівки, але без формування кукси.

На третьому рівні медичного забезпечення надавалась спеціалізована медична допомога у військових шпиталях, військово-медичних клінічних центрах, тилових закладах охорони здоров'я. Так, у відділення судинної хірургії клініки малоінвазивної хірургії ВМКЦ ЦР різними шляхами евакуації надійшло 190 поранених з ушкодженнями кінцівок внаслідок вибухової травми, оперованих раніше на попередніх рівнях медичного забезпечення у вигляді проведених ПХО та ампутацій і реампутацій за наведеними вище показами.

Лікування на даному рівні у ВМКЦ ЦР передбачало застосування розробленої методики періопераційного ведення пацієнтів з дефектами м'яких тканин ампутаційних кукс та методики комплексної повторної (вторинної) хірургічної обробки вогнепальних дефектів м'яких тканин ампутаційних кукс при вогнепальних травматичних ампутаціях нижніх кінцівок.

Методика періопераційного ведення пацієнтів з дефектами м'яких тканин ампутаційних кукс при вогнепальних травматичних ампутаціях нижніх кінцівок полягала у тому, що у передопераційному періоді застосовували діагностичний алгоритм, проводили запропоновану інфузійну внутрішньовенну терапію щодня та в день виконання оперативного втручання проводили постановку перидурального катетера. Оперативне

втручання виконувалось під перидуральною анестезією з проведенням запропонованої внутрішньовенної інфузійної терапії. У післяопераційному періоді перидуральний катетер залишали для забезпечення знеболення протягом 8-10 діб та продовжували проводити запропоновану внутрішньовенну інфузійну терапію протягом десяти діб.

Діагностичний алгоритм включав в себе обов'язкове виконання загальноклінічних аналізів крові та сечі, біохімічних досліджень з визначенням показників коагулограми, контрольну оглядову рентгенографію пошкодженої кінцівки (або її кукси) в двох проекціях, ультрасонографію м'яких тканин кінцівки та її кукси з доплерівським дослідженням судин нижньої кінцівки та кукси. За показами при поєднаній травмі діагностичний алгоритм включав спіральну комп'ютерну томографію, ендоскопічні дослідження, включаючи езофагогастродуоденоскопію, колоноскопію, а також при торакоабдомінальному пораненні за необхідності – діагностичну лапароскопію, торакоскопію.

Запропонована інфузійна терапія полягала у внутрішньовенному крапельному введенні розчинів «Пентоксифіліну», «Іломедіну». «Пентоксифілін» покращує мікроциркуляцію у тканинах і органах, підвищує наповнення тканин киснем здебільшого у кінцівках, нервовій тканині, покращує реологічні властивості крові. Є похідним метилксантину, блокує фосфодіестеразу та накопичує цАМФ в тканинах і органах переважно в гладенькій мускулатурі судин, клітинах крові. Пентоксифілін покращує реологічні властивості крові шляхом пригнічення агрегації тромбоцитів, еритроцитів, зменшення підвищеної концентрації фібриногену в плазмі крові та шляхом судиннорозширювальної дії. «Іломедін» є синтетичним простагландином, а саме, аналогом простагліну, забезпечує виразний антиагрегантний ефект, покращує мікроциркуляцію, має судиннорозширювальну дію. Діюча речовина, ілопрост, забезпечує інгібування агрегації, адгезії, звільнення тромбоцитів, знижує судинну проникність, підвищуючи щільність капілярів, призводить до дилатації артеріол і венул, активізує фібриноліз, інгібує адгезію лейкоцитів та їх накопичення в пошкоджених тканинах, знижує вивільнення кисневих радикалів. «Пентоксифілін» в дозі 200 мг розводили на 200 мл фізіологічного розчину та вводили внутрішньовенно повільно крапельно протягом двох годин один раз на добу переважно у вечірній час: на момент поступлення передопераційно, інтраопераційно та протягом 10 діб післяопераційного періоду. «Іломедін» в дозі 20 мкг розчиняли на 200 мл фізіологічного розчину та вводили внутрішньовенно повільно крапельно протягом трьох годин один раз на добу переважно у ранковий час також у передопераційному періоді, інтраопераційно та протягом 10 діб післяопераційного періоду з тривалістю курсу не більше 3 тижнів.

Знеболення у періопераційному періоді виконували шляхом проведення перидуральної анестезії. У передопераційному періоді перед проведенням оперативного втручання – першої по рахунку повторної хірургічної обробки (ПоХО) чи вторинної хірургічної обробки (ВХО) – після відповідної обробки ділянки майбутньої пункції тричі спиртом та обкладення стерильним матеріалом пунктували перидуральний простір за класичною методикою на рівні L1-L2 або L1-Th2 з використанням стандартного перидурального набору з заведенням перидурального катетера з веденням по ньому 10 мл 0,5 % розчину лонгокаїну (при необхідності вводилось від 12 до 18 мл анестетика залежно від конституційних особливостей пацієнта). Для знеболення у післяопераційному періоді перидуральний катетер залишали на 8-10 діб, через який за допомогою інфузомату вводився 0,25 % розчин лонгокаїну з розрахунку 5-8 мл на годину на добу. Використання перидуральної анестезії у періопераційному періоді забезпечувало адекватне знеболення, покращувало кровопостачання ампутаційних кукс нижніх кінцівок, призводило до пришвидшення загоєння вогнепальних дефектів.

Методика комплексної повторної (вторинної) хірургічної обробки дефектів м'яких тканин ампутаційних кукс при вогнепальних травматичних ампутаціях нижніх кінцівок (Авторське право на твір України № 125791) полягала у тому, що після застосування відповідного методу знеболення та обробки операційного поля виконували демонтаж попередньо накладеної вакуумної пов'язки, зняття швів (у випадку незадовільного стану рани або при формуванні кукси на попередньому рівні наданні медичної допомоги та її незадовільному стані). Проводили санацію дефекту м'яких тканин ампутаційної кукси та усіх «кишень» і «тунелів» м'яких її тканин розчинами антисептиків: спершу достатнім об'ємом 3 % перекису водню, потім достатнім об'ємом 0,02 % розчину декаметоксину («Декасан»). Після чого виконували механічний дебрідмент, висікаючи всі змертвілі і некротично змінені тканини в межах здорових тканин. Життєздатність м'яких тканин кінцівок оцінювали за наступними ознаками: колір, скоротливість м'язів, кровоточивість м'яких тканин, тургор, наявність контрактури великих суглобів кінцівок. Кістку кукси зберігали, за необхідності спилювали лише незначну частину для можливості її закриття м'язами.

Після виконання механічного дебрідменту виконували повторну санацію вогнепальної рани ампутаційної кукси 0,02 % розчином декаметоксину («Декасан») з використанням системи Pulsa Vac (рис. 1, 2).

Рис. 1. Система «Disposable Surgical Lavage System» для проведення пульс-лаважу дефекту м'яких тканин ампутаційної кукси зазначеним розчином антисептика.

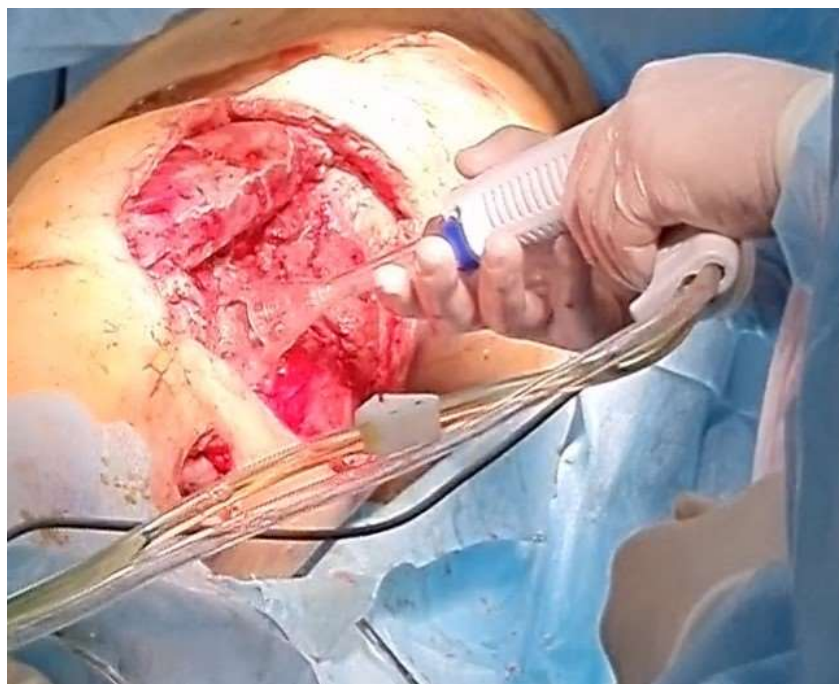

Рис. 2. Інтраопераційне фото проведення пульс-лаважу вогнепальної рани розчином антисептика з використанням системи «Disposable Surgical Lavage System».

Дана система іригує зазначений антисептик відповідним об'ємом (не менше 1 л) потужним струменем, зрошуючи та механічно очищуючи раньову поверхню від решти невеликих некрозів, раньового детриту (гнійного вмісту) та в подальшому аспірує даний вміст.

Це дозволяло не тільки очистити ранову поверхню, але й краще візуалізувати ще наявні некрози. У випадку наявності останніх проводили дебридмент.

Після пульс-лаважу вогнепального дефекту м'яких тканин проводили обробку всієї ранової поверхні пульсуючим струменем рідини, використовуючи ультразвуковий кавітатор «Soring-Sonoca 185» до появи так званої «кров'яної роси» (рис. 3, 4).

Рис. 3. Ультразвуковий кавітатор «Soring-Sonoca 185» для обробки дефекту м'яких тканин ампутаційної кукси пульсуючим струменем рідини.

Додатково також обробляли ранову поверхню вогнепального дефекту м'яких тканин та усіх «кишень» і «тунелів» м'яких тканин ампутаційної кукси розчином бетадинового мила за допомогою поліуретанової губки, проводячи ніби «шкраб» ранової поверхні, після чого вже інший антисептик не використовували. Якщо рановий дефект ампутаційної кукси був очищений від некрозів, без ознак запалення, з грануляціями, то краї рани ампутаційної кукси, які можна було наблизити один до одного, зшивали окремими вузловими швами (вторинні шви) без натягу тканин. Після цього приступали до накладання вакуумної пов'язки для проведення терапії негативним тиском. Моделювали форму поліуретанової губки ножицями таким чином, щоб вона повністю заповнювала ранову поверхню. За необхідності використовували внутрішні додаткові губки продовгуватої форми, якими повністю виповнювали наявні окремі «кишені» та «тунелі» у м'яких тканинах ампутаційної кукси, в тому числі використовуючи метод «грибка». Зовнішня поліуретанова губка мала повністю відповідати зовнішнім контурам рани, але ні в якому разі не переходити на шкіру. Внутрішні і зовнішні поліуретанові губки зшивали між собою окремими вузловими швами. Після цього приступали до фіксації зовнішньої губки. Її не намагалися фіксувати повністю вузловими окремими швами (чи степлером) до шкіри по периферії.

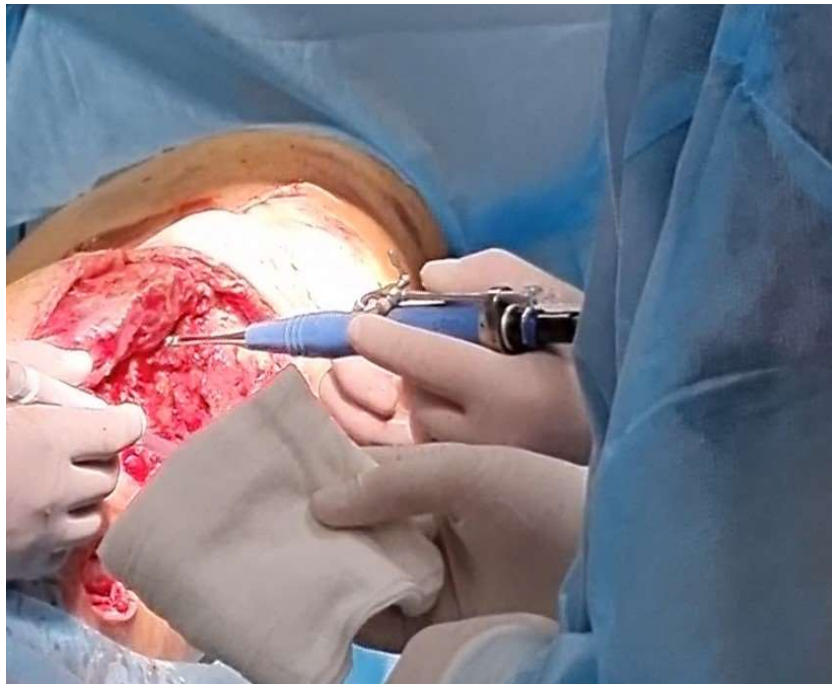

Рис. 4. Інтраопераційне фото обробки вогнепальної рани пульсуючим струменем рідини з використанням ультразвукового кавітатору «Soring-Sonoca 185».

Для цього поверх поліуретанової губки наклали запропоновані 3-4 шви «дерматотензії», роблячи вкол за шкіру з однієї сторони і вкол за шкіру з протилежної сторони ампутаційної кукси поверх губки (не проколюючи її), ніби її занурюючи (рис. 5).

Рис. 5. Інтраопераційне фото з накладеними запропонованими швами «дерматотензії» під час формування вакуумної пов'язки для проведення терапії негативним тиском.

Таким чином, шкірні лоскути наближувалися один до одного ближче і ближче з кожною наступною повторною хірургічною обробкою, що створює умови для закриття дефекту м'яких тканин ампутаційної кукси виключно власними тканинами.

Вся ранова поверхня поверх зовнішньої поліуретанової губки закривалася стерильною клейкою плівкою з дотриманням герметизму. У центрі сформованої пов'язки ампутаційної кукси робився отвір діаметром не менше 8-10 мм і глибиною до 5-8 мм, до якого монтувався порт з плівкою-аплікатором, до якого під'єднувалася трубка, яка була з'єднана безпосередньо з апаратом терапії негативним тиском («Genadyne XLR8+» або ін.). Апарат вмикали у імпульсному режимі з показником тиску не нижче 120 мм.рт.ст. (рис. 6.).

Рис. 6. Підключений апарат терапії негативним тиском «Genadyne XLR8+» після завершення формування вакуумної пов'язки під час повторної хірургічної обробки ампутаційної кукси за комплексною методикою.

Зміну вакуумної пов'язки з повторною (вторинною) хірургічною обробкою за вищевказаною методикою проводили не рідше одного разу на три-чотири дні, що в подальшому при задовільних умовах з боку рани (відсутність некрозів, ознак запалення, наявні грануляції) дозволяло накладати вторинні шви на дефект м'яких тканин ампутаційної куки (рис. 7) завдяки використанню запропонованих швів «дерматотензії» під час кожної повторної хірургічної обробки.

Обговорення

Згідно отриманих наших даних на третьому рівні медичного забезпечення була велика кількість поранених, що надійшли, з незадовільним станом ампутаційних куки у вигляді наявних вторинних некрозів, нагноєнь – в 42 (22,1 %) хворих, що є співставимо з даними Компанієць А.О. та ін. (2017). Крім того, з початком повномасштабного вторгнення спостерігались надходження поранених із накладеними швами на ампутаційні куки. Беспаленко А.А., Яловенко А.А; Заруцький Я.Л. та ін., вказують на високу частоту гнійно-запальних ускладнень – більше 18 % – з боку м'яких тканин ампутаційних куки за вогнепальних травматичних ампутацій кінцівок. Це вимагало проведення додаткових повторних та вторинних хірургічних обробок з затримкою

Рис. 7. Інтраопераційне фото наприкінці виконання третьої повторної хірургічної обробки ампутаційної кукси з накладеними вторинними швами.

поранених на даному рівні медичного забезпечення та відповідної евакуації на наступний рівень.

Також нами у 5 хворих спостерігались арозивні кровотечі, що вимагали проведення ургентних оперативних втручань щодо їх зупинки шляхом лігування судин та, насамперед, були пов'язані з незадовільним станом м'яких тканин ампутаційних кукс. Застосування розробленої методики періопераційного ведення пацієнтів з дефектами м'яких тканин ампутаційних кукс та методики комплексної повторної (вторинної) хірургічної обробки вогнепальних дефектів м'яких тканин ампутаційних кукс при вогнепальних травматичних ампутаціях нижніх кінцівок дозволили усунути дані ускладнення та зменшити тривалість лікування на даному етапі. Летальності на третьому рівні медичного забезпечення нами не спостерігалось.

Серед інших ускладнень у віддаленому післяопераційному періоді нами спостерігались: формування «вадних кукс» – в 19 випадках, остеофітів – в 3, невриноном – в 4 поранених, що, на нашу думку, було пов'язано з порушеннями техніки виконання ампутацій та реампутацій і також порівняно з даними Хоменко І.П., та співавторів, 2021. Отримані результати стосовно пізніх ускладнень вимагають проведення подальших клінічних досліджень.

Висновки

1. Травматичні ампутації нижніх кінцівок внаслідок вибухової травми представляють собою загрозове для життя, важке ускладнення бойової травми з високим рівнем летальності, ускладнень та інвалідизації.
2. Причинами незадовільних результатів лікування хворих з травматичними ампутаціями нижніх кінцівок в ранньому періоді є наявність ускладнень у вигляді гнійно-запальних процесів м'яких тканин ампутаційних кукс нижніх кінцівок, а також розвиток арозивних кровотеч; у віддаленому – формування вадних кукс, розвиток остеофітів, невриноном, які можуть бути причинами виникнення фантомного болю.
3. Для оптимізації лікування даного контингенту поранених та зменшення рівня ускладнень показане застосування розробленої методики

комплексної повторної хірургічної обробки та періопераційного ведення пацієнтів з дефектами м'яких тканин ампутаційних кукс при вогнепальних травматичних ампутаціях нижніх кінцівок.

Publisher.agency: Proceedings of the 8th International Scientific
Conference «Progress in Science» (January 2-3, 2025). Brussels, Belgium,
2025. 119p

editor@publisher.agency

<https://publisher.agency>

University Brussel

Rue Sainte-Marie 6

Brussels

1140 Belgium